

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞEYHMUS DİKEN

Sırrını Surlarına
Fısıldayan Şehir:

Diyarbakır

İletişim Yayınları 780 • Memleket Kitapları Dizisi 5

ISBN-13: 978-975-05-0010-7

© 2002 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-9. Baskı 2002-2017, İstanbul

10. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Kerem Ünüvar

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ŞEYHMUS DİKEN
Sırrını Surlarına
Fısıldayan Şehir:
Diyarbakır

i l e t i ş i m

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ŞEYHMUS DİKEN Diyarbakır Suriçi'nin Alipaşa Mahallesi'nde doğdu. Liseye kadar Diyarbakır'da okudu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve İdari Bilimler Bölümü'nü bitirdikten sonra üç yıl mülki idare amirliği yaptı. 12 Eylül askeri darbesi mağduru olarak memuriyet hayatı sona erdi.

Türkiye Yazarlar Sendikası üyesi ve Uluslararası PEN Yazarlar Örgütü Türkiye Merkezi'nin Diyarbakır temsilcisidir. *BirGün* gazetesinde 12 yıl köşe yazarlığı yaptı. Tigris Haber Gazetesi ve www.bianet.org yazarıdır. Çok sayıda sivil toplum kuruluşunda yönetici, danışma kurulu üyesi, temsilci ve sivil toplum aktivistidir. 13 şiiri Udi Yervant tarafından bestelenmiş, "Diyarbakır Hikâyeleri" oyunu İmgesel Düşler Tiyatro Topluluğu tarafından oyunlaştırılmıştır.

İletişim Yayınları tarafından yayımlanmış kitapları: *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir: Diyarbakır* (2002), *Diyarbakır Diyarım, Yitirmişem Yanarım* (2003), *İsyan Sürgünleri* (2005), *Amidahlılar - Sürgündeki Diyarbakırlılar* (2007), "Ula Fille Hoşgeldin" (2012) ve *Kürdistan'da Sivil Toplum* (Nurcan Baysal ile birlikte, 2015). Diğer kitapları Şunlardır: *Kürdilihicazhâr Metinler* (Doruk, 1997), *Güneydoğu'da Sivil Hayat* (Metis, 2001), *Tango ve Diyarbakır* (Lis, 2004), *Türkiye'de Sivil Hayat ve Demokrasi* (Dipnot, 2006), *Taşlar Şahit* (Lis, 2008), *Zevalsız Ömrün Sürgünü Mehmed Uzun* (Lis, 2009), *Diyarbakır El Sallıyor* (Diyarbakır Tabip Odası, 2009), *Bir Kürdün AKP Okumaları* (Evrensel, 2009), *Gittiler İşte* (Aras, 2011), *Bir İnsan Hakları Delisi Rıdvan Kızgın* (Dipnot, 2012), *ŞehrAmed* (Heyamola, 2014), *Amida Ana* (Can, 2014), *Memleket Ahvali* (Dipnot, 2016), *Ahım Var Diyarbakır* (Aras, 2017), *Ahmed Arif - Abisi Olmak Halkının* (İletişim, 2018). Kitapları Fransızca, İngilizce, Almanca, Bulgarca ile Kürtçenin Kurmancî ve Sorani lehçelerine çevrilip basılmıştır.

Twitter: @SeyhmusDiken

Facebook: Şeyhmus Diken

Instagram: seyhmusdiken

E-mail: seyhmusdiken@gmail.com.

Eşim Belgin'e

İçindekiler

Merhaba ve Teşekkür.....	11
Altıncı Baskıya Önsöz.....	13
Önsöz.....	15
DIYARBEKİRLİ'NİN AHI	19
Adaklarla Gelen Şeyhmus.....	21
Diyarbakırlı ya da Potansiyel Suçlu Olmak.....	32
GELİN TANIŞ OLALIM	37
Yavuz'un Kürde Ettikleri.....	39
Kentler Belleğiyle Vardır.....	45
Gelin Tanış Olalım.....	51
Gizini Surlarına Fısıldayan Şehir.....	56
Şemsiler ve Çıxarı.....	63

İKİ NEHRİN (VE BİR DAĞIN) HİKÂYESİ	69
İki Nehrin Hikâyesi	71
Kırklar Dağı'nın Gizi	85
YENİ ŞEHRİN HÜZNÜ	91
Diyarbakır Surlarının Gerçek Sahipleri.....	93
Cemil Paşa Konağı ve Hüznün İsyanı.....	100
Yenişehir'de Hüzün Vakti.....	111
Diyarbakır İçinde Bağlar Var (dı).....	120
“KAZI KAZAN”	127
“Diyarbakır Nasıl Bir Vali İster?”	129
“Kazı Kazan”, Diyarbakır.....	134
Suyu Arayan Şehir.....	143
Diyarbakır'ın Göç Çocukları.....	151
“SENİ BAHARMIŞSIN GİBİ DÜŞÜNÜYORUM, SENİ, DİYARBAKIR GİBİ...”	161
“Sem'an Köşkünden Dolmabahçe'ye Bir Celali Yolculuk”	163
Diyarbakır Sinemaları.....	172
Ay'a Haber Saldık, Tamkılık Etsin	186
Kenger Zamanı.....	190
İki Düğün, Elde Var Hüzün.....	195
Sevginin Konuşmaya Mecali mi Var?	200
“21”	202
Kî Şêxe Xwedê Lêxe	208
Yigitlik İnkâr Gelinmez	213
Arbedaş Direkhana, Ortası Kumarhana.....	222
Diyarbakır'da Newroz.....	228
Diyarbakırspor	233

“DIYARBAKIR DIYARIM, YİTİRMİŞİM YANARIM”	237
Diyarbakır Diyarım, Yitirmişim Yanarım	239
Diyarbakır’dan Bir Artın Gider, Hayatımız Eksik Kalır	255
Düşleri Gerçeğe Dönüştüren Diyarbakır	261
Şimdi Söz Söylemek Zamanıdır	267
Kader Utansın ya da Öte’nin Öteki’si	274
Süre Süre Süryani	280
Mehlemizde “Yok” Süryani	285
 Hangi Yazı Nerede Çıktı?	 293

Merhaba ve Teşekkür

Bu çalışmayı yayınevime göndereceğim günlerde Kürtlerin ünlü bir atasözü üzerine epeyce düşündüm.

Derler ki; “Her gîyak li ser kok ê xwe hêşîn dibe.” Yani her bitki kendi kökü üzerinde göğerir, gelişir.

Peki birileri çıkıp; “Kendi kökü üzerinde göğermeye çabaladın, bu denli kentinle özdeşleşmeye çalıştın da ne oldu?”, derse. Onlara da bir başka atasözüyle yanıt vermeli. “Gîyayê hewşê tale.” Ne yazık ki, kendi avlunda göğeren bitki acıdır. Bir Diyarbekir anlasın beni isterdim, bir de...

* * *

Görsel malzemeler konusunda katkılarını esirgemeyen Selahattin Doğan, İhsan Biçici, Ramazan Yavuz ile Diyarbakır Kültür ve Tanıtma Vakfı’na, birebir tanıklıklarından dolayı kaynak kişi Hüsnü İpekçi’ye, bilgisayar yazılımlarını kendi çalışmasını yazar gibi gerçekleştiren Lezgin Yalçın’a ve Tanıl Bora’ya yürekten teşekkür ediyorum.

Şeyhmus Diken

Altıncı Baskıya Önsöz

Geriye dönüp kitabın künyesine bakıyor ve 5 yıl önce 2002 yılında yayınlandığını bir kez daha fark ediyorum. Beş yıl geçmiş kitabın ilk yayınlanışın üzerinden ve altıncı baskıya gelmiş *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir, Diyarbakır*. Bugünlere gelirken de bir kent kitabı olarak artık rüştünü ispatlamış.

Neden mi?

İşte kanıtları.

2004 yılında düzenlenen Diyarbakır 4. Kültür, Sanat Festivalinde “Surlar Sırlarını Paylaşıyor” ismiyle Festival sloganı olmuş.

Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü hazırladığı Kent Rehberi için “Tarihin Surlara Yazıldığı Kent, DİYARBAKIR” başlığını uygun bulmuş.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Tanıtım rehberi broşürüne “Sırlarını Surlarında Saklayan Şehir” başlığını koymuş.

Amerika Birleşik Devletleri’nin Kaliforniya eyaletinin Los Angeles şehrinde yaşayan Diyarbakırlı bir Ermeni udi sanatçı Yervant Bostancı 2006 yılında hazırladığı cd’sine “Sır-

rını Surlarına Fısıldayan Şehir: Diyarbakır-Dikranagerd-Amed” ismini uygun görmüş.

Bana ulaşan kimi iletilerde çeşitli okullarda kent kimliği ve kent kültürü üzerine öğrencilere kaynak kitap olarak da öğretmenlerince önerildiği bilebildiklerim.

Böyle yeni bir baskıda, altıncı baskıda fazla söze gerek var mı bilemiyorum: Kitap kendini okutsun.

14 Mayıs 2007, Diyarbakir

En sonda söyleyeceğimi başta söyleyeyim; Şeyhmus Diken, Diyarbakır'ın sesidir. Yumuşakça, dostça akan bir ses. Anlamlı, ferahlatıcı bir ses. İlk ne zaman duydum bu sesi? Tam hatırlamıyorum. Ama bundan yıllar önceydi; bir günlük gazetede Diken'in Diyarbakır'ın ve bölgenin ekonomik, toplumsal sorunlarına ilişkin bir yazısı vardı. Yazının içeriğini şimdi tam olarak hatırlamıyorum. Ancak bende yarattığı duyguyu hâlâ yaşıyorum; serin bir esintiydi. Bu serin esintiyi açıklamam gerek. Şöyle diyeyim: Çöldesiniz, aşırı sıcak bir hava sizi boğmak üzere. Tüm çevreniz yapış yapış ve kavurucu bir sıcaklığın egemenliğinde. Nefes almakta zorlanıyorsunuz. Ve birden, öteden beri umut ettiğiniz, arzulanmış esinti yüzünüzü, bedeninizi yalıyor. Esinti, ferah ve rahatlatıcı. Şeyhmus Diken'in Diyarbakır'dan yükselen sesinin bende bıraktığı ilk etki işte böyle.

Bu etkinin, sesin yükseldiği coğrafyayla ilişkisi açık. Sesin yükseldiği coğrafya, bir çöl haline getirilmek istenen bir coğrafya. Uzun zamandan bu yana zulmün egemen olduğu bu coğrafyada insanların sesi, nefesi kesiliyor. İnsanlar kendilerini ifade etmekte zorluk çekiyor. Durmadan yaşadıkları

acıyı, kederi ve her şeye rağmen hâlâ diri tutmaya çalıştıkları umudu anlatabilecek sözcükleri bulmakta zorlanıyor. Bu coğrafyada insanlar sağır, dilsiz ve kör haline getirilmek isteniyor.

Binlerce yıldan bu yana tüm bu coğrafyayı, asaletli duruşuyla temsil eden, onun dünyaya dönük çehresi olan kent ise, Diyarbakır.

Diyarbakır; harcı, acı ve hüznle karılmış ama umudu her zaman diri tutmuş, ebedi kent.

Diyarbakır; benim gibi yüzlerce, binlerce insana günlük yaşamında, yaratıcı uğraşında, musibetlere karşı duruşunda kaynak olmuş, mukaddes toprak.

Diyarbakır; bedeninde derin yaralar açılmış yaralı kent.

Faulkner bir söyleşisinde siyahlara ilişkin şunları diyordu: “Onlar bizden daha iyi... Erdemleri ise dayanma güçleri.”

Diyarbakır; ahir zamanlardan bu yana, zamanın ve insanın sayılamayacak kadar çok musibet ve felaketine karşı durabilmiş, dayanabilmiş bir kent. Bir erdemli yürek.

Diyarbakır; acısı, hüznü ve umudu henüz yeterince seslendirilmemiş bir kent.

Ama sesler çıkıyor işte. Umut hâlâ ayakta. Şeyhmus’un da sözünü ettiği şairler, yazarlar, aydınlar, onurlu bir çabayla, bastırılmış sesi dünya âleme ulaştırmaya çalışıyor. Birkaçının isminden söz edersem unuttuklarımın alınacağını bildiğim birçok vefakâr, fedakâr, yazar, şair, aydın. Ve her şeye rağmen umudun sesi olmaya çalışan, beni çok mutlu eden sesler.

Ve Şeyhmus Diken...

Diken, olup bitene göz kulak olmaya çalışan, dünü de bunlara ekleyerek anlatan önemli bir ses. Diken’in sesi, bu çalışmasında daha bir usta işi, dingin ve derin. 1997’de Diken *Kürdilihicazkâr Metinler* adlı denemelerini kitap olarak

yayınlamıştı (Doruk Yayınları). Bu yeni çalışmasında Diken daha bir tarihle, edebiyatla, edebi coğrafyayla, tarihî trajedilerin, felaketlerin, yıkımların şurasında burasında yitmiş sesleri ortaya çıkarmakla; Fırat'ın, Dicle'nin hüznüyle, Şeyhmus'un, Şeyhmus'ların coşkulu nefesiyle meşgul. Diken'in yeniden canlandırdığı bu ses ve nefeslerde Tevrat'tan, İncil'den, Kuran'dan, Kürt dengbejlerinden, bölgenin çeşitli dilleri, dinleri ve kültürlerinden izler, esintiler var. “Bir kent var”, diyor Diken, “orta yerde olanca haşme-tiyle duruyor. Dört bir yanı binlerce yıl önceden surlarla çevrilmiş. Bu kentin sakinleri, kendilerini ve kentlerini dışardan gelecek saldırgan güçlere karşı korumak için surlar yapmışlar...”

Diken'in sesi; anlattığı seslere layık, tok, dolu bir ses. Mazlum, mağdur coğrafyasının onurlu, zengin sesini yükseltmeye çalışan bir ses.

Birkaç yıl önce bir Aralık ayında, yirmi yıl sonra ilk defa Diyarbakır'a gittiğimde, Diken *Kürdilihicazkâr Metinler*'in ilk sayfasına kimi dizeler yazarak kitabı bana verdi. Yazdığı dizelerden birisi şöyle: “Diyarbakır için kalem çalmak yürekli insanların işidir...”

Şeyhmus Diken'in bu kitabında akan ses; yürekli bir insanın insani sesidir.

Mehmed Uzun

DIYARBEKİRLİ'NİN AHI

Adaklarla Gelen Şeyhmus

*“yedi mum diktim
yedi kapıya.
yedi dirim söz.
kırk söz söylendi
yedisini bildim.”*

METİN KAYGALAK

Bir sonbahar günü, yazdan kalma bir gün. 1997 Kasım ayının güzel bir günü. Diyarbakır'ın en eski kapılarından biri olan Mardinkapı'nın yeniden onarılması nedeniyle açılışa gelen dostlarla birlikteyiz.

Hani Kemal Varol'un bir şiirinde dediği gibi;

*“Köye haftada bir uğrayan çerçi hüznüydü titreyişim
birkaç yumurta ve bir yumak yüne karşılık aldım
şehrin bizim olmayan kapılarını...”*

İşte “Diyarbakır dört kapı”dan bir kapı Mardinkapı.

Açılıştan hemen sonra, bir başka program gereği, Mardin-Midyat'a gidiyoruz. Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) Başkanı Metin Sözen ile mahallelim, hemşehrim, yazar Mıgırdiç Margosyan da var ekibin içinde.

Mardin yolunda, Margosyan'la yanyana, zaman zaman sohbeti koyulaştırarak, bazen de kendimizle derin düşüncelere dalarak gidiyoruz. Minibüsün şoförü de Şeyhmus;

Şeyhmus Diken ve annesi Ayten 1950'ler.

Midyat Kaymakamlığı'nın elemanı. Arada kısa açıklamalarla sohbete o da katılıyor. Radyo-kasetçalarında da türküler peşpeşe geliyor. Türkülerden biri, sanki biraz sonraki sohbet konumuzun habercisi: “Kurbanlar kestireydim, Sultan Şeyhmus yolunda.” Sağda bir tabela, sarı renkli, Pirhatab. Anlıyorum, birazdan Sultan Şeyhmus gözükecek. Anılarla ve anlamlarla yüklü. Çoğu kez yaşadığım yıllara yön veren, bana verdiği ismin benden önce gittiğinin tanıklığını yaşadığım Sultan Şeyhmus.

Yaşamımda önemli köşe taşlarından olan Kaymakam adaylığı (Maiyet Memurluğu) sınavında, hukuk ve idare ile ilgili soruların yanında adımın, Şeyhmus'un ne anlama geldiğini sordular. Sınav komisyonuna anlattım: “İşini en iyi yapan, yapmaya çalışan Şeyh”, diye. “Kaymakam olduğunda da görevini en iyi yapan kaymakam mı olacaksın?” diye sordular. “Olmaya çalışacağım”, diye yanıtladım.

Göreve başladım ve badireli geçen üç yılın sonunda Siirt'te çalışırken Mülki İdare Amirliği'nden alındığım yazısı geldi. Tarih 12 Eylül 1982. Ve hukuk kimileri için çok fazla anlam ifade etmiyor. Her olağanüstü dönemde olduğu gibi, dönemin koşulları gereği 12 Eylül rejiminin kendi hukuk kuralları egemen.

Siirt'te o dönemde bir kamu bankasının müdürü olan sıkı bir Diyarbakırlı hemşehrim İbrahim Gördük, bana yapılan haksızlığı duymuş, öfkeyle valilik makamının merdivenlerini ağır bedeniyle tırmanıyor. Bana selam veriyor ve valiyle görüşeceğini, kendisini vali yardımcısının odasında beklememi söylüyor. Bir süre geçtikten sonra biraz rahatlamış olarak valinin makamından dönüyor. Bu kez vali yardımcısına hitaben “Beyim bu çocuğun adı Şeyhmus, memleketi de Diyarbakir olduğu için başına bu işler geldi,” diyor ve ekliyor: “Aynısını sayın valiye de söyledim.”

İçimden hem gülüyor, hem hüzünleniyorum, yine mi?

Şeyhmus! Ama herkeslere inat, ismiyle aykırı olarak yaşamak da ayrı bir güzellik. Varsın olsun.

Ertesi gün biraz rahatsızım. Ateşli bir hastalıktan dolayı yatıyorum, ve raporluyum. Vilayet Yazı İşleri Müdürü, hasta yatağında yattığım yere gelip tayin emrini tebellüğ etmem gerektiğini ve valinin emri olduğunu ifade ediyor. “Elimden bir şey gelmiyor Şeyhmus Bey,” diyerek boynunu büküyor. Okuyor ve imzalıyorum: “Genel İdare Hizmetleri Sınıfı’ndan Muş İl Planlama Müdürü,” yeni görevim. Yazı İşleri Müdürü, tayin emrini imzalattı çıkıyor.

Hem hastalığımla, hem de hastalığın verdiği psikoloji ile daha bir duygusalım. Ve kendimle hesaplaşmadayım. “Dur bakalım Şeyhmus, daha neler çıkacak karşına” derken; açık olan radyodan bir anons “Şimdi türküler dinleyeceksiniz.” Ve ilk parça; “Burası Muştur, yolu yokuştur/ Giden gelmiyor, acep ne iştir.” Kurgu değil, bire bir gerçek.

Başımdan geçenleri düşünürken, Margos hoca, dayanamayıp soruyor. “Nedir, bu Şeyhmus’un öyküsü? Eksik, gedik biliyoruz da, bir de senden dinleyelim.” Başlıyorum anlatmaya; sözün başında, kendi hikâyemden önce, “Sultan Şeyhmus’un” geçmişten gelen hikâyesini anlatmalı diyorum.

Şeyhmus,¹ ya da yörede bilinen diğer adıyla Şeyh Musa, 1077 yılında, şimdi türbesinin bulunduğu yerde, Mardin’e bağlı “Şêxanê Jorin” (Yukarı Şeyhan)-yeni adıyla Atlıca- köyünde doğar.

Çocukluk ve gençlik yılları çobanlıkla geçer. Daha sonra ailesinin isteği üzerine eğitimini almak üzere, bugünkü Suriye sınırları içerisinde kalan Mınbiç (Menbiç), Batılıların Hieropolis² diye bildiği şehire gider. Orada Şeyh Ukil

1 Şeyhmus, kelime anlamı olarak ustura gibi keskin Şeyh Şeyhlik bilincinde olan Şeyh demektir.

2 Amin Maalouf: *Arapların gözüyle Haçlı Seferleri*. S., 135. Telos Yayınları, 1997, İstanbul.

(Akil)-i Mınbıç'ın yanında medrese eğitimini alır. Bu medrese eğitimi döneminde, daha sonra her biri kendi bölgelerinde önemli bir bilgin olarak kabul edilecek kişilerle arkadaşlıklar kurar, aynı sıraları paylaşır. Bunlar, eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi coğrafyalarında medreselerini kuran ve öğrenci yetiştirmeye başlayan Urfa'nın Suruç bölgesinden Şeyh Müslim-i Suruci ile Hakkari bölgesinden Şeyh Adiyy bin Müsavir; bir de Mardin'den Şeyh Musa El Zulfî'dir.

Eğitimlerinin ağırlıklı konuları, dönemin medrese eğitimleri gereği islâm tarihi ve coğrafyası üzerinedir. Daha sonraları Kadirî tarikatının öncüsü olan Şeyh Abdulkadir-i Geylanî ile aynı dönemin insanı olduğu da bilinmektedir.

Sultan Şeyhmus, yaşadığı dönemde o denli etkili bir dinî kişilik ve kimlik sergilemiştir ki; gerek Abdulkadir-i Geylanî, gerekse Şeyh Adiyy tarafından kabul görmüştür. Yaygın bir ifadeye göre, Şeyh Abdulkadir-i Geylanî kırk müridiyle birlikte Sultan Şeyhmus'u ziyaret eder. Müritleri ile birlikte namaza durmak için hep beraber abdest almak gerekmektedir. Şeyh, müritleri için Şeyhmus'tan kırk adet ibrik ister. Amaç yeteneğini test etmektir. Şeyhmus kısa aralıklarla kırk yere asasını vurur ve kırk yerden su fışkırır. Bu gün Çilkânî (Kırkçeşme) diye anılan, bilinen bu yerdir.

Sultan Şeyhmus'un yaşadığı dönem ve çevresiyle ilgili söylenceler çok yaygındır. Bunların kalınca bir kitap boyutunda olabileceği de bilinmektedir. İşte bu söylencelerden birini daha aktarmakta yarar var.

Bir gün Bağdat'taki tekkesinin havuzu başında müritlerine ders veren Şeyh Abdulkadir-i Geylanî, çeşitli ermiş kişilerden söz ederken, dinleyenlerden biri; "Kürtlerden de evliya yetişmiş midir?" diye sorar.

Abdulkadir-i Geylanî henüz bu soruya yanıt vermeden, manen bundan haberdar olan Sultan Şeyhmus, Şeyhan'da-

ki mescidinde bulunan havuzuna ayağını daldırarak çalkalamış, havuzdan sıçrayan sular, Bağdat'a kadar ulaşarak Abdulkadir-i Geylanî ile müritlerinin yüz ve gözlerini, kitaplarını ıslatmış. Bunun üzerine Şeyh Abdulkadir-i Geylani gülerek, "işte bunu yapan Kürt evliyasıdır" demiştir.³ Adeta, "Kürtten olursa evliya, koyma girsin avluya" diyenlere inat.

Arap kaynaklarına göre Şeyh Musa El-Zulî olarak ifade edilen Sultan Şeyhmus'un bir başka anlatıma göre de İzol aşiretinden olduğu söylenmektedir. Osmanlı döneminde Zulî Aşireti, vergi ve askerlikten muaf tutulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Sultan Şeyhmus'un medresesi amacı dışında, askerlerin ve atlarının barınak yeri olarak kullanılmıştır. Aşiretten vergi ve asker istenmiştir. Yöre halkı da bu isteklere karşı çıkarak, padişaha elçiler göndermiştir. Bu talep kabul görmüş ve eski statülerine döndürülmüşlerdir.⁴

Sultan Şeyhmus'un yattığı yer halen halk tarafından ziyaret edilmekte, adak adanmakta ve kurbanlar kesilmektedir. Çocukları olmayan ve çocuğu yaşamayan aileler, bölgede özellikle de Diyarbakır ve Mardin'de Sultan Şeyhmus'tan beklenti içerisine girmektedirler.

Xevlane (Sultan Şeyhmus'un kırk gün inzivaya çekildiği yer) adı verilen türbe yakınındaki yerde olan incir ağacından koparılan karanfil tanesi büyüklüğündeki kurumuş iki adet incir tanesi evli çiftlere yedirilmekte, daha sonra da çiftler genellikle hamile kalarak çocuk sahibi olmaktadır.⁵ Bu adak üzerine doğan çocuklar, erkek

3 Basri Konyar: *Diyarbakır Yıllığı* s. 46. Aktaran, 2000'e *Beş Kala Diyarbakır*. Diyarbakır Valiliği Yayını, 1995 s. 49-50.

4 Sultan Şeyhmus'un tarihsel anlatımı ile ilgili kaynak kişi tarih öğretmeni arkadaşım Nuri Sınır'dır.

5 Kaynak kişi annem, Ayten Diken.

olursa Şeyhmus, kız olursa Sultan adını almaktadırlar. Bu gelenek ve inanış, Sultan Şeyhmus'un 1165 yılında ölümlüyle mekânının kutsallık kazanmasından sonra, halk tarafından benimsenmiş ve bugünlere kadar devam edegelmiştir.

Bu inanışın örneklerini başka dinlerde de görmek mümkündür. 1997 yılı Ağustos ayında kuruluşunun 1600. yılını (Kuruluşu M.S. 397) kutlayan Tur Abdin'deki Mar (Mor) Gabriel Süryani Kadim Manastırında, M.S. 600'lü yıllarda öldüğü ifade edilen ve manastırın özel bir bölümüne gömülen Mor Yuhanna isimli bir Aziz bulunmaktadır. Manastır çevresinde çocuğu olmayan kadınlar, Mor Yuhanna'ya gidip yakarmakta ve dua etmektedirler. Daha sonra da hamile kalıp doğum yapan Hristiyan kadınlar, doğan çocukları erkek olursa, manastırın süryanicedeki adına izafeten Gabriel, müslüman kadınlar ise Arapça ve Kürtçe'deki ismi Deyr-ul Umur'a yakıştıran Ömer adını koymaktadırlar.⁶

Böylesine bir tarihsel çerçeveden sonra, bu satırların yazarının öyküsü, yani Şeyhmus'lardan bir Şeyhmus; Şeyhmus Diken'in öyküsü başlar.

Biraz gerilere gitmeliyim. Benden epeyce öncekilerden, dedelerimden, onlarla birlikte ninelerimden başlamalıyım. İki ninem, anneannem Bîbîya Zeko (Zekiye hâlâ) ile, babaannem Helimaya Licî (Liceli Halime). Zekiye ve Halime, iki güzel amca kızı ve kendilerince söz sahibi, aile içinde söz dinlenen, kabul gören iki insan. İkisi de onbeşine varmadan, genç yaşta evleniyor. İki güzel evlilik yapıyorlar.

Anneannem Zekiye, Bitlis'in Ahlat ilçesinden, ticarî amaçla sıkça Diyarbakır'a gelen Şoför Osman'la evleniyor,

6 Kaynak Kişi: Mor Gabriel Manastırı'nı 24 Mayıs 1998'de ziyaret ettiğimde, dostum ve kılavuzumuz Yusuf Beğtaş'tır.

Osman Güven'le. Evlendikten sonra Ahlat'a, Selçuklular'ın önemli izlerinin olduğu Ahlat'a, Kürtlerin Xelat'ına, Van Denizi'nin kıyısına gelin gidiyor. Dedem Osman, Ahlat'a ilk kamyonu götüren adam. O günlerin varlıklı, zengin sayılanlarından. Eskiler halen oralarda şoför Osman'ı anımsıyor. Otuz iki yaşında eceliyle ölüyor. Mezarı orada, toprağında. Ninem Zekiye, kocasını toprağa verdiğinde annem henüz kırkını doldurmamış, kundağı açılmamış el kadar bebek. Dul ninem, üç erkek bir kız çocuğu ile tekrar Diyarbakır'a dönüyor. Ve kendini çocuklarına adıyor.

Diğerk ninem, babaannem, Helimaya Lic (Liceli Halime), Deşta Mş'den (Muş Ovası), uzun boyu, kara yağız yapıyla Lice'ye askerliğini yapmaya gelmiş, Lawik Muş Tajdin'e (Muşlu Delikanlı Tajdin), dedeme aşık oluyor. Dedem de ona. Dedem Tajdin askerliğini jandarma olarak Lice'de tamamlıyor. Bir daha da dönmüyor. Ninem Halime ile evleniyor. Dedemin Muş'taki kardeşleri, bu evlilik olayını kabullenemiyorlar. Dedemi askerde ölmüş gösteriyor, nüfustaki kaydını düşürüyorlar. Böylece babalarından kalan yüklü mirastan da dedemi mahrum ediyorlar. Dedem Tajdin'in para, pul umurunda olmuyor. -Zaten yaşadıkça, hiçbir zaman para önemli olmadı yaşamında. İçecek çayı, dumanını ciğerklerine çekecek sigarası oldukça ondan mutlusu yoktu-. Umurunda olmaması doğal, çünkü muradına ermiş, sevdiğini Halime'sini almıştır ya, gerisi boş. Dedem Tajdin'in nüfus kaydı olmadığı için, ninem Halime'nin babasının nüfus kaydına yazılıyor. Daha sonra da ninemin soyadını alıyor.

İşte bu Halime ve Tajdin çiftinin çocuklarından ikincisi olan Kadri ile, Osman ve Zekiye'nin kızları Ayten, Diyarbakır'de bir tarihte, 1950'li yıllara girerken evleniyorlar. Yani annemle babam, annem onçnde, babam yirmisinde. Evliliğın ertesinde beş yılda beş çocukları oluyor. Beşi de yaşa-

miyor. Beş çocuk da bir yaşını doldurmadan ölüyor. Hastalık ya da bilinmeyen nedenlerle ölüyor çocuklar. Beşinci çocukları kız ve yaşasın diye adını Arife Yaşar koyuyorlar. Ama inadına o da yaşamıyor ve bir yaşında ölüyor.

Sonunda babam birgün Binxet (Hat'tın Altı-Suriye Sınırı) dedikleri yerlere ticaret için gidiyor. Dönüşte Sultan Şeyhmus'u ziyaret ediyor. Müritler babama daha önce sözü edilen iki adet kurumuş inciri veriyorlar. Babamla annem incirleri yiyip cinsel ilişkiden sonra adak adıyorlar. Bir süre sonra da annem bana hamile kalıyor. Ve adak gereği; "erkek olursa ismi Şeyhmus olacak, Sultan Şeyhmus'un üzerine adanacak."

Günü geliyor. Doğum gerçekleşiyor. Üçüncü gün anneannemle babaannem üç kez ünleyerek, Şeyhmus'u kulağıma söylüyorlar.

İşte asıl serüven bundan sonra başlıyor. Madem adak adanmış, Şeyhmus yaşasın diye "her mihnet kabulümdür" kabilinden kurallar harfiyen uygulanacak.

Aile fertleri Şeyhmus'a kıyafet almayacak. Kıyafetler yedi yıl boyunca, yedi yaşına kadar komşulardan ve ailenin nazının geçtiği, kuralları bilen tanıdıklardan sağlanacak. Benim ilk kıyafetlerimden olan bir zıbın takımı halen evde durur. Ermeni komşularımızın armağanı. Şeyhmus'un yaşaması, aileyi tanıyan tüm komşuların dileği. Kırk yıl sonra, annem, şimdilerde dört yaşında olan oğlum Dara'ya, doğumunda aynı kıyafeti ant içtiği için giydirdi.

Daha sonra, yedi yıl boyunca, kurban kesilme zamanı, Şeyhmus boynuna torba takarak yedi komşuyu dolaşacak ve hububat, bakliyat, un, tuz, şeker, yağ dilenecek. Bu yedi komşudan dilenilerek toplanan ürünler, Sultan Şeyhmus'a gidilip kurban kesildiğinde türbenin bekçiliğini yapanlara verilecek. Yani sosyal yönü olan bir dayanışma örneği. Torba boynumda komşu kapılarını birer birer çalıyorum. Çal-

diğım kapılardan biri “Ereksin (Erezkin) Ablaların” evi. Isminden de anlaşılacağı üzere bir Ermeni komşumuz. O zamanlar böylesine “döl” tespiti yapılmadığından etnik kimlik telaşesi yoktu. Her türden etnik ve dini kimlik bir zenginlik olarak kabul görürdü.

“Ereksin Abla” torbası boynunda dilenen Şeyhmus’a takılıyor. “Şêğigine, Şêğigine. İp bağladım bılığine” Ayaklarımı yere vurarak, feryadım çıkana kadar bağırıyorum. Annemler ya kapıda ya da peşimde olanları izleyip kıs kıs gülüyorlar.

Yedi yıl, yedi kurban. Ne de olsa adak adanmış. Her kurban kesilme dönemi bir şenlik havasında yaşanıyor. Her yıl Eylül ve Kasım aylarında Çarşamba, Perşembe ve Cuma günleri türbe ziyaret edilir. Özellikle de hafta sonları, türbenin yakınındaki piknik yerinde halaylar çekilir, müzik aletleri en güzel seslerini çıkarmada yetkin. Yöre dengbêjleri de zaman zaman uzun soluklarıyla bu şenliklerde hak ettikleri yeri alıyorlar. Sultan Şeyhmus’la ilgili bir dörtlük de onlardan:

“Ya Şexmûs’ê El Zûla,
Erbane jî darê susa,
Sultan Şexmûs’ê Şeyrullah,
Çol begîyê maşallah.”⁷

Yedi yıl boyunca saçların kesilmemesi uyulması gereken en önemli kural. Yedinci yılın sonunda kesilen saçlar terazinin bir kefesine, diğer kefeye de denk gelinceye kadar para konularak yoksullara dağıtılıyor. Ve böylece adakla ilgili işlemler tamamlanmış oluyor.

7 Ey El Zula’lı Şeyhmus,
Susa Ağacından tefinle,
Sen Allahın şeyhlerinin şeyhi,
Ve çöl beyisin, maşallah.

Şeyhmus'un hikâyesi böyle. Ama okuyanlar neye yorumlar bilemem. Benden sonra ikisi erkek, biri kız üç kardeşim daha dünyaya geldi. Benimle birlikte onlar da yaşıyor.

Benim bildiğim ünlü Şeyhmus'lar da var. Biri yaşlı bilge, kör bir kurşuna kurban giden Musa Anter. Mardin eşiğinden, Tur Abdin dağlarının kavşağında yirmi mağaralık bir köyden, Zıvıngê (Eski Mağara)'dan Stêlilê'den (Yeni Adı Akarsu) Musa Anter-Şeyhmus. Biri de, yine Mardin'in Hesar köyünden Melayê Hesarê, Cigerxwin-Şeyhmus'tur. Kuşkusuz başka Şeyhmuslar da var.

Yaşam boyunca Sultan Şeyhmus'un gölgesi, adını verdiklerinin üzerinden hiç eksilmiyor. Şeyhmus, koyduğu ismi koruyan bir gizli gölge gibi adeta. İsmi taşıyanları sürekli izliyor, isim sahipleri ile birlikte. Ve şimdilerde artık, Şeyhmuslar hep bir ağzıdan bir Diyarbekir şarkısıdır:

*“Here esmer tu zanî
Çavreş mala me danî
Ez heyran canim qurban
Tu sebeba vî canî”⁸*

8 “Yürü esmer bilirsin
Karagözlü evimizi(yuvamızı) kurdu
Ben hayran canım kurban
Sensin bu canın sebebi”

Diyarbakırlı ya da Potansiyel Suçlu Olmak

Neredeyse yirmi yıl önce, çiçeği burnunda bir Mülkiye mezunuydum. Stajyer kaymakamlığın bir aşaması çerçevesinde Kayseri'nin Tomarza ilçesine Kaymakam Vekili olarak atanmıştım. Göreve başlamadan önce usul gereği il valisinin ziyaretine gitmiştim. Valinin odasında asayiş toplantısı saatini bekleyen üst rütbeli bir güvenlik görevlisi de vardı. Güvenlikçi, valinin yanında benimle çok hoş bir sohbete girişti. Bu kadar genç yaşta kaymakam olmanın ne denli güzel olabileceğinden söz etti. Sohbet bu çerçevede sürerken birden nereli olduğumu sordu. Diyarbakırlıyım deyince, “yaaa...” diye, uzunca ünletmekle yetindi. Hissedilir derecede yüzü renk değiştirdi. Valinin makam odasında oturduğum süre içinde bir daha da benimle konuşmadı.

Doğrusu o gün için bu davranışın üzerinde hiç durmadığımı anımsıyorum. Ta ki stajımın kaymakamlık kursu aşamasına gelinceye dek. Yaşadığım bu olaydan yaklaşık 1,5 yıl kadar sonra Siirt'te kaymakamlık kursuna çağrılmayı beklerken İçişleri Bakanlığı'ndan gelen bir emirle, mülki amirlikten alınıp Muş İl Planlama Müdürlüğü'ne atanmıştım.

Diyarbakırlı izciler 1947'de Elazığ Halkevi önünde.

Açık konuşmak gerekirse, o gün de bu haksızlıkta Diyarbakırlılığımın payı üzerinde pek durmamıştım. Fakat sonrasında kaymakamlık kursuna çağırılması gereken 65 kişinin içinden 19'unun ayıklandığını ve ben dahil üç Diyarbakırlı'nın da bu mağdurlar kervanına dahil edildiğimizi öğrenince gerçeği anlamıştım. Anlamıştım anlamasına ya, birazcık geç olmuştu anlaşılan. Potansiyel bakış açısının ne anlama geldiğini kavramaya başlamıştım. Zamanın doğrulattığı tecrübeler benim için en iyi öğretmen olmuştu.

Sonraları hep düşündüm. Yıllarca düşündüm. Halen de düşünürüm. Neden...?

Galibinin de mağlubunun da biz olmadığını bildiğimiz bu hesaplar dünyasının faturasını ödemek bize (mi) kalmıştı.

Neydi Diyarbakırlılığı potansiyel suçluluk kimliğine indirgeyen? Bir ülkenin bakanı, ya da bakamayan politikacısı-

nı, bakanlığı ile ilgili vurgun operasyonundan dolayı söz ederken, olayın faili hakkında “Marksist ve Diyarbakırlı’yımış” yargısını vermeye iten hangi bakıştı?

Yaşadıkça öğrenecektik her şeyi.

21 plakalı aracımızla Diyarbakır dışına çıktığımızda, hele hele ülkenin batısına doğru yol aldığımızda; ince aramalara tâbi tutulunca, plakamızı değiştirerek kurtulacağımızı sanacaktık. Büyük kentlerdeki rutin kimlik kontrollerinde Diyarbakırlı olduğumuzu öğrenen güvenlik görevlilerinin bakışları ve her defasında daha sıkı sorgulamaları, kimlik kontrollerinden ürker ve korkar hale getirecekti bizleri. Devlet kapısına hangi gerekçeyle olursa olsun, Diyarbakırlı olarak gitmenin ne sonuçlar doğuracağını hiçbir zaman tahmin edememenin vehametini hep duyumsayacaktık.

Ve kendi bedenimizin gizli takipçisi, kendi kendimizin polisi olacaktık. Konuşurken, yürürken, otururken, ilişki kurarken hep oto-sansür uygulayacaktık. Ezop dili dilimiz, satırların arasından farklı anlamlar çıkarmak felsefemiz, fıslıltı gazetesi bilgi kaynağımız olacaktı.

Böylesine bir atmosferde bu türden duygu yükü ile yaşamayı ancak Diyarbakırlılar bilebilecekti. Bir de Diyarbakırlıları anlamaya çalışanlar.

Oysa hiçbir zaman unutulmamalıydı. Diyarbakır yaralı bir yürek, bir yaralı coğrafyaydı, tarihe keçe kalemle derin satırlar düşen. Sadece surlu kentin uzun surları sınırlarını belirlemezdi. Hinterlandıyla yaşar ve yaşatırdı kendini. Et-kileşim ağı genişti Diyarbakır’ın. Dikkate alınmak zorundaydı, Diyarbakır.

*Almamak gerekirdi Diyarbekirlinin ahını
Çıkardı aheste, aheste
Kaderin cilvesiydi bu
Alanlar da düşerdi bir gün kodese.*

Soyadlarıyla çelişen “Aydın”lar, geçmişlerini bilmediğimizi zanneden karanlıklar prensleri, tercih ederek işbirliği yaptıkları “marksist ve Diyarbakırlı”ların faturasını da kim bilir belki bir gün birlikte öderlerdi.

Sonuç olarak çağcıl devlete düşen yılların bozgununda yaratılan küskünleri kazanmak, küskünlerle barışmaktır. Yeni küskünler yaratmamaktır. Küskünler ordusuyla zafer kazanılmayacağını, kazanılsa bile bunun ancak “Pirus Zafe-ri” olacağını, yine sorumlu devlet adamları bilmek zorundadır. İnsanına bu anlayışla sahip çıkmak erdem olmalıdır.

Diyarbakırlılık, bilinmeli ki; erdemdir, onurdur. Çünkü, Diyarbakırlı acıların imbiğinden süzülerek bugünlere gelmiştir. Acısını unutmayacağını, en iyi Diyarbakırlı bilir.

Sen de unutma!

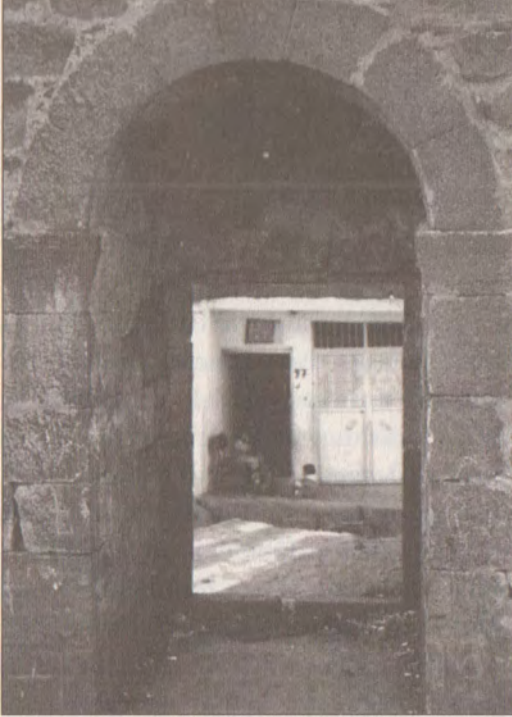
GELİN TANIŞ OLALIM

Yavuz'un Kürde Ettikleri

Diyarbakir eyaletinin kurulduğu 10 Eylül 1515 tarihinden itibaren Amid sancağı “Paşa Sancağı” olmuş, bu eyaletin idaresini üstlenen vezir rütbesindeki beylerbeyi, bu şehirde (Diyarbakir’de) oturmuştur. Diyarbakir böylece tarihi dönemler içerisinde devamlı merkez olmuştur.

Bu tarihten gelen girişi şu nedenle yaptım: Anlatılan tarih, Yavuz Sultan Selim dönemine denk düşüyor. Yavuz Sultan Selim ki; babasını tahttan indirip oniki kardeşini bir günde boğdurarak Osmanlı tahtına oturmuş bir padişah. Batıya doğru değil, doğuya doğru genişlemenin daha elverişli olduğuna inanan Selim’in, karşısındaki en büyük güç Şah İsmail ve Safevi Devleti. O dönemde Şah İsmail’in Kürt beylerini darılması Sultan Selim’e iyi bir fırsat oluşturur. Ve Selim padişah, Akkoyunlular’ın hakim olduğu Mardin, Diyarbakir ve Maraş dolaylarını zaptederek Osmanlı sınırlarını genişletir.

Yavuz Selim, ünlü Kürt İdris-i Bitlisî’yi Bitlis Emiri Şeref Han’a göndererek, Kürt beylerini kendine bağlar. Ve Kürtler’in de desteğini sağlayarak 1514’te Çıldêran (Çaldıran)

Surlarda bir kapı (üstte).

Diyarbakırda surîçinden bir medrese (karşı sayfada).

Surlarda bir kabartma.

seferine çıkar. Kürtçede kırk kilise anlamına gelen Çıldê-
randa Şah İsmail'i mağlup eder.

Ardından 28 Kürt beyini Amasya'ya davet ederek İdris-i Bit-
lisî'nin başkanlığında Amasya İttifak Anlaşmasını yapıp, Kürt-
lerin de desteğini sağlayarak Doğu cephesini güvenceye alır.

İşte muhtemelen bu doğu seferlerinden birinde Yavuz Se-
lim tarafından, Muş yakınlarında, bugün yerinde olmayan
bir çeşme yaptırdığı ifade edilir. Bu çeşmenin üzerine de
bizzat Yavuz tarafından şu sözlerin yazdırıldığı da halen
halk arasında dillendirilenlerdendir.

*“Kürde fırsat verme yarab,
Dehre sultan olmasın.
Ayağını çarık sıksın,
Asla iflah olmasın.*

*Vur sopayı, al haracı,
Karnı bile doymasın.
Ol çeşmeden gavur içsin,
Kürde nasip olmasın.”*

Yavuz Sultan Selim Han hangi duygularla bu sözleri o çeşmenin üzerine yazdırmış bilinmez? Ama bilinen o ki; kötü düşüncelerinin bedelini de çok acı bir şekilde ödemiş. Diyarbekirliler'in "Mezelinde tik oturasan" diye bir tabiri vardır. Sanki bu sözü Yavuz için söylemişler: Kürtler sana bu denli iyilikler yapıp, güzel duygular beslesinler, sen kalk bedelini böyle bir şiirle öde. Osmanlı padişahlarının duygularını şiirle dile getirdiklerini bilirdik, ama böylesine kindar olanına da pes doğrusu. Ve yergilerin, bedduaların sahibine döndüğü bir gerçek. Ve değil mi ki; I. Selim, nam-ı diğer Yavuz Sultan Selim, daha 54 yaşında iken sırtında çıkan Şirpençe yarısından öldüğü de Osmanlı tarihini yazanların ifadesidir. Böylece Kürdün ahı da yerde kalmamış oluyor.

Aslında Yavuz Selim'in Kürtleri bu denli horlamasının tarihi nedenleri ve belki hazımsızlığı da var. Kürtler kendilerini tarih boyunca hep farklı yerlere oturtmuşlar. Kendilerini o denli yüce görmüşler ki; Farslara dilenci anlamına gelen "Parsek" demişler. Araplara her müsait buldukları yere, entarilerini bellerine kadar sıyrarak sıçıtklarından, "Ereb ê qun bi gu" (kıçı boklu Araplar). Yıllar önce Balkan ülkelelerinden Türkiye'ye getirtilip Diyarbakır ve çevresine yerleştirilen göçmenlere de "Macır ê qunek" demişlerdir.

Bir de Türklere yakıştırılan "Tırrek" esprisi var ki, dillere destan. Yıllar önce Batman'a atanan Türk-İslam sentezci bir öğretmen, Batman'da sayıları epeyce olan ve yalnızca satranç ile dama oynanıp bolca da sohbet edilen çayhanelerden birinde etrafına toplanan halktan kişilere, Kürtlerin nereden geldiklerini anlatmaya başlar.

Bildik hikâyeyi heyecanla tekrarlamaya koyulur. Batmanlılar da sanki daha önce hiç duymamışlar gibi merakla dinlerler. “Türkler Orta Asya’dan göç ederken, öncü ve cesur olan grup arkadan gelenlere yol açar. Bu cesur insanlar karlı ve zorlu dağlarda yürürken, “kart-kurt” sesleri çıkarmış, Anadolu coğrafyasına geldiklerinde de orta Asya steplerindeki yaşam yerlerine uygun yüksek yerlere yerleşmişler. İşte bu nedenlerle, bu öncü ve cesur insanlara “gerçek Türk” anlamına gelen “Kürt” denmiş. Öğretmenden bu soy kök anlatımını dinleyen Batmanlı bir halk bilgisi dayanamaz ve der ki; “Hocam siz bizi, Kürtleri gayet iyi anlattınız. Ağzınıza sağlık, izin verin ben de sizi, Türkleri anlatayım. Hocam bizler yüksek yerlere yerleşince, ardımızdan gelen sizlere yükseklerde yer kalmadı. Sizin atalarınız da düzlüklere, ovalara yerleştiler. Bir süre sonra da oflayıp puflayarak tepelerinde yükselen güneşten rahatsız olmaya başlamışlar. Sıkıntıdan da ‘Tırrek-Tırrek’ sesleri çıkararak ortalığı kokutmaya başlamışlar. İşte sizin de hikâyeniz bu hocam.”

Öğretmenin o an ki halini varın siz düşünün. Neylersin ki, böyle başa böyle traş.

Aslında Kürtlere dair bu aşağılamaların en ilginç de her dönemde “Kuyruklu Kürtler” yakıştırmaları ile olmuş. Kürtlere bu yakıştırmayı giydikleri şalvardan dolayı yapsalar da işin özü başka. Osmanlı döneminde kamışın (penisin) tescili, standartı varmış. Türki kamış ince, Arabi kalın, Kürdi de uzun olarak bilinirmiş. İşte bu uzun kamış Kürdün gysisi şalvarının içinde sallanır dururken, bu akılsız Kürtler akıl edip de, arkalarında değil, önlerindeki kuyrukları alamet-i farikalarını, Osmanlıdan tescilli övünç kaynaklarını kimselere gösterememişler.

Ne acıdır ki; tüm halklara ilişkin bu tür olumsuzlamalar, onaylanmayacak yakıştırmalar var. Bunu da uyduranlar düşünmeli ve sonuçlarına da katlanmalı.

Kentler Belleğiyle Vardır

“Kendi düşen köyler, kentler ağlamaz.
Sur dışında ben oturur ağlar(d)ım.”

CAN YÜCEL

Paulo Coelho, *Beşinci Dağ* romanında bir kentin yıkılışını, sonra da yeniden yapılışını anlatır. Kendi içerisinde bütünlüğü ve birlikteliği olmayan bir kentin, ne zaman saldıracağı bilinmeyen bir düşman güç tarafından yıkımıdır, anlatılan.

Ardından, bir kez daha yok edilebileceğini düşünürken, kentinin yeniden imarı için yapılabileceklerin hazırlığı ve kaçınılmaz gibi gözüken kentsel tahribatın akıntısına karşı yüzmeyi başaranların ve kentlerini yeniden kuranların öyküsü anlatılır.

Ve kentlerine ilişkin bir bellek hazırlarlar. Ateşin dahi yok edemeyeceği bir malzemeye yazarlar, kentin belleğini. Günün birinde çocukları bozgunun kabullenilmediğini ve kaçınılmaz olan yıkımla baş edilebildiğini öğrensinler diye. Çünkü bilirler ki; ne zaman saldıracağı bilinen düşmanın gücünü etkisizleştirmek mümkündür.

İşte, bugün bütün olumsuzluklara karşın ayakta durmaya çabalayan eski kentlerin dramı da böyle. “İçerden” ve kent kültürü ile hiçbir akrabalığı olmayanlar tarafından, bazı

destekler de bulup yıkıma uğratılarak kişiliksiz ve kimliksiz kentler yaratılmasıdır, mesele.

Mezopotamya coğrafyasında bu dramın epeyce örnekleri var. Hem de kaynağını uzak ve yakın tarihten alan örnekler.

Milattan Önce 400'lü yıllarda Grek askerleri doğuya bir sefer düzenlerler. Bu doğu seferini, döneminin "Savaş muhabiri" gibi çalışan Ksenofon, *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü* adlı eserinde anlatır. Grek askerleri çok zorlu bir doğu seferi yaşarlar. Yolları, sarp coğrafyası ile ünlü "Kardukların ülkesi"ne düşer. Coğrafyası acımasız, sakinleri de o denli yabancıya karşı tahammülsüz ki, bir an önce kaçıp kurtulmak isterler. Fakat kuzeye doğru gidilecek yol kapalı, geçit vermiyor. Sonunda Karduk ülkesinden yani "içerden" biri, gizli bir geçidin olduğu yerin kılavuzluğunu yapar. Ve Grek askerleri de kurtulurlar.

Yine tarihten örneklemeyi sürdürürsek; bu kez M.S. 639'da, yani Ksenofon'dan bin yıl sonra, İslamiyetin yayılması sürecinde Arap orduları Diyarbakır surlarına dayanırlar. Surların kuşatılması beş ay sürer. Bir türlü gedik açılmaz. Sonunda bir gün kentin sakinlerinden, yani "içerden" biri, Arap orduları komutanlarından Halid bin Velid'e gizlice ulaşarak surların doğu cephesinde bir gizli geçit olduğunu anlatır. Ve bu gizli geçit genişletilerek kullanılabilecek hale getirilir. Yüz kadar savaşçıyla İçkale'ye girilir ve Diyarbakır şehri fethedilir. Daha sonra şehre girilen o kapının adı "Fetih Kapısı" olur. Tarih M.S. 639 yılıdır. Ve şehrin kralı bir kadın, "Meryem ê Dara"dır. Kral görevden alınır. İslam ordularının ilk işi şehrin ortasındaki Mar-Toma (Saint Thomas) Kilisesini camiye çevirmek olur.

Yakın tarihe dönüp örnekler vermeyi sürdürürsek: Cumhuriyetin ilk yıllarında, şehri çepeçevre saran ve bütünlüğü bozulmamış surların, şehre hava akımlarını engellediği, aşırı ısınmaya neden olduğu ve bu nedenle yıkılması gerektiği

Suriçi, İçkale (üstte).

Mardinkapı civarında surlar (altta).

yönünde fikirler ortaya atılmış, destek de bulmuştur. O yıllarda Dağkapı ve Mardinkapı'daki surların bir bölümü dinamitlenerek yıktırılmıştır. Bugün Dağkapı-Tekbeden arası ile Mardinkapı yanındaki sur açıklığı ve şehrin çıkış yolu o dönemlerdeki yıkımdan kalmadır. Ve o denli ilginçtir ki; 1930'larda sur yıkımı, dönemin kent yöneticilerince teşvik edilmiştir. Yedikardeş ve Evlibeden burçlarının taşları sökülmüştür. Belirtilen tarihte kentin yöneticileri tarafından dört burcun yok edildiği kentin yakın tarihini yazanların ifade ettikleridir.

Bu “içerden” yaşanan kent katliamına, 1931'de bazı kentli aydınların Ankara'ya başvurusu ile 1932'de bir araştırma gezisi nedeniyle bölgede bulunan Prof. Albert Louis Gabriel'in raporları sonucu engel olunmuştur.

Son elli yıldır eski ve kadim kentlerin dramını, onlardan biri olan Diyarbakır da yaşıyor. Hem de iliklerine, kılcal damarlarına kadar. İnsan eliyle tarihinin en acımasız tahribatına, taşların gözyaşlarıyla tanıklık ediyor. Ve Diyarbakır diyor ki; “Ne yanar kimse bana, ateşi dilden özge. Ne açar kimse kapım, badı saba'dan gayrı.

Oysa, ne kadar çok yürekten yananı ve o kadar çok kapılarını çalacak olmasına karşın; çoklar diyarında yalnızlığı yaşadı bu kent. Tarihi kentlerin de kaderi bu olsa gerek!

Bu kent yakın dönemde, son on beş yıllık zaman dilimi içinde, yine “içerden” kentin seçilmiş yerel yöneticilerinden darbe yedi. Kentin uzun dönemdeki hafif raylı sistem ve metro hayali basit yeraltı çarşılarına feda edildi.

Suriçi kent dokusu en fazla bu onbeş yıllık dönemde tahribata uğradı. Bütün sur dipleri SİT kararına rağmen talan mantığı ile yandaşlara peşkeş çekildi. Diyarbakır kenti popülizm mahkum edildi.

Başka kimseler değil “içerden”, bizlerden birileri bu kenti yıkıp harap etti. Ve surlar dile geldi;

*“Sana dil verdim ise,
Yık da, harap et mi dedim?”*

Ve yıktılar, harap ettiler. Surların taşları sökülerek Mardinkapı’daki Şeyh Muhammed düzlüğünün mezarlarına tabuk taşı yapıldı. Gecekonduların ve varoşlardaki ilkel yapıların temel taşı oldu. Kimsecikler bu yıkıma dur diyemedi. Çünkü kenti, seçilmişlik adına kentliler değil, popülizm mahkumu ilkel politikacılar yönetiyordu.

Bir süre sonra sivil kent mimarisinin en güzel örnekleri, “Diyarbakır evleri” ve yapıları yıkmaya, yıktırılmaya başlandı. Yakın dönem Cumhuriyet mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Çiftkapı karşısındaki postahane binası yıktırılarak devlet kurumu eliyle kimliksiz ve çok katlı PTT binası yaptırıldı. Oysa çok değil, daha 30-40 yıl öncesine kadar Çiftkapı’nın kapı deliklerinden baktığınızda surların Dicle’ye bakan burçlarını görmek mümkündü.

1900’lü yıllarda Hamidiye Alay komutanı Milli aşiretinden İbrahim Paşa saldırıları ile Diyarbakırlıları bezdirmişti. Bu saldırılar karşısında direnen Diyarbakırlılar duyarlılık sağlamak için, Fransa-Hindistan arasındaki iletişimi sağlayan hattın en önemli ara durağı Diyarbakır Telgrafhanesi’ni işgal etmişti. Bir defasında 11 gün süren işgale öncülük edenler arasında Ziya Gökalp de vardı.

Ve bir dönem Namık Kemal İlkokulu olarak hizmet veren eski Telgrafhane binası da yıktırıldı. Yerine yine bir kamu kuruluşu tarafından, kent mimarisiyle uyuşmayan kimliksiz bir semt sağlık ocağı yapıldı. Ne kadar sağlıklı(!) hizmet sunulduğunu sorgulamak da ayrıca semt sakinlerine sorulmalı.

Suriçi’nde Dört Yol kavşağının bir köşesi ünlü Onur Palas’tı. Kimlere ev sahipliği etmedi ki! Diğer köşede bir bölümü kilise vakfiyesi olan eski Şeyhmus Pastahanesi. İkisinin

de yerinde hiçbir özelliği olmayan batıdaki standart iş merkezlerinin kötü kopyaları, çok katlı kimliksiz yapılar var şimdi. İkisi kamudan, ikisi özelden bu örnekleri çoğaltmak mümkün.

Oysa yakın zamanda beraber kenti dolaştığımız Orhan Pamuk ne güzel gözlemleyerek ifade etmişti, kentimizin gerçeğini; “Biz İstanbullular olarak ancak üç kuşak sonra eksi evlerimizin mekânlarımızın kıymetini anlayabildik. Anlayabildik de ne oldu? Anladığımızda artık her şey yitirilmişti. Evlerimizin yerinde iğrenerek bakacağımız çöplükler vardı. Oysa Diyarbakır öyle değil, halen kurtarılma şansı var. Çünkü kentin dokusu, silueti yerinde duruyor. Bunu Suriçi’nde dolaştığınızda yaşıyor, hissediyorsunuz.”

Her gün, bir önceki günü arıyoruz. Bugün çok katlı blok plancılarının yaptığı kişisiz ve kimliksiz yapılar, Suriçi kentinin tarihsel dokusunun kanayan yaralarıdır, mezartaşlarıdır. Aynı şekilde hiçbir röleveye, projelendirmeye dayandırılmadan, orijinal durumuna bakılmadan yapılan sur onarımları da bu yıkımın bir parçasıdır.

Dünyada suç işleme oranının en düşük olduğu kentlerin, tarihsel ve kültürel mimari dokusunun en iyi korunduğu kentler olduğu gerçeğinden yola çıkarak da olsa kentimize, kendimize sahip çıktığımız oranda sahip çıkmalı ve korumalıyız.

Aptalca ve ahmakça sürünmeyi ve ölmeyi marifet sayan bir toplum ile bunları övünç kaynağıymışçasına ağıtlaştıran bir toplum. Ve bu türden toplumların yaşadığı virane kentler anlayışından kurtulmak gerek.

Kimliğini kentinin tarihsel mirasından alan, kentinin tarihi dokusunu sürdürerek yaşatan bireyler olmak erdemdir. Unutma!

Gelin Tanış Olalım

Diyarbakır üzerine söylenmiş ünlü bir türküdür. Bilinir ve sıkça söylenir. “Diyarbakır dört kapı / Get bak o yar ne yapı.” İşte bu kadim şehir Diyarbakır’e, dört ayrı kapısı nedeniyle dört ayrı noktadan girilir. Her giriş noktasından önce de kente girmek isteyenleri çeşitli gizler karşılar. Ziyaretçileriyle tanışır, sonra da Diyarbakır’e uğurlar. Kentin görkemli kapılarından girdikten sonra nelerle karşılaşılır. O da kentin sürprizi olsun.

Elazığ yolundan kente girmeye niyetlenirseniz, önce Ergani yakınlarındaki Hilar mağaraları, ya da halk arasında bilinen adıyla “Kot ê ber çem”le tanışmak gerekir. Çayönü M.Ö. 7.000-9.000 yılları arasında insanlığın ilk toplu yerleşim yeri olarak konumlanan bir köy. Yakınındaki bakır maden yatakları işlenerek el aletleri yapılmış.

Yabani koyun, keçi ve at bu dönemde evcilleştirilmiş. Ayrıca yabani buğday türü Einkorn tarım ürünü haline bu coğrafyada ve bu dönemde dönüştürülmüştür. Böylesine dolu yaşanmış bir uygarlığın izinden yürüyerek kente ulaşıp merhaba demek nasıl bir duygu acaba? Yaşayanlara sormalı.

Kente kuzey-doğu ve doğudan girmek isteyenler ise; öncelikle Lice yakınlarındaki Birkleyn suyunu kana kana içmeli. Sonra da suyun çıktığı üç katlı mağaranın giriş duvarındaki Asur Kralları Tıglatpileser ve Salmanazar'ın stel ve figürleriyle tanışmalı. Bugün bütün Diyarbakır'a Dicle barajından arıtılarak akıtılan içme ve kullanma suyunun, bu Birkleyn suyu olduğunu acaba kaç Diyarbakırlı bilir. Sonra yol üzerindeki Dakyanus şehri, Yedi Uyuyanlar ve köpekleri Kıtmir size belki şöyle bir başlarını kaldırıp uğurlar ola, der. Biraz aşağıda tarihi Malabadi köprüsünü ardınıza aldınız mı, bu kez Hasuni Mağaraları ile tanışır, asıl adı Farqin olan Silvan'a bir selam çakarak, belki de fark edersiniz.

Ya güneyden gelenler; Mardin ve Çınar ovalarını arkalarında bırakıp Diyarbekir surlarının güney ucuna yaklaştıklarında; bir taraflarında neredeyse 1400 yıllık On Gözlü Köprü, diğer yanlarında ise üzeri tepsi gibi düz Kırklar Dağı ile tanış olurlar. Hazinenin, köprünün hangi ayağının dibinde ve dicle nehrinin ne kadar derininde olduğunu, hikâyeyi anlatan da bilmez. Çünkü, yapan öyle yapmış ki; altınlar ancak köprü yıkıldığında, kimselere ihtiyaç duyulmadan yeniden yapılsın diye ortaya çıkarmış. Ya Kırklar Dağı? Hani üstüne ağıtlar yakılıp, dilden dile süregelen Kırklar dağı. Türküde der ya: "Kırklar dağının düzi / ziyaret çarptı bizi / kor olasan suzan suzi / dicle ayırdı bizi." Bir zamanlar kente dair politikalarını bu dağda belirleyen kırk kişilik meşveret meclisi şimdi nerelerde? Yerleri bugünlerde o kadar çok aranıyor ki. Bir zamanlar Süryaniler'in Kırklar Kilisesi, Müslümanlar'ın bir gecede kırk beyaz güvercine dönüştüklerini ifade ettikleri kırk ermişin mekânı, şimdilerde hem adak yeri hem de kenti uzaktan gözleyerek anılarıyla yaşamaya çalışanların piknik yeri.

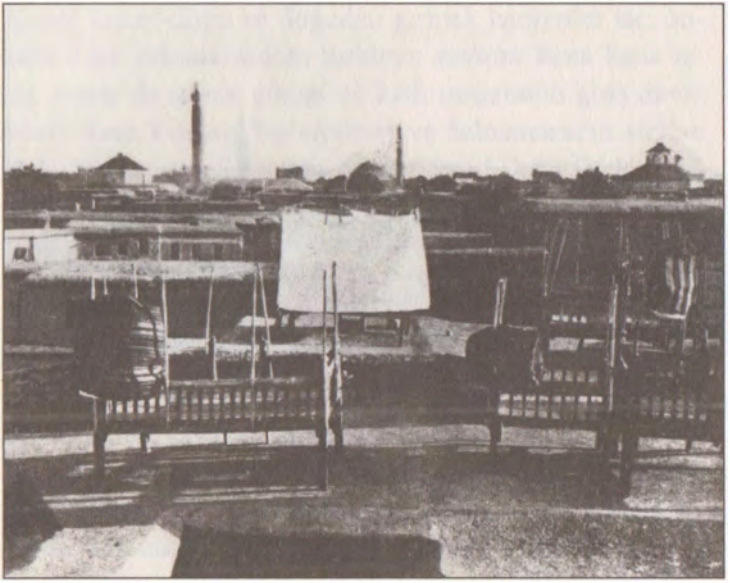
Batıdan Diyarbakır'a gelmek isteyenler, illa ki binlerce yıllık Karacadağ'ı sağına alarak kentle kucaklaşabilirler. Ka-

Deliller Hanı (Yeni Kervansaray Oteli).

racadağ işte, adı üzerinde kapkara bir dağ. Rengini ve kara bahtını sanki kente ihale etmiş. Sönmüş, ama ne zaman kinini bir daha kime karşı kusacağı bilinmez bir volkanik kütle. Bir kente karşı ateş olarak kustuğu öfkesinin, belki de kente kimliğini verecek yapı taşlarına dönüşeceğini kendisi de bilememiş bir garip dağ. Bazalt yani karataş Karacadağ, eteklerindeki arazi üzerinde yol boyu silme kayalar olarak gözleyenleri üzer. Tanrı, sanki bütün kinini taş olarak bu kente doğru kusmuş. Ama kente bu yoldan gelenler devasa surlar ve harika evlerle tanışınca, bu kez de taşların bu denli ustaca işlenerek işe yaramasına sevinirler. Ve kapıların hangisinden kente girerseniz bu kez de bir hamamla karşılaşsınız. Temizlenip, paklanıp kentin dışından getirdiğiniz kirleri, kente taşımayasınız, bu güzelim kente bütün kirlerinizden arınmış olarak giresiniz, diye.

Urfakapı'daki Kadı, Melek Ahmet ve Küçük hamamları, Mardinkapı'daki Deve hamamı, Yenikapı'nın ünlü Paşa ha-

Suriçinde eski Diyarbakır evlerinin damında tahtlar.

mamı, Dağkapi'dan girişte Suakar ve Vahapağa hamamları bunların bugün de halen yaşayan birkaçıdır. 1900'lü yıllara girerken istisnasız tüm yabancı gezginlerin üzerinde mutabık oldukları konu, Diyarbakır'da en az 20 hamamın olduğu ve bunların şehrin dört kapısı civarında odaklandığı ve de kente her giren yabancıya hastalıklarını kent dışında bırakarak, yıkanıp temizlenerek kente girmeleri yönündedir. Bugün modern dünyanın bazı ayrıcalıklı ülkelerinin, ülkeye her giren yabancıya halkını ve ülkesini koruma kaygısıyla aşılarda uygulaması boşuna değil.

Kente girmeden bu denli geçmişle tanışmak, sonra da kapıların sırrına ortak olup açılmasını sağlamak ve bedenlen

temizlenerek kentle buluşmaya hazır olmak, zamanının kent ve kentlilik kültürü ile özdeşleşmesi de bu olsa gerek.

Kent, belki de bu denli hazırlıktan sonra kendisini önem-sediğınızı anlayınca; daracık sokaklarında sizlerle oyunlar oynamaya, gizlerle dolu evlerinin kapılarını açmaya, size kendini anlatmaya ikna olabilir.

Denemeye değer mi?

Ne dersiniz.

Gizini Surlarına Fısıldayan Şehir

“Bazalt bir ölüm şimdi çepeçevre
Üstelik feci bir kar kanla karışık
Adımız
Kendimizden önce öksüz kalan
Dört kapısı açık Diyarbekir’de.”

Çılgınlık / İHSAN FİKRET BİÇİCİ

Yıllar önce bir dostum eski Diyarbekir için, “Surların içi küncülü (susamlı) çörek / dışı pasta kokar.” demişti. Pasta kokan surdışındaki Yenişehir ile de tanışacaksınız. Ama şimdi; kente kimliğini ve kişiliğini veren, suriçini anlatmak istiyorum.

Suriçi 1960’lı yıllara kadar büyük ölçüde kentsel dokusunu koruyordu, henüz bozulmaya başlamamıştı ve suriçinde kentli Diyarbekirliler yaşıyordu. Kırsal kesimin göç nedenli istilasını henüz Diyarbakır’ı etkileyebilecek boyutlarda değildi. Kentin doğal hacmi kente yönelen göçü sindirebilecek ölçülerdeydi. Ve o günlerde ki Diyarbekir, yabancı gezginlerin anlattığı şehir-i Diyarbekir’in mirasını yaşıyordu.

İşte onlardan biri; Fransız gezgin, hekim Paul Lucas, 1700’lü yıllarda diyor ki; “Diyarbekir bugüne kadar gördüğüm şehirlerin en düzenli ve en iyi durumda olanı. Şehir kayaların üzerine inşa edilmiş, çift surla çevrili ve bu surlara dışarıdan top atışıyla dahi ulaşmak mümkün değil. Hiç durmadan yürüyerek surlar iki saatte gezilebiliyor.” Ve öylesine bir sur yapılmış ki, bugün olanca haraplığına kar-

şın, geçmişin ve sağlamlığın sembolü olarak ayakta durmaya çalışıyor.

Diyarbakır suriçi kentsel dokusunun anılmaya, sahiplenilmeye değer iki özelliği var. Bunlardan biri surlar, diğeri evlerdir. Diyarbakır surları; beş kilometre uzunluğu, 10-12 metre yüksekliği ile 3-5 metre genişliğe sahip, koyu gri andezitten (yanardağ kütlesi) inşa edilmiş zeminindeki bazalt tabakaya uygun Kalkan balığı şeklindeki bir yapıdır.

Tarihi, milattan önce 3000 yıllarına dayanan Diyarbakır surlarının Hurriler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Dış surlar üzerinde 82 burç, içkaleyi saran ve üzerinde “Kanuni Kitabesi”nin bulunduğu iç surlar üzerinde de 16 burç bulunmaktadır.

Diyarbakır surları bir açık hava müzesi olduğu gibi, 1932 yılında dört ay süreyle Diyarbakır’da kalan Dr. Albert- Luis Gabriel’in ifadesiyle “Kitabeler Manzumesidir.”

Sağlamlığının yanında, sur ve burçlarındaki görkemli kabartma, kitabeleri ve kapıları (Yenikapı, Dağkapı, Mardinkapı, Rumkapı Urfakapı) ile eşsizliği tartışma kabul etmez. Şarkılara bile konu olmuş,

*“Diyarbakır dört kapi
Get bak o yar ne yapı
Beni gördüğü zaman
Başka küçeye sapi.”*

Ayrıca her kapıya anlam yüklenmiş. Şimdi anlamları ile anılabiliyorlar mı, bilinmez. Görüp, yaşamak gerek.

*“Mardinkapi şen olur / Dibi değirman olur.
Dağ kapısı daşlıdır / yarım kara kaşlıdır.
Urfakapi bağlıdır / Yarım kerejdağlıdır.
Yeni kapi bağçalar / Yar orda keman çalar.”*

*Dağkapı, surların kuzeye açılan cephesi (üstte).
Dört ayaklı minare ve kiliselerin çan kuleleri (altta).*

Feyzi Biçici'nin 1943'te Suriçi Gazi Caddesi'ndeki kunduracı dükkânı.

Mardinkapı'nın neşesini, Dağkapı'nın taşlarını ve Urfakapı'nın bağlarla ilintisini ve de Yenikapı'nın bahçeleri ile o bahçelerde keman çalanları boşuna arama gafletine düşmemek gerekir. Bu bir kent yenilgisidir. Sonuçta kentleri kentliler yapar ve yaşatır. Sonradan kente göç eden kırsal kökenli insanlar da kentleri kendine benzetir, köyleştirir. Bu sosyolojik bir tespittir. Şehrimizin dramı da budur.

Surlarla başladık, sürdürüelim. Sıkça söylenir, “dünyada Çin Seddi'nden sonra Diyarbakır surları ikincidir” diye. Ciddi yanlış ve yanılıdır. Çin seddi adı üzerinde “set” Herhangi bir sanat yapısı olmayan, daha çok kuzeyden gelen Moğol akınlarından korunma amaçlı, yığinsal uzunca bir taş yapı. Oysa Diyarbakır surları öyle mi? Tümüyle sanat yapıtı. Bu yanlışın son kez dillendirilmiş olması dileğimle, bu vurguyu yapmak istedim.

Diyarbakır'de surların gündelik kent yaşamına denk düşen nostaljik yönleri de var. Diyarbakırliler surlara “beden” derler. Beden kavramının gündelik hayatta çok anlamlı ve ayrı yeri var. Sokak jargonuna alabildiğince yansımış, beden. Sokak kavgalarının hemen başlangıcında, kavgacılar birbirlerini “beden dibi” ne davet ederlerdi. Muhabbet düşkünleri çilingir sofralarını “beden üstü”nde kurarlardı. Boşuna türküde dememiş “kalenin bedenleri, beden eski beden” diye. Şimdilerde beden eski beden mi? Beden dibinin sakinlerine sormak gerek.

Ayırt edici özelliğiyle Diyarbakır surları öylesine sanat harikası ki; yukardan bakıldığında Kalkan balığı şeklindedir. Balığın baş kısmı içkaleye (Eski Saray kesimine), kuyruk kısmı ise güney-batı kesimindeki Yedikardeş ve Evlibeden burçlarının bulunduğu bölgeye denk düşüyor.

Bugün surlar, bin yılların doğa ve insan tahribatına karşı direnerek onarım bekliyor. Urfakapı ile Mardinkapı arasındaki surlar onarıma alınmış. Ama ne onarım! Binlerce yıl

önce bu surları yapan ustalar, ince oya örer gibi örmüşler. Şimdikiler duvar yapar gibi yığıyorlar. İstanbul Üniversitesi'nden Diyarbakır'a gelen sanat tarihçilerine ve kent mimarisi ile ilgilenenlere sorduğumda, "Böyle sur onarılmaz. Bu şekilde onarılacaksa bırakın taşlar düştüğü yerde kalsın." demişlerdi.

Ve rivayet edilir ki; Diyarbekir kalesiyle Harput kalesi aynı zamanda, iki usta kardeşin nezaretinde yapılmış. Diyarbekir kalesinin ve surlarının harcı yumurta akıyla, Harput kalesininki sütle karılmıştır. Ölümsüzlük suyundan içen, bu iki kalenin baş ustaları halen sağdırlar. Zaman zaman uyanıp, "Diyarbakır surları yıkıldı mı? Harput kalesi duruyor mu?" diye sorarlar ve yanıtlarını alıp tekrar uykuya dalarlar. Denir ki, bu iki kalenin yıkılması kıyamet alametiymiş. Haberinizi ola.

Sahip çıkılması gereken suriçinin bir diğer kültür değeri de Diyarbekir evleridir.

En az surlarıyla yaşıt, kendine has özellikleri olan, her mevsimin ayrı odalarında yaşandığı eyvanlı, zerkemili, şahnişinli, havuzlu, ailenin büyüklüğüne göre haremligi, selamligi ayrı olan Diyarbekir evleri.

Dar sokaklarından (küçelerinden) baktığımızda mütevazı gözüken, şakşakoyu (kapı tokmağı) vurup kapısından içeri girdiğinizde sizi apayrı bir dünyanın, sivil kent mimarisinin olanca zenginliğinin karşıladığı Diyarbekir evleridir, sözkonusu olan.

Bugün yıllardır uygulamada olan "Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı"na karşın, suriçi korunamamaktadır.

İnsanlar, önceleri surlardan kente, evlerden de surlara bir başka sevdıyla bakarlardı. Bu bakıştaki görkemin, kenti ve kentlileri korumadaki ısrar ve kararlılığı da etkiliydi. Şimdilerde suriçindeki beş ve daha fazla katlı ucube, kent kültürü ile hiçbir akrabalığı olmayan yapılardan; kimileri kenti

adına üzülererek utanıp-sıkılarak bakıyor. Kentiyle barışık olmayan, kentin ruhi şekillenmesine ve duygudaşlığına ortak olmayan bir başka kimileri de, 1930'larda suriçi hava alsın diye, Dağkapı civarındaki surları yıktıran yöneticilere davetiye çıkarırcasına, iğrenerek(!) surlara ve evlere bakıyor.

Oysa bir zamanlar Diyarbakır; kentte yaşayanlar için dünyaydı. Tıpkı Carsten Niebuhr isimli gezginin 1750'li yıllarda Diyarbakır için ifade ettiği gibi: "Doğu şehirlerinde, şehirli-lerden şehir üzerine güvenilir bilgi almak çok zordur. Avrupalı, doğuluya şehirde kaç kişinin yaşadığını sorduğunda, şehirli şaşkınlıkla böyle bir soruya 'şehir dünyadır' cevabını vermektedir." Hele sorulan şehir gezginin ifade ettiği gibi Diyarbakır ise, "dünya" yanıtı daha bir anlam kazanıyor.

Bugün Diyarbakır surları da, evleri de sahiplenilmeyi bekliyor. Sahiplenilmeyi beklerken de biliyor ki, bu kentin suriçinin sorunları sadece alt kademe belediyesinin ilgisi ile çözülmez / çözümlenemez. Çünkü Diyarbakır suriçi, Birleşmiş Milletlerce dünya kültür mirası kategorisine alınmaya aday bir yerleşim yeridir.

Diyarbakır suriçi; valiliği, belediyeleri ve siyasal karar organları ile siyasetler üstü bir sahiplenmecilik mantığıyla uluslararasılaşmalıdır.

İnanç ve kültür turizmi nedeniyle, doğu, üçyüz yıl aradan sonra, yeniden keşfedilmeyi beklerken, bunu en çok hakeden belde Diyarbakır suriçidir. O denli haketmiştir ki; coğrafyasında kendisiyle yaşdaş bir dizi şehir olmasına karşın, sadece Diyarbakır surlarla kendini ve kentini sıkı korumaya almıştır.

Diyarbakır surları, sırlar mabedidir. Bir sır saklıyor. Bugüne dek sırrını kimselere açmadı; kim bilir, belki bir gün özenle sakladığı gizini, onu hakkıyla sahiplenene sunar.

Şemsiler ve Çıxari*

*“Ay yüzünü,
Karacadağ’a dönende
Karanfiller deste gider Dicle’ye...”*

YILMAZ VAROL

Diyarbakır’a, değişik yollardan ve kapılardan girilir. Evliya Çelebi, “Seyahatname”sindeki açıklamasında da belirtir. Urfa (Urum) Kapısı’ndan girerken patlıcan bahçeleri, Mardin Kapı’dan çıkarken Dicle kıyısında karpuz bostanları sizi karşılar.

Silvan Köprüsü ya da bilinen adıyla Ongözlü Köprü’yü sağınıza alarak yokuşu tırmanmaya başladığınızda surlar, azametiyle tam karşınızdadır. Mardin Kapı’dan kente girmeden önce, sağdaki burç, Keçi Burcu’dur. Keçi gibi, bazalt bir kaya parçasının üzerine oturtulan burç, “Hele girin bakalım Diyarbakır’a, sizi neler bekliyor, neler,” demektedir. “Bu kenti fethetmeyi düşünüyorsanız, nafile çabadasınız.” ifadesi, surların Mardin Kapı cephesindeki duruşunda gizli.

Diyarbakır’ın en eski kapılarından Mardin Kapı; tarihî İpekyolu’nun hem içinden hem üzerinden geçtiği kapı. Mardin Kapı’yla birlikte heybetli surlar karşılar sizi. Yazar

(*) Çıxari: Diyarbakır’da günü birlik piknik amacıyla mesire yerlerine gitme işine Diyarbakır şivesiyle “Çıxari” denilmektedir.

Altay Martı'nın *Geçkin Bir Kadın*'da dediği gibi; “Surlar yine mağrur, yine başları gökyüzüne değiyordu. Ama biraz örselenmiş gibiydi. Her tarafından ince ince kan sızıyordu. Başımı kaldırıp fısıltıyla sordum: Ne oldu sana Diyarbakır. Bu halin ne böyle? Surlar gözlerini kısıp cevapladılar: Yok bir şey, kızılık şerbeti içtim.”¹ Anlatılan Diyarbakır, surlar ve Mardin Kapı'dır.

Mardin Kapı'nın hemen çıkışında, sol tarafta Dicle kıyısına kadar kentin akciğerleri olarak kabul edilen bahçeler karşılar meraklı gözleri. Gölgede soluklanmadan bırakmam, der gibi. Hevsel, Merhali, Cinali, Kuşdili, Sarıkız, Savacak. Hele hele Hevsel, Veysel Öngören'nin dediği gibi; “Surların bir bölümü ile Dicle arasında insanoğlunu gene insanoğluna hatırlatan kâhkül. Hevsel bahçeleri.”²

Diyarbakır'ın bir zamanlar doğal seraları olarak kabul edilen bu meyva ve sebze bahçelerinin tam karşısında sırlarla dolu “Şemsiler Tepesi” ya da “Şemsiler Kayalığı” durur. Şemsiler'in hemen üzerinde de kentin en eski mezarlığı, Dicle nehrine karşı “Şeyh Muhammed Düzlüğü” bulunur.

Şemsiler... Mardin yolu genişletilirken kalan son tapınak kalıntıları da yola kurban edilen Şemsiler. Ya Şemsiler'in yıkılan tapınağının taşları ne oldu? Onlar da mezarlığa ismi verilen “Şeyh Muhammed Gülşeni”nin türbesine zemin taşıdır şimdilerde.

Şemsiler ki; kimlere konukluk etmemiştir. Anadolu tarihinin taşlara yazılı olduğu kent olarak bilinen ve her bir şeyini taşlarının diline doladığı, iyi de ettiği Şehr-i Âzim Diyarbakır'ın, Şemsiler Kayalığı. Dili olsa da anlatsa, konuklardan bir konuğunu, Urfalı şair Nâbi'yi.

1 Altay Martı *Geçkin Bir Kadın*, Çivi Yayınları.

2 Veysel Öngören, “Kentler de Duyarlıdır.” *Bölgeçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, TMMOB Yayını, 1998.

*Mardin yolunda Dicle'den piknik dönüşü,
öndeki çocuk Şeyhmus Diken.*

“Kentler kendi geçmişlerini bellekleri sayesinde bilirler.”³ Kentlerin eğer yeterli yazılı kaynakları yoksa, bellekleri yaşlılardır, duyarlı insanlarıdır, kaynak kişileridir. Yaşlılar çocukluk dönemlerinden kalan kültür ve yaşam birikimlerini, kendilerinden öncekilerden duyduklarını yazıya dökmek ya da anlatarak yazıya dökülmesini sağlamak borcuyla yükümlüdürler.

Belirsizliklerle dolu geçmişin unutulup, kendine yeni bir tarih yaratmak, ancak geçmişi olmayan kentler için bir çıkış yolu olabilir. Sözkonusu olan Diyarbakir gibi binlerce yıllık bir kent ise, bu sözün zerre kadar öneminin olmaması gerektiğine inanıyorum.

3 Paulo Coelho *Beşinci Dağ*, Can Yayınları.

İşte Şemsiler'in konuğu şair Nâbi'nin, işsizlik ve yoksulluk çektiği günlerde ayakları, kendisini Diyarbakır'ın valisine götürür. Nâbi'ye zor gelse de validen durumuna uygun bir iş ister. Dönemin Diyarbakır Valisi de Nâbi'yi defterdara gönderir. Nâbi'nin, iş için kaydını yapmasını ve sanatçı olan Nâbi'yi sarsmayacak uygun bir iş bulmasını emreder. Defterdar, Nâbi'den bilgileri alır, kaydını yapar ve bir süre kendisinden haber beklemesini söyleyerek yolcular. Nâbi, açlık sınırına dayandığı için, çok kısa zamanda işinin hâl yoluna gireceğini ummaktadır. Epeyce bir süre geçtikten ve artık Nâbi'nin işle ilgili umudunun tükendiği bir gün, yolu Mardin Kapı'ya doğru düşer. Yürürken durumuna acıyan bir fırıncı, Nâbi'ye bir ekmek verir. Biraz yürür. Elindeki ekmeği gören bir başkası da Nâbi'ye bir nar verir. Ekmeğine katık etmesini önerir.

Nâbi, Mardin Kapı'dan çıkarak, Şemsiler Kayalığı üzerinde bağdaş kurup oturur. Ekmeği ile birlikte böldüğü narını da yemeği sürdürürken, uzaktan bağırarak kendisini çağıran birilerinin geldiğini görür.

Nâbi'nin yanına gelenler, heyecanla sabahtan beri kendisini aradıklarını ve vali ile defterdarın Nâbi'ye iş bulduklarını, hemen gelmesi gerektiğini söylerler.

Nâbi sanatçı duyarlılığıyla; bir Dicle'ye, bir de karşısında duran Hevsel bahçelerine, sonra da önündeki ekmek ve nara bakar. Sırtını biraz daha sağlamca Şemsiler'deki kayalar-
dan birine yaslayarak şu sert sözleri söyler.⁴

*“Ez ku bûme muhtacê, nan û hınar,
Kîrê Wali bikim quzê dîya Defterdar.”⁵*

4 Şair Nâbi'nin hikâyesi ile ilgili kaynak kişi: Kırk yıldan fazla bir zamandan beri Diyarbakır-Kooperatifler ve Yenişehir mahallesi muhtarlığını yapan baba dostum, Hüsni İpekçi'dir.

5 “Ben ki, ekmekle nara muhtaç olduktan sonra, Vali'nin kamışını, Defterdar'ın anasının a...na k....yım.”

Nâbi'nin ifadeleri adresine ulaşmış mıdır? Orası bilinmez. Yalnız valinin de defterdarın da, sitemi, serzenişi makûl karşıladıkları halen de söylenir.

“Artık sessizliğimizin bile bizim olmadığı”, Şemsiler’in yanı başındaki değirmenlerin taşlarının bile dönmediği bu kentte; Şemsiler’in, bir dönemlerin Diyarbekir’inde önemli bir piknik yeri olduğu yakın zamanlara kadar bilinmekteydi.

Yalnız Nâbi’nin değil, ünlü, ünsüz birçok Diyarbekirli’nin yumurta ve yeşil soğanla “Nergizleme” yaparak baharı karşıladıkları Şemsiler.

Şeyh Sait İsyanı’nın yaşandığı 1925’li yıllarda kentin tüm kapıları güvenlik nedeniyle akşam erkenden kapatılır, sabahları da açılmış. Kentin, dışarıdan gelecek baskınlara karşı korunması amaçlı bir kapatma ve yasakmış bu uygulama. Kenti çepeçevre kuşatan Kalkan Balığı görünümlü surlara ve kapılara da dönem itibarıyla uygun düşen bir önlem.⁶

Yalnız, mevsim ilkbahar, insanların kendini, kentin ve surların dışına atarak piknik amacıyla “Çıxari”ya gittikleri günler.

Ama ne çare ki; emir yüksek yerden, “Vali Paşa”dan. Kapıların erken kapatılma yasağı var. Kentin kadınları, bu yasağa karşı kendilerince bir çözüm arıyorlar ve buluyorlar.

Piknik amacıyla sur dışına çıkmak istedikleri gün, yiyecek türünden tüm gereksinimlerini bir tabuta doldurup: “Cenazemiz var” diyerek izin alıp, kapıları açtırarak surların dışına, Şemsiler’e ve Şeyh Muhammed Düzü’ne doğru gidiyorlar. Akşam da pikniklerini yapıp boş tabutla geri dönüyorlar.

Bu muhabbet bir dönem devam ediyor. Bir gün nasıl

6 “Çıxari”cılarla ilgili kaynak kişi, dostum Avukat Halit Ötük’tür.

oluyorsa dolu piknik tabutuyla birlikte “Çıxari”cılar yakalanıp derdest edilerek valinin huzuruna çıkarılıyorlar. Kadınlar oracıkta validen aman dileyerek şu dörtlüğü döktürüyorlar.

*“Paşa paşa hoş paşa,
Sakalı gümüş paşa.
Şeftali çiçek açmış,
Yasağı kaldır paşa.”*

Kentinin ve kendinin geçmişi ile ilgili tarihi ve kültürel birikimi olmayanların gelecekle ilgili kaygıları da olamayacağı vurgulayarak, günübirlik yaşayan ve Diyarbekirli olduğunu savlayanlara sözümüz. Diyarbekir’de bir zamanlar insanoğlu insanlar yaşırdı.

İki NEHRİN
(VE BİR DAĞIN) HİKÂYESİ

İki Nehrin Hikâyesi

Fırat'ın Sermayesi ya da Nehirler de Göçer

Mezopotamya, Latince iki nehir arası anlamına gelir. Mezopotamya'nın tüm çağlarda, doğal kaynak potansiyeliyle, diğer halklar için “cazibe merkezi” olduğu da bilinir.¹

İşte bu Mezopotamya'nın iki nehiri olan Dicle ve Fırat'tan biri, Fırat; ismiyle hikâyemizin konusu.

Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumlu dağından doğarak, Erzurum ve Erzincan ovalarından, Munzur'un kuzeyindeki dar boğazlardan geçen Karasu ile; Vangölü'nün kuzeydoğusunda Aladağ'dan doğup, Karaköse, Malazgirt ve Muş Ovası'ndan geçen Murat suyu, Elazığ'ın Keban ilçesinin 12 km. yukarısında birleşerek Fırat adını alır.²

İşte Fırat'ın adını aldığı Murat'la Karasu'nun bu birleşme noktası öyle bir coğrafyadır ki; iki su adeta uçarcasına havada çarpışarak şiddetli bir birleşme yaratırlar. Bu birleşme, o

1 Rifat Dağ, Atilla Göktürk GAP Yeniden Yapılanmalıdır, DTSO Yayını, 1995.

2 Meydan Larousse, Fırat maddesi.

denli şiddetli ve görkemli yaşanır ki; o bölgede yaşayanlar bu görüntüden etkilenerek Fırat'a, Fırhat (Uçarak gelen) adını yakıştırırlar.

Kimilerince Fırat'a takılan küpe olarak ifade edilen Keban'ın görüntüsü; Harput'un epeyce yukarısındaki "Buzluk Mağaları"nın üzerinden sevgilileri kavuşturmada bir dilektir, artık.

*"Harput'un altı kelek, Dersim'e gidek gelek.
Elin elimde olsun, kapı kapı dilenek."*

Ama anlaşılan sevgililer kavuşamamış ki bir başka ozan;

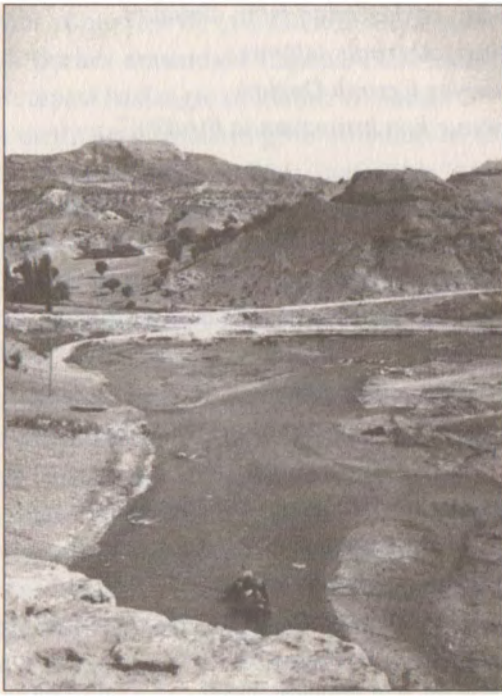
*"Fırat kenarında kayık değilem,
Senden ayrılalı da ayık değilem." diyor.*

Bugün önüne gem vurulan azgın Fırat'ın bu noktada iki yakasını buluşturan Pertek Feribotu'dur

Bu birleşmeden sonra Fırat, güneye doğru akarak, doğuya ve batıya dönük geniş yaylar çizer. Malatya Ovası'nın doğu kenarından geçerek Kuruçay ve Tokma suyunu da alan Fırat, Güneydoğu Toroslar arasından Uluboğaz'lara gider. Bu coğrafyada da 50 km. süren ve bazen yüksekliği 500 m.'yi bulan bu boğazdan Adıyaman-Gerger önlerine kadar gelir. Bu noktaya kadar aynı haşin ve şiddetli akış da sürdüğü için hep Fırhat (Uçarak gelen, hızla gelen) olarak anılır.

Fırat, anlatılan coğrafyada, Elazığlı Derdo'nun sözleri ve İzzet Altınmeşe'nin sesinde artık "Zalım Fırat"tır.

*"Şu Fırat'ın suyu akar derindir,
Yarimi götürdü kanlı zalimdir,
Daha gün görmemiş taze gelindir,
Körolası zalım Fırat ocaklar yakar,*

Adıyaman yakınlarında Fırat Nehri.

*Ahbaplar oturmuş ağıtlar yakar.
Ölem ölem Derdo ağıtlar yakar.”*

Fırat Nehri, Gerger'den sonra hafifçe dalgalanarak geniş bir vadide akmaya başlar. Bu noktadan sonra sağından Kah-ta suyu ve Göksu'yu alarak artık dağ sularıyla beslenme zenginliğinden kopan Fırat ya da Fırhat; yarıçöl topraklar üzerinde akmaya başlar. Artık Ahmed Arif'in *Rüstemo* şiirindeki konumundadır, Fırat.

“Modan Yaylası’ndan eşkin almadan
Maktele üzerinde sağımız
Karbeyaz Çermik Dağları
Solumuz kan kırmızısında Fırat’tır.”

Kahta’dan sonra Çermik ve Çüngüş önlerinden itibaren geniş bir zeminde akararak giden Fırat’ın, artık haşinliği kalmamıştır. Daha nazlı bir görüntüdür, Fırat adına gözlenen. İşte bu noktadan sonra artık, Fırat ya da Fırhat; Ferat, Ferhat (rahatlayarak, genişleyerek, ferahlayarak, yayılarak gelen) olarak anılmaya başlar.

Ve Fırat artık Şıvan’ın bestesinde bir nağmedir.

“Kê Ferat’a te be xum-xum û lêw lêw...
Nayê bîrate ne razan ne xew.
Her dem dînalî bî qêrîn û gazî,
Pêlan dide xwe bî qêrîn û feryadî,
Lê kes nîzanî tu çî dîxwazî,
Tu jî wekî min dîxwazî azadî.
Ey Ferat ferat.”³

Ve artık “Fırat suyu kan aksa” da ne yapılabilir ki; çünkü Fırat’ın sırtındaki kan, Bucaklar’ın diyarına girmiştir.

Sermayesi bu denli geniş bir coğrafyada yayılarak paylaşılan Fırat’la birlikte, kaynağı yine Mezopotamya coğrafyasında olan Sermiyan kelimesini de tartışmak gerekir.

İlk üretimle ilgili ilkel bir köy yeri olması dolayısıyla,

3 Fırat akarsın inilti gürültüyle,
Aklına gelmez ne uyku, ne yatma,
Her dem inlersin bağırsı, haykırısla,
Dalgalar atarsın önüne, haykırış ve feryatlarla,
Kimsecikler bilmez senin ne istediğini,
Sen de benim gibi özgürlük istersin,
Ey Ferat ferat.

kültür tarihi yönünden de çok önemli. Diyarbakır'ın Ergani ile Çermik ilçeleri arasındaki Çayönü-Hilar mıntıkasındaki Bajargeran tepesi başlangıç noktamız olmalıdır.

Yapılan tarihî araştırmalara göre oluşumu M.Ö. 7000 yılına dayanan bu coğrafi mekân; insanlığın üretimsiz bir ekonomiden besi üretimine dayalı bir ekonomiye geçtiği ana mekânlardan en önemlisidir. Bu bölgeden, Asya, Avrupa ve Afrika kıyılarına yayılan yabani bitki ve hayvan türleri, bugün dahi insan topluluklarının ana besin maddeleridir.⁴

İlk evcil buğday türü “Einkorn” ile keçi, koyun, sığır ve domuzun yabani türleri Çayönü-Hilar'dan başlayarak Mezopotamya coğrafyasında evcilleştirilmiştir.

Yabani besin türleri ile yabani hayvanları evcilleştirme adımlarının atılmasıyla; toplumsal anlamda, belli bir süre içinde tüketilenden fazlasının üretilebilmesi sağlanabilmiş ve üretimle birlikte, insan topluluklarının gelişmesi hız kazanmıştır.

İşte bu Mezopotamya yerleşmelerinin, hayvancılıkla uğraşan kadim ev sahiplerinin zenginliği evcilleştirdikleri koyun sayısı ile ölçülür olmaya başladıktan sonra; evcil koyunu çok olanlara Sermiyan denmeye başlanmıştır.⁵

Çok koyun sahibi olmanın, zenginlik ölçütü sayıldığını yine en güzel bir Kürt atasözü anlatır: “Sılav, li mîyaye, ne li rû'yaye.”⁶

Zengin olmanın, varıl olmanın zamirini kimileri “Sermaye” ile, bir başka kimileri de “Sermiyan” ile açıklar. Bu da bir başka kültürel zenginliktir.

4 Halet Çambel *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.

5 Kaynak kişi: Mehmet Ateş, Etimoloji Araştırmacısı.

6 Selam koyun sahibinedir, kişiliğe değildir.

Evet nehirler de göçer. Tıpkı insanların göç etmesi gibi. Yalnız nehirlerin göçü, coğrafi konumundan ve yapısından gelen bir göçtür. Bütün medeniyetlerin, göçen bu nehirlerin etrafında oluştuğu türden olumlu bir göçtür.

İşte Fırat'ın göçünün de, Ferat olarak Sermiyan'ını geniş Mezopotamya coğrafyasına yayarak paylaştırması insanlığın dileği olsun.

Dicle'nin Hüznü ya da Nehirler de Ağlar

Mezopotamya'nın bir başka nehri, Dicle... Uzunluğu 1900 kilometreyi bulan ve birçok medeniyet eskitmiş, en anlamlı adlarını da, Sümerce'de Tig-gal (Uluırmak), Süryanice'de Diglath, batı dillerinde de Tigris, Tigre olarak aldığı bilinen Dicle...

Dicle, Güneydoğu Toroslar'dan, Maden dağlarından doğar. Maden dağlarından doğduğu bu noktada, yukarı dicle, Maden Çayı olarak da anılır. Elazığ'ın Maden ilçesi önünden geçen Dicle Güneydoğu'ya doğru yönelerek Diyarbakır'ın üzerine yerleştiği lav sahanlığının doğu kenarına paralel olarak akar. Diyarbakır'ın güneyinden itibaren de doğuya doğru yönelir.⁷

Dicle, Diyarbakır önlerinde geniş bir deltaya yayıldıktan sonra artık Diyarbakır'la birlikte anılmaya başlamanın onurunu yaşar. Bir kent, bir nehir, birbirlerinin nazını çekmede yarışırılar artık. Ve oyunlar başlar. Dicle'nin Diyarbakır'a giriş yaptığı noktadan itibaren, içi oyularak boşaltılmış ve üzerinde delikler açılmış karpuzların iç zeminine konulan bir miktar külün üzerine dökülen gazyağı yakılarak gece karanlığında suya bırakılır. Ve bu gece karanlığında yaşanan sudaki ateş topları artık Dicle'nin “Çayda Çıra”ıdır.

7 Meydan Larousse, Dicle maddesi.

Yine Diyarbakır'dan sonra, Dicle üzerindeki “Kelek”lerle⁸ yapılan taşımacılık da bir geçim kapısıdır artık. Bir dönemin Diyarbakır hinterlandında Dicle üzerinden başlayan ve Irak içlerine kadar süren bir serüven kelekçilik.

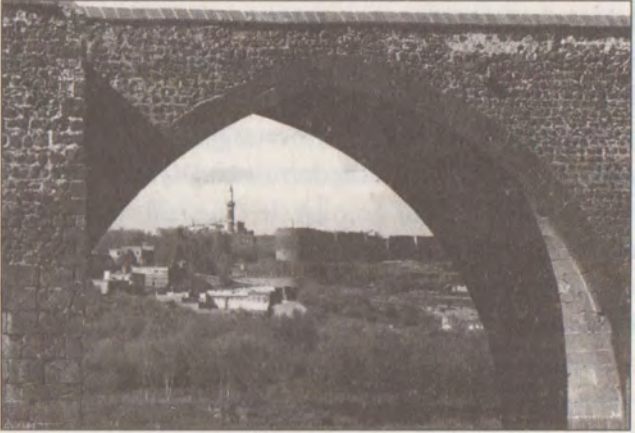
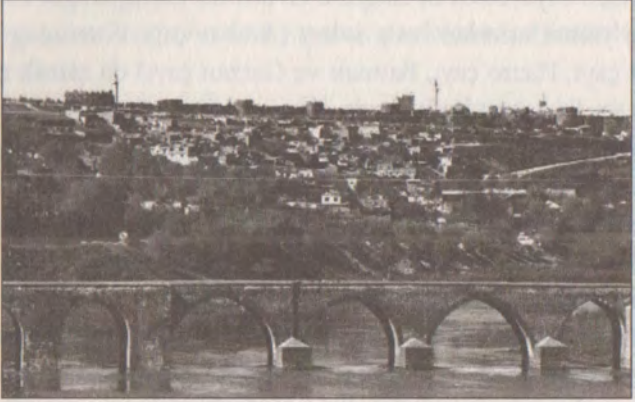
Dicle, Diyarbakır'ın doğusu civarında Güneydoğu Toroslar'ın yamaçlarından inen suları (Ambar çayı, Kuru çay, Pamuk çayı, Hazro çayı, Batman ve Garzan çayı) da alarak zenginleşir. Dicle'nin bu bölgede sinesine kattığı önemli sulardan biri de, Lice ilçesinin yakınında Korha dağlarının eteklerindeki Birkleyn çayıdır. Diyarbakır-Bingöl karayolunun, Lice ilçe sınırları içerisinde, 104. km.'deki Birkleyn mağaralarından doğan Zebene suyunun kaynağı olan Birkleyn çayı, içinden akıp çıktığı mağara girişindeki Asur kalıntıları ile ünlüdür. Bu kalıntılardan biri Dicle'ye katılan Birkley çayının üzerindeki mağaraların girişinde duran Asur kralı I. Tıglatpileser'e aittir.

Diğer bir kitabe ise yine Asur kralı III. Salmanasar'a aittir. İki kral da üç bin yıl öncesinden adeta çağımıza seslenmektedirler. “Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına kadar olan yerleri bizler zaptettik” demektedirler.⁹

Dicle'nin, güneyden de Mardin eşiğinden inen Göksu ve Savurçayı'nı sinesine katmadan önce Diyarbakır'dan son geçiş noktası, bin yıllık geçmişi ile Ongözlü Köprü'dür; diğer adıyla Dicle Köprüsü. Ya da bir başka adıyla, üzerinden Silvan yolunun geçtiği dönemlerden kalma bir adlandırma ile Silvan köprüsü. Ayaklarından birinin altında, köprü yıkılırsa onarımında kullanılmak üzere hazine saklı durduğu rivayet edilen Dicle Köprüsü.

8 Kelek: Dicle üzerinde, nehir taşımacılığında kullanılan bir çeşit Sal. Şişirilmiş tulumların birbirine bağlanmasından oluşan bir nakliye aracı. Tulum sayısı arttıkça, üzerinde taşınacak yük miktarı da artar. Dicle'nin yukarı Mezopotamya'daki coğrafyasından başlayıp Irak içlerine kadar yürütülen “Kelekçilik” uzun yıllar sürdü. Varış noktasında keleklerin altındaki tulumlar söndürülerek, develere yüklenmek suretiyle geri getirilirdi.

9 Şevket Beysanoğlu *Anıtlar ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, I. Cilt, Sayfa 67-75.

Ongözlü Köprü ve Diyarbakir (üstte).

Ongözlü Köprü'den detay ve keçî burcu (altta).

Biz yine de Ongözlü Köprü diyelim ve de Dicle ile Diyarbakır'ı özdeşleştiren yaşanmış bir olayı anlatalım. Diyarbakırlılar çağlar boyunca Dicle'nin kutsallığına inanmışlardır. Her dönemde Dicle Nehri'ni Tanrı'ya giden bir yol olarak nitelendirdiklerinden, yılın belli aylarında Dicle Nehri aracılığıyla tanrıya dilekçe göndermişlerdir.

Dünyada nehrine bu denli önem veren kaç kent vardır? Bu önemi, bu manayı hak eden kaç nehir vardır? İşte, Dicle Nehri ve de Diyarbakır, böylesine az sayıda örneklerdendir.

Şimdi yaşamayan eski bir komşumuzun anlattıklarıdır. Artık yaşı epeyce geçkin bir Diyarbakır kadını, eve her gece alkollü ve geç gelen kocasını Tanrı'ya şikayet etmek için bir bayramın arefe akşamı, yanında değer verdiği Ermeni komşusu ile birlikte, Dicle Nehri'ne, Ongözlü Köprü'nün üzerine gider.

Müslüman olan ve kocası ayyaş kadının okuma yazması da olmadığından ricası üzerine Tanrı'ya dilekçesini Ermeni komşusu yazar. Doğal olarak Ermeni komşu dilekçeyi en iyi bildiği kendi diliyle, Ermenice yazar. Müslüman komşu itiraz edecek olur, Ermeni'nin yanıtı hazırdır. "Farketmez komşum. Allah hepimizin Allah'ıdır. Yalnız Müslümanlar'ın Allah'ı değildir. Bizim dilimizi de anlar. Önemli olan derdini anlatmak. Hangi dilde olursa farketmez," der. Sonuç ne mi olmuş? Merak edenlere sözümüz. Dilekçe kabul edilmiş olacak ki, ayyaş ve eve geç giden koca, sanırsın ki evliya, "evinin erkeği" olmuş.

Evet, hikâyenin çarpıcılığı bir yana, artık Dicle doğuya yönelerek yerden fışkıran zenginliklere tanıklık etmek durumundadır. Bu tanıklık, petrol bölgesine yönelişin tanıklığıdır.

Petrol kuyularının yoğun olarak işletildiği Raman Dağı'nın güney eteklerinden ve dünyanın en eski mağara kenti, Hasankeyf önünden geçer, Dicle. Bu bölgede Botan Su-

yu'nu da alarak güneye döner. Türkiye topraklarındaki en uzun kolu olan Botan Suyu (230 km.), Dicle'nin diğer kolları içerisinde en haşınıdır. Ve bu coğrafyada, batı kaynaklarında Dicle, artık doğu Dicle'dir.

Bu bölgeden sonra Dicle, önce doğuya, daha sonra da Güneydoğu'ya yönelir. Dicle artık Botan coğrafyasında Ehmedê Xanî'nin diyarındadır. Ve Mem û Zin destanında Mem'in Dicle ile dertleşmesinin tanıklığıdır, Cizrelilere düşen.

Mem Bi Diclere Dipeyîve:

“Naçar-î ji heyşetê di çû dūr
Hemderd-î di bû di gel şetê kūr
Kî: “Ey Şibhetê eşkê min rewanê!
Bê sebr û sikûnî aşikane
Bê sebr û qerar û bê sikûnî
Yan cihbetê mîn tu cinûnî?
Qet nîne ji bo tera qerarek
Xalip di dilê te da neyarek
Her lehze e ji çi tete bîrê
Sergeşte dibî li rex Cizîr'ê
Êv şehreye ger ji bo te mehbûp
Hasil gerîyaye bo te metlûb
Daîm di dilê te da ne mezil
Destê te li gerdanê hemaîl
Hêja ji xwedê tû fikrê na kî
Her rojî hezarê şîkrê na kî
Ev çend di kî hewar û gazî
Êdî çi miradeki dixwazî?
Bêhûde çira di k tû feryed?
Aware di çi diyare Bexdad
Ger ez bi girîm, we ger bi nâlim
Wer ez bi mirim, we ger bi kalim

Herçî WE û ez bikim rewaye
Maqûlî ji bo mera fenaye
Carek li dilê me ji guzer ke
Serçemeyê çeşmê min nezer ke
Derdê dilê min kû bê devaye?
Çeşmê terê min çima ceraye?
Dîwaneme, mi perî bi der da
Ez Dicle'me, zenberê me ber da
Westanî û Nêrgizî û Seqlan
Derwaze û Omerî Meydan
Van seyregehan tu lê di ki geşt
Ez Mem e, ji bo mira der û deşt”¹⁰

10 Ehmedê Xanî: *Mem û Zîn* (Çev. M. Emin Bozarslan) Hasat Yayınları, s. 252-255, Türkçesi Deng Yay.

Mem Dicle'ye sesleniyor:

“Çaresiz kalıp insanlardan uzağa giderdi,
Derin nehirle dertleşirdi.

Ey benim gözyaşlarım gibi dökülen nehir!

Ey aşıklar gibi sabırsız ve sükunetsiz nehir!

Sabırsız, kararsız ve sükunetsizsin,
Yoksa benim gibi sen de deli misin?

Senin için hiçbir karar kılmak yok,

Galiba senin gönlünde de biri var.

Her an senin de hatırına ne gelir?

Ki böyle Cizre'nin yanı başında coşuyorsun?

Eğer bu şehirse senin sevgilin,

İşte elde etmişsin sen arzunu.

Her zaman koynundadır bu konaklar,

Kolların çapraz şekilde onların gerdanına dolanmıştır.

Hala Allahtan korkmuyorsun,

Ve hergün binlerce kez şükretmiyorsun.

Bunca feryat ve figan ediyorsun,

Artık ne murad istiyorsun?

Boş yere niye feryad ediyorsun?

Avare avare Bağdad diyarına gidiyorsun.

Ben ağlarsam ve inlersem eğer,

Ben ölürsem ve sızlarsam eğer,

Her ne yaparsam ben revadır,

Benim için en geçerli yol yok olmaktır.

Dicle, Cizre ilçesi önünden Habur Suyu kavşağına kadar, yaklaşık 40 kilometre boyunca Türkiye-Suriye arasında sınır meydana getirir. Daha sonra da Fırat'ta olduğu gibi Irak sınırlarına girer.

Dicle'nin yaz aylarında su seviyesi düşüktür. Dicle, Mart ayından itibaren, Mayıs ayına kadar üç aylık dönem içinde bütün bir yıl akıttığı suyun yarısını ve yatağı boyunca Mezopotamya Ovası' nın kendi yatağından alçaktaki kısmını su altında bırakır. Dicle'nin bu afet halini alan taşkınları tarih boyunca Mezopotamya'yı birçok kere tahrip etmiş ve bu coğrafya üzerindeki ülkelerin dış saldırılara karşı dayanma gücünü zayıflatmıştır.

Dicle'nin üzerinde bugün hem taşkınlarla karşı setler, hem de elektrik enerjisi üretmek ve tarımsal sulama amacıyla barajlar ile sulama kanalları yapılmıştır, yapılmaktadır. Moğol istilas ile yıkılmadan önce, Sasaniler ile Abbasiler zamanlarında Dicle'nin akış rejiminin düzensizliği nedeniyle yaşanan ilkbahar taşkınlarını önlemek üzere milattan 3000 yıl önce de setler ve sulama kanalları yapıldığı tarihçilerin ifadesidir.

Dicle'nin bir başka önemli özelliği de elli milyon tonu aşkın alüvyon taşıyarak bu alanda Nil nehrinden de üstün bir konumda olmasıdır. Ayrıca vadisinin topografyasını da durmadan değiştirmesi bir başka özelliğidir.

Dicle, Mezopotamya coğrafyası üzerinde yaşayan akraba

Benim gönlümün içinden de geç bir kez,

Gözlerimin kaynağına bak birkez.

Gönlümün derdi neden dermansızdır?

Yaşlı gözlerimden neden hep yaşlar akıyor?

Divane oldum ben, periyi elden kaçırdım.

Dicleyim ben, zembereği boşalmış.

Vastani, Nergizi ve Seklan,

Derwaze, Omeri ve de Meydan (Dicle üzerindeki yerleşim yerleri)

Sen de bu güzergahlarda dolaşıyorsun,

Ben kaldım yek başıma bu yerlerde, ovalarda.

uluslara bir mesajdır adeta. Kürtler, kendileri gibi eski kavimlerden Ermenilere “kirve” diye hitap eder. Bu nedenle air A. Hicri Igren’e den;

“Yüzümü serin sularında yıkarım
Dicle kirvem olur milattan beri”¹¹ demektir.

Dicle’nin üstünde ayın bulanık olması gndzlerin kavurucu sıcaklığındandır. “Dicle aktığı toprakları seçer mi?”¹² Elbette seçer. Dicle semeyecek de kimler seçecek? Çünkü;

“Benim yürüdüğüm sırat
Dicle’de köpük köpük
Fırat’ta meddir, cezirdir
ve Mezopotamya’nın yeşil yüreği”¹³

Dicle, koçer Kürt aşiretleri ile tanıştığı günden beri Kürtler koyun sürüleriyle birlikte dağlardan inerek kış aylarını Dicle’nin kıyısında geçirirler. Bir yönüyle de Dicle, nasıl sınır ihlalini kendi kavlince gerekletiriyorsa; Dicle boyun-da kışı geçiren koçer Kürtler de aynı yöntemle i görürler.

Ve Dicle’nin kısmetine den her dönemde hüzne tanıklık etmektir, gözyaşı dökmektir. Dicle uzun yıllar önce Bağdat ehrinin yaadıklarından bu yana kan ağlamaktadır. Nedeni ise; atları ile bütün Arap, Acem ve Çin ülkesini talan eden Hülagu Han’ın Moğol barbarlığıdır.

Moğol orduları Bağdat’a girip ehri kılıçtan geçirerek yağmaladıklarında, bütün kitapları da Dicle’ye atmışlardı. Tarihin yazdıklarıdır ki, o gün, Dicle’nin hüznünün başlangıcıdır.

11 A. Hicri Igren: “Kırık Mozaik,” *Amida Dergisi*, Nisan 1998.

12 kr Erba: *Dicle st Ay Bulanık*, mit Yay. Nisan 1995, s. 16.

13 Orhan Kotan: *Gururla Bakıyorum Dünyaya. Ubeydullah Nehri Destanı* adlı irinden... s. 89-90, Komal Yay., 1975.

İki Nehrin Kardeşliği

Su, tarımsal üretimin çağlar boyunca vazgeçilemeyen en önemli kaynağı, yaşamın kaynağı, adeta canlıların varlık nedeni.

Türkiye'nin yerüstü su potansiyelinin 186 milyar m³ olduğu bilinmektedir. Bunun içinde Fırat ve Dicle'nin yıllık akış miktarı 47 milyar m³tür. Bu rakam Türkiye su potansiyelinin yüzde 25 payına denk düşmektedir.

Bugün bu iki nehir üzerinde geliştirilen projelerle artık, Mardin eşiği ile Karacadağ'ın güney-güneybatısındaki 1.083.000 hektarlık alanı 7 proje ile Fırat, kuzey-kuzeydoğudaki 558.000 hektarlık alanı, 6 proje ile Dicle sulayacaktır.¹⁴

Fırat ve Dicle, iki soylu, asi, serdengeçti ve sınır tanımaz nehir. Biri, Fırat, önce Suriye, ardından Irak topraklarında denizle buluşacağı zemini arar. Diğeri de Dicle, Türkiye ile Suriye arasında bir süre sınır görevini yüklenir. Daha sonra da Irak sınırından Irak'a girer.

İki nehrin de Irak topraklarına girişi, herhangi bir yasal prosedür gerektirmeden olur. Çünkü bu coğrafyanın şairi Ahmed Arif, bu geçişin adını kendi bildiğince koymuştur.

*“Pasaporta ısınmamış içimiz,
Budur katlimize sebep suçumuz.”*

Bu sınır geçişinden sonra artık iki nehir, Fırat ile Dicle birleşmeye can atan iki sevgilidir. Nihayet Basra yakınlarında, Şattülarap adını alarak yeni bir kimliğe bürünür ve birleşirler. Sonra da beraberce Basra Körfezi'ne akarlar.

14 DPT: GAP Master Plan Raporu, 1990.

Kırklar Dağı'nın Gizi

*“antik bir kentin kıyısında
ölü insanların bakışları batıyor
tüm insanlığımıza”*

ERGÜN YAZICI

Eski adıyla Sem'an köşkü, 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal'e armağan edildikten sonra Gazi Köşkü olan mekânın terasından bakıldığında, Dicle'nin hemen üstünde Dicle nehrinin damı diyebileceğimiz noktada “Kırklar Dağı” dikkat çeker.

Hani şarkılara konu olan Kırklar Dağı:

*“Kırklar dağının düzi,
Ziyaret çarptı bizi.
Kor olasan suzan suzi,
Evliya çarptı bizi.”*

Artık çarpan kırklar ziyareti midir? Çarpılan kimlerdir? Çarpılmayı haketmişler midir? Bilinmez. Ya da bilinir de, şarkı bu ya, bilinmezden mi gelir?

Diyarbakır şehrini, birazcık da cepheden soluna alan Gazi Köşkü'nün -bir zamanların ünlü bir mesire yeri ve bahçeleriyle ünlü Gazi Köşkü'nün - tam karşısında tepesi bir tepesi gibi duran Kırklar'ın da hikâyesi var. Her hikâyede oldu-

ğu gibi hikâyenin sahipleri de var. Fakat hikâye o denli anlam yüklü ki; hikâyeye Müslümanlar kadar Hristiyanlar da sahip çıkıyor. O da dinler mozaïği bir kültür kenti Diyarbekir'in gizi olsa gerek.

Çünkü bugün Müslümanlar açısından ziyaret olarak kabul gören Kırklar Dağı'nın bir zamanlar Kırkşehit Kilisesi olduğu da yazılı kaynaklardan bilinmektedir.

Bu kilisenin Kırklar Tepesi'nde olduğu, M.S. 484 yılında Diyarbakır Metropolit Yuhanna Şuar-Yuhanna El-Efesi tarafından yaptırıldığı da bilinmektedir. Mardin Metropolit Hanna Dolapönü'nün aktarımına göre; Yunani 1525, Miladi 1214'de başka bazı kiliselerle birlikte Kırklar Tepesi'ndeki Kırkşehit Kilisesi'nin de Araplar tarafından hücum edilerek tahrip edildiği ifade edilmektedir.¹

“Kent geçmişini dile vurmaz, çizik, çentik, oyma ve kakmalarında zamanın izini taşıyan her parçasına,... yazılı geçmişini bir elin çizgileri gibi barındırır içinde”²

İşte sırlarını kendi içinde taşıyan Kırklar'ın hikâyesi de böyle.

Zamanlardan bir zaman Diyarbekir'in Fatih Paşa Mahallesi'nde bir adam yaşar. Tek başına yaşayan ve yüreği de kendisi gibi temiz bu şahsın kedilere özel bir ilgisi varmış. Bir gün, mevsim kış başlangıcı, evine giderken sokakta sähipsiz bir siyah kedi görür. Durumuna acıyarak, bakmak üzere alıp evine götürür. Kedisinin bakımını yaparak beslemeye başlar.

Artık kış soğukları da iyice başlamıştır. Şairin de dediği gibi “Zemheri de uzadıkça uzadı”nın sinyalleri görölmektedir. Mevsime uygun olarak evlerin kapı ve pencereleri, soğuktan korunmak için kapalı tutulmaktadır.

1 Aziz Günel: *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır, 1970.

2 Italo Calvino: *Görünmez Kentler*, Remzi Kitabevi, 1990.

Kırklar Dağı ve Ongözlü Köprü.

İşte yine böylesi günlerin birinde, ev sahibi sabah uyan-
dığında kedisini okşarken, kedinin tüylerinin soğuk oldu-
ğunu farkeder. Kedisiyle sohbet ederken “Bu sıcak evde,
kapı ve pencere de kapalıyken sen nasıl, niye üşüyorsun
kedicik?” diyerek merakını dile getirir.

Sonunda bir gün, gece yatmadan önce kedinin sahibi
uyumamak için parmağını keser ve kesilen yere tuz basar,
uyur gibi yaparak beklemeye koyulur. Bir de ne görsün?
Kedisi dilinin altından çıkardığı bir boncuğu, sahibinin
kulağına koyarak, sahibinin uyuduğuna kanaat getirince
de sokak kapısını açarak çıkıp gider. Bunun üzerine ev sa-
hibi boncuğu kulağından çıkarıp atına binerek kedinin pe-
şine düşer.

Kedi, Mardin Kapı’dan çıkarak, Hatun Kastal’ın karşısın-
daki bahçelerin içinden geçen yoldan Dicle nehrinin kıyısı-
na iner. Kahramanımız da kedinin peşinden. Kedi, Dicle’yi

geçerek Kırklar Dağı'nın eteğindeki Kavs Köşkü'nün avlusuna girer. Köşk de köşk: şadırvanlar, güller, envai çeşit çiçekler.

Kediyi gizlice izleyen kahramanımız, bir de ne görsün? Köşk'ün avlusuna giren kedi, birden bire silkinerek insan haline dönüşür. Kendisi gibi değişerek insan olan toplam kırk kişi ile birlikte başlamışlar Diyarbekir'in sorunlarını tartışmaya. O günlerin kent gündemi neyi kucaklıyorsa, o sorunun çözümü ile ilgili görüş geliştirmeye başlamışlar.

Manzarayı gören kedinin sahibi hissettirmeden gizlendiği yerden ayrılıp evine döner. Boncuğu kulağına koyup uyuyor. Sabaha karşı da kedisi eve gelir. Boncuğu ev sahibinin kulağından çıkarıp tekrar ağzına alır. Sabah ev sahibi uyanır. Kedisini pıspışlarken “kedim, kediciğim ben senin dün gece nerede olduğunu biliyorum ha...” der.

Ve kedinin sırrı çözülünce, ertesi gün kedi sırra kadem basar.³

Anlatılır ki, o günlerde Diyarbekir'in sorunlarına sahip çıkan, çözüm üreten Kırklar Meclisi daha üretkendi, kentte, insanlar da daha mutluydu.

Bugünün sorunu da bu. Kentleri katledenlerin dünyalarında, kentlerin geçmiş kültürleri üzerine, geleceğin düşlelerini kurmak ancak bu türden aykırı insanların, böylesine meşveret meclislerin harcı olsa gerektir.

Tabii şimdi Diyarbekir'in yıkımı, tahribatı üzerine rant kuran ilkeller, her şeyi, her bir yeri talan ediyorlar; Kırklar Dağı'nın dibi kalmadığı gibi Kavs Köşkü de yok.

Kırklar Dağı'nın etekleri, Dicle'yle buluştuğu yerler, şimdilerde mezbelelik ve çöp yuvası. Kavs Köşkü'nün taşları bile yerinde yok. Gitseniz köşkün yerini dahi bulmakta zorlanırsınız. Oysa çocukluk günlerimizin Diyarbekir'inde

3 Kaynak kişi, arkadaşım, aydın insan, Celal Balık'tır.

Kavs'ın g llerini koklamış, dağdan gelen ve avlusunda toplanan kaynak suyundan kana kana içmiş, etrafındaki dut ve menengiç ağaçlarından nasiplenmiştik.

Kavs'ın bahçesinde mayalar söylemiştik:

*“Kavs bağında bağbanım var, gülüm var
Bilesin ki benim sende göynüm var
Koy desinler sonunda da ölüm var
Ölürüm de vermem seni gayre yar.”*

İnsanlar modernleşme, küreselleşme sürecinde kendi kimliklerini ve geleneksel kültürlerini kaybetmemeliler anlayışı, kentlerinin geçmişini geleceğe köprü kurarak aktaranların boynunun borcu olmalıdır.

YENİ ŒEHRİN HÜZNÜ

Diyarbakır Surlarının Gerçek Sahipleri

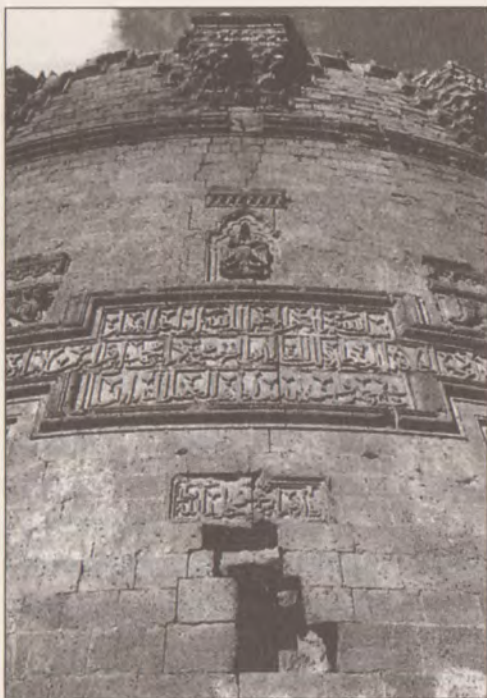
Sanmayın ki dili yok,
Elbette var
Taşlarının diliyle konuşur
Sırlarını surlarına,
Fısıldayan kent.

Gücünü tarihinin omuzlarına yüklediği sorumluluklardan alan her şehrin; kendine ve kimliğine simge olabilecek fiziki yapıları vardır. İşte Diyarbakır ve surları böylesine bir şehir ve anıtsal yapı örneği.

Diyarbakır'ın böyle önemli tarihsel ve kültürel mirasından dolayı yakıcı bir sorunu da var. En azından 5000 yıllık geçmişi olan kentin tarihi yapılarını sahiplenme sorunu orta yerde duruyor. Diyarbakır surları yapıldıktan sonra kente ve hinterlandına hükmeden her kavim, surları mutlaka onarımdan geçirmiş ve izlerini de bırakmıştır.

İşte sorunun asıl çarpıcı ve çarpıcı olduğu kadar da can alıcı noktası burada. Bu denli din, mezhep ya da etnik ayırım yapılmaksızın sahiplenilen tarihî, anıtsal ve kültürel sur yapısı, nasıl oluyor da yakın bir dönemde yıkımın eşiğine getiriliyor.

İlk tahribat, cumhuriyetin tam da kendine has mimari anlayışının geliştirilmeye çalışıldığı dönemde başlıyor ve sanki geçmişten gelen bu sahiplenmeciliğe inat. Dönem, 1927-1931 arasındaki dört yıllık zaman dilimi. Bu dört yıl

Surlardan Evlibeden burcu.

1927 yılında Içkale ve arkada şehre dair en eski höyük Virantepe.

içinde Nizamettin ve Faiz Ergun beyler kentte peş peşe vali olarak görev yapmakta. Yani birinin başladığı diğeri tarafından tamamlanıyor. Diyarbakır surları emirle yıktırılıyor.

Anılan tarihlerde şehri baştanbaşa kuşatan 5,5 km uzunluğundaki bu devasa surların yıktırılması yönünde düşünceler oluşmaya başlıyor. Düşünce yıkım olunca hemen gerekçesi de hazırlanıyor. “Şehirde boğucu sıcaklar ileri düzeyde, surların engelleyiciliği nedeniyle hava akımları da suriçine giremiyor.” İşte al sana baş belası, sağlık düşmanı bir sur. Yıkılsın. Bu nedenle surları çeşitli noktalarda yıkmak gerekir deniliyor. Hemen de uygulamaya giriliyor.

Surlar belli noktalardan büyük ölçüde dinamitlenerek yıktırılmaya başlanıyor. Bununla da yetinmeyip halkın,

sur taşlarını sökerek kendi şahsi inşaatlarında kullanmalarını teşvik ediliyor. Bu yaygın eğilime ve görüşlere cılız da olsa bir aydın grubu karşı çıkıyor. Ve o tarihlerde arkeolojik inceleme nedeniyle bölgede bulunan Fransız profesör Albert-Louis Gabriel'de olan bitene tanık oluyor. Sonra da aydınlarla birlikte taraf olarak, yıkımı durdurmak için olayı Ankara dönüşünde Milli Eğitim Bakanı ile diğer yetkililere bildiriyor. Gabriel bununla da yetinmeyip ilgililere bir de ayrıntılı rapor sunuyor.

Ve gelem bu tarihi belge niteliğindeki raporun önemli bölümlerine: “Diyarbakır’ın müstahkem suru, tarih ve arkeoloji açısından fevkalade önem arz etmektedir. Surlar, yapımındaki tekniğin ve örgütlenmenin özeni, ustalığı ile değil, kitabelerinin çok özel değerleri itibariyle de Türkiye tarihinin canlı bir sayfası olarak dikkate alınmalıdır. Bu surlar bütün kent halkının gözleri önünde ve bilgileri dahilinde, yöneticilerce yıkım kararı verilmiş, yıkım uygulamasına da başlanmıştır.

Yıktırılma ile ilgili ileri sürülen gerekçeler; Diyarbakır şehrinin suriçine hapsolması nedeniyle hava almaktan yoksun kaldığı, bu nedenle aşırı sıcaklardan kaynaklanan hastalıklara davetiye çıkardığı yönündedir. Sur duvarları ile evler arasında hava sirkülasyonunu rahatlıkla sağlayacak epeyce noktaların var olması nedeniyle, bu gerekçe haklı olamaz.

Surları yıkmadan da memleketi sağlıklı hale getirmenin yolları vardır. Şu an (1932) mevcut olan kapılara, birkaç yeni kapı daha eklemekle bu sorun aşılabılır. Ayrıca hiçbir gerçekçi gerekçe yokken Avrupalı gezginlerce de resimleri yapılmış, iki burç daha şimdiden yıktırılmıştır. Oysa bunların mutlaka onarımları gerekirdi. Acilen müdahale edilerek yıkım hemen durdurulmalı, yeni bir şehir imar planı hazırlanıp; surların temel hizasından tahrip edilerek tehlikeye düşen noktalarından başlanarak onarıma geçilmelidir.

Ayrıca Diyarbakir surlarının yıkımı nedeniyle oluşabilecek uluslararası tepkinin, Türkiye’de yaratacağı olumsuz havayı da gözlerden uzak tutmamak gerekir. Sonuçta Diyarbakir surlarının turizm değerinin de dikkate alınması çok önemlidir.”*

Gabrielin hazırlamış olduğu ve sunduğu raporun bu geniş alıntısından da anlaşılacağı üzere, sur yıkımı Ankara’daki duyarlı yetkililerce durdurulur. Sekiz aylık aradan sonra profesör Gabriel ikinci bir rapor hazırlayıp gönderir. Bu kez de raporunda özellikle Yedikardeş ve Evlibeden burçları ile çevresinin onarımına gereken önemin verilmesinden söz eder.**

Yine aynı tarihlerde bir başka yönetici, Diyarbakır’ın belediye başkanı Kamil Tayşi; Dağkapı’dan başlayıp Seyrantepe’ye doğru açılmaya çalışılan yeni yol üzerindeki eski mezarlıklar ve türbeleri yerinden kaldırtır. Bu eski mezar taşları ile türbelerin kalıntıları açık bir alanda toplatılarak etrafları da dikenli tellerle çevrilir. İfade edilen amaç da kabul edilebilir yöndedir: Açık hava müzesi oluşturmak. Ama ne hikmettir bilinmez, bir süre sonra Dağkapı surları dışında yeni oluşturulmaya çalışılan Yenişehir semtinin kanalizasyon sistemi, rivayet olunur ki, bu sökülen ve korumaya alınan taşlardan döşenir.

İşte, iki kötü örnek. İki olumsuz ve kentlilik bilincinden yoksun yöneticilik anlayışı. Çarpıcı, yakın tarihten ve ibret alınası iki örnek. Sonuçta yabancı ve duyarlı aydın sorumluluğu ile kentin simgesi olan surlar kısmî yıkıma rağmen yok oluştan kurtarılır.

(*) Kismen günümüz Türkçesi ile sadeleştirdim. Bu konu ile ilgili, Gabriel’in arkeolojik çalışması Türkçeye çevrilmeyi beklemektedir.

(**) Albert-Louis, Gabriel. “Mardin ve Diyarbakir vilayetlerinde icra olunmuş arkeologya seyahati hakkında rapor,” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, sayı: 1, 1933, s. 134.

*Surlardan bir kapı.
(Gözlerden ırak bir kaçamak ve "gülümseyin!")*

Ama mezar taşları ve türbelerin kalıntıları gitti gider.

Bugün surlar ve de tarihi sit alanı olan suriçi kent dokusu yine, yeniden sahiplenilmeye aday. Hem de geçmişten daha farklı bir boyutla ve geçmişten daha duyarlı bir perspektifle korunmaya ve sahiplenilmeye aday. Ayrıca sevindirici bir yaklaşım da şu ki, dünyada ve Türkiye’de tarihî ve kültürel mirasa, özellikle de kentsel kültürel mirasa sahip çıkma anlayışı geliyor. Çünkü biliniyor ki, kent kültürünü sürdürerek yaşatmak geleceğe bırakılacak en soylu mirastır.

Umulan odur ki; geçmişteki kent yöneticilerinin yaptıkları ciddi yanlışları, bugün doğrularla yeni yöneticiler onarınlar. Çünkü taşların da dili vardır. Sizi, çizik, çentik ve oymalarla bir yerlerine nakşeder. Zamanın engin gönlünde, hakedenleri layık oldukları yerlere taşır. Ve zaman, pişmanlıkları hafifletir, unutturur. Bir de affettirir.

Cemil Paşa Konağı ve Hüznün İsyanı

“Gidişin kendisinden artakalan
Her şey, herkes burada”

BEJAN MATUR*

Diyarbakır suriçinin kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber, suriçi kent dokusunun göstergesi evlerin geçmişinin milattan 3000 yıl öncesine, yani bugünden 5000 yıl öncesine dayandığı bilinmektedir.

17 yüzyıl gezgini Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde; gezdiği ve gördüğü yerler arasında en güzel evlere sahip bir belde olarak Diyarbakır'ı tasvir etmektedir.

Tümüyle üzerinde konumlandığı coğrafyanın doğallığına uygun yapı malzemelerinden varlık bulmuş ve kendisini çağlar boyu yaşatmış evlerdir, Diyarbakır evleri. İklimi ve kenti çepeçevre kuşatan surlarıyla birlikte kaynağını yakınındaki sönmüş yanardağ Karacadağ'ın püskürttüğü bazalt taşların usta ellerce şekillendirdiği taşlar, bu evlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bir dönemin sosyo-ekonomik yaşam biçimini en iyi şekilde yansıtan Diyarbakır evlerine, yerel mimarının tüm özel-

(*) İtalik yazılı şiirler Bejan Matur'un Avesta Yayınlarından 1996'da çıkan *Rüzgar Dolu Konaklar* isimli uzun şiirinden alınmadır.

liklerini bünyesinde taşıyan “büyük ev”, Cemil Paşa Konağı güzel bir örnektir.

*Taşları öpülmeden girilmeyen avluya
Gitmek üzere*

yola koyulduğumuzda, Mardinkapı’daki surların bir bölümünün karşısındaki Ali Paşa mahallesine girmek gerekir. Mahallenin en önemli sakini Cemil Paşa Konağıdır. Bulmakta gecikmek söz konusu olamaz. Şimdiki adı kendisiyle çelişik, “Köylü Sokak” olsa da, kenti ve kentliliği konağa isim sahipliği yapan Cemil Paşalara sormak gerekir.

Diyarbakır mimarisi üzerine geniş çalışmaları olan Metin Sözen hocanın ifadesiyle “üç tarafı sokakla çevrili ve Abdülhamit’in sarayından daha görkemli ikibin metre kare alan üzerine kurulu” bir başka konak zaten yok çevrede.

Diyarbakır’ın diğer büyük evleri gibi Cemil Paşa Konağı da haremlik ve selamlık olarak iki bölümden oluşmakta. Selamlıktaki kapıdan girmeden önce yağmurlu veya güneşli günlerde kapıda bekleyenleri korumak için yapılmış örtmeyi taşıyan konsollardan birinin üzerinde hicri 1305-1306 (1887-1888) tarihleri görülmektedir.

Ahşap kapının üzerindeki, Ermeni Dikran’ın el becerisi örneği “Şakşako”yu çalmanıza gerek yok. Konak bütün engin gönlüyle kapısını aralamıştır, çalmadan girin içeriye. Konağın yapılış dönemi ve tarihini sorguladığımızda, ailenin büyüğü Cemil Paşa’nın 23 yıl Yemen’de valilik, daha sonra da Siirt’te mutasarrıflık yaptığını öğreniyoruz. Cemil Paşa’nın Yemen’deki valiliği sırasında yedi eski ve küçük Diyarbakır evini satın alıp yıktırdığını, onların yerine tümüyle ailenin büyüklüğüne ve gereksinmesine uygun bu konağı yaptırdığı söylenmektedir. Cemil Paşa’nın 1902 yılında vefatına kadar bu konakta yaşadığı da eklenen bilgilerdendir.

*Cemil Paşa Konağı. Diyarbakır
"büyük ev"inin anıtsal örneği.*

“Ben Diyarbakirliyim. Cemilpaşazade Kasım Bey’in oğlum. Doğum tarihim 1891’dir. Ben 21 yaşına gelinceye kadar Cemil Paşa Konağı denilen bir saray, bir şato, belki de bir kışla görünümünde olan muazzam bir konakta yaşadım. Bu muazzam konağın içerisinde yirmiden fazla hanım, yirmi kadar hizmetçi ve işçi, otuzdan fazla çocuk vardı. Selamlık bölümünde de yirmiden fazla hizmetçi vardı. Kahveci, oda hizmetçileri, sofrta hizmetçileri, çıraklar bulunmaktaydı.”¹ diyor, Ekrem Cemil Paşa.

Selamlık bölümünün biri sözünü ettiğimiz sokaktan, diğeri de haremlık bölümünden olmak üzere iki girişı bulunmaktadır. Selamlığın sokak kapısından girilen bölümünün tam karşısında, iki yandaki odaların hizasından oldukça dışa taşkın, önden iki kemerle avluya açılan, ortasında havuzu olan eyvan bulunmaktadır. Selamlığın avlusunda biraz yürürseniz, eyvanın avluya açılan bu iki kemerine paralel uzanan yarım ay şeklinde, bindirme tekniğı ile, harç ve sıva kullanılmadan yapılmış görkemli bir başka kemer karşılar sizi. Bu kemer tek başına Diyarbakır mimarisinin gelişkinliğinin simgesi gibidir.

Selamlıkla birlikte bitişindeki haremlığın avlusunda, Ekrem Cemil Paşa’nın anlatımıyla; “iek bahçesinde akasya, leylak gibi süs ağaçlarından başka kırk, elli kadar elma, armut, kayısı, şeftali ve dut türünden meyva ağaçları”nı boşuna aramaya kalkmayın.

Bitki adına size selam veren, görkemli kemerin güney bölümünün üzerine oturtulduğu duvarın dibinden kendiliğinden bitme yabani incir ağacıdır. Ailenin yürekli damarını bugünlere taşıyan Felat Cemiloğlu’nun ironik espirisidir asıl düşündüren: “Sanki birileri ocağıımıza incir dikmek, kökümüzü kazımak amacıyla bu yabani incir ağacını, hem

1 Ekrem Cemil Paşa: *Muhtasar Hayatım*, Beybun Yayınları, 1992.

de selamlık bölümünün en güzel yerine, önemli sohbetlerin yapıldığı, Cemil Paşa'nın temburwanları ve dengbêjleri dinlediği havuzun kenarına dikmiş.”

Konağı gezerken, o günlerin Diyarbakır'indeki konak konukseverliğini de insan düşlemeden edemiyor. 1900'lü yılların başında Diyarbakır'da han denilen kervansaraylardan başka konukları barındıracak, dinlenmelerini sağlayacak otel veya benzeri yerler bulunmazdı. Bu nedenle dışarıdan, özellikle de İstanbul'dan gelen memurları “aziz mısafırları” saygın konaklarda ağırlamak hükümet tarafından kabul edilen usûldendi.

Ve bu konakların tümünün olduğu gibi Cemil Paşa Konağı'nın da en zevkli yeri, derin sohbetlerin yapıldığı konağın kahve ocağıydı. Anlatılan dönemde çocukların en çok ilgi duyduğu mekân, büyükler tarafından sürekli kovalansalar da bu kahve ocaklarıydı. Çocuklar sonraki gelişmelerinde çok önemli izler bırakacak bu kahve ocaklarındaki hoş sohbetleri dinlerken, “selamlığın Türkçe bilmeyen erkek hizmetçilerinden öğrendikleri zarif Kürtçelerini”² de geliştirirlerdi.

“İki amcazade. İki dost, iki arkadaş, iki kader arkadaşı. İki yaşam, bir alınyazı. Kadri ve Ekrem Cemil Paşa. Diyarbakır'da köşk ve kasırlarda geçen rahat çocuklukları, kadim bir aileden gelmeleri ve ölçülemez zenginlikleri. Kimlikleri, Kürtlükle tanışmaları, kimliklerinin haysiyet ve şerefi. Ortak bir kaderin nişanı gibi.”³ İşte bir konağın, konak konukları ile sahiplerinin ve kahve ocaklarındaki sohbet dinleyiciliklerinin sonrasındır, söze konu olan.

Selamlık bölümünün yıkıntıları arasında dolaşırken Ekrem Cemil Paşa'nın yazdıkları film şeridi gibi düşten gerçeğe taşınmada baskın çıkıyor.

2 Kadri Cemil Paşa: *Doza Kürdistan*, Özge Yayınları, 1991.

3 Mehmed Uzun: *Yitik bir Aşkın Gölgesinde*, Belge Yayınları, 1995.

Cemil Paşa Konağı. yıkıntılar arasında yeniden diriliş..." umuduyla...

"Yıl 1916. Çanakkale kumandanı İzzet Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey (İnönü) Diyarbakir'de Cemil Paşa Konağına misafir olmuştu. Bu paşalara hizmette ben görevlendirilmiştim. Cepheden davet edilen Mustafa Kemal de misafirlere katıldı. İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey, iki alman müşavir, dört-beş yaver bizde, konakta misafir kaldılar."

Anlatılır ki, Mustafa Kemal'in Cemil paşalara bu konukluğu yeni ve daha canlı ilişkileri doğurur. Mustafa Kemal'in Diyarbakir'e tayin edilerek İkinci Ordu Komutanlığı'na getirilmesi, Ekrem Cemil Paşa'nın önce şifre zabıtlığına, daha sonra da karargâh kumandan yardımcılığına atanmasını beraberinde getirmiştir.

Ayrıca o tarihlerdeki Diyarbakir Müdafa-i Milliye Cemi-

yeti'nin başkanı, seksen yaşındaki kurusofu Cemilpaşazade Mustafa Bey ile Mustafa Kemal arasındaki dostluğun bu konak konukluğunda başladığı da söylenir. Diyarbekir'in büyük çoğunluğunu etrafında toplayan ve Mustafa Kemal'in gerçek mehdi olduğuna iman eden ve de "Mustafa Kemal'in emrine itaat cenneti kazanmaktır" diyen Cemilpaşazade Mustafa Bey'e "hürmetle ellerinizden öperim efendim" ifadesiyle biten mektupları bizzat Mustafa Kemal'in yazdığı da söylenir.

1920'lerden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamaları Kürtleri ayrı bir tavır alışı yöneltip, Ekrem Cemil Paşa'nın yorumuyla, Türk Mustafa Kemal Paşa ile Kürt Mustafa Cemilpaşazade'nin yollarını ayırsa da Cemil Paşa konağının macerası sürmektedir.

1918 ile 1925 yılları arasındaki dönemi Diyarbekir'de yoğun olarak toplumsal sorunlara çözüm üretmek amacıyla örgütlenmeler ve çabalar içinde geçirir Cemilpaşazadeler. Hatta Diyarbekir'deki Keldani Patrikhanesi'nin ilgisiyle bir de matbaa kurarlar. Gazî (Çağrı) adını verdikleri gazetele-
rindeki yazıların yazıldığı mekân, Cemil Paşa konağının selamlık bölümüdür.

Ve bu dönemlerde artık Diyarbekir'in büyük aileleri mahallelerini de seçmeye başlamışlardır. Cemilpaşazadelerin konakları Ali Paşa mahallesinde olduğundan onları destekleyen diğer aileler de aynı muhite yönelmişlerdir. İttihat ve Terakki benzeri örgütlenmeler içinde yeralan Pirinççizadeler ve diğerleri de Ulucami çevresinde yerleşmişlerdir. İttihat ve Terakki'ci Pirinççizadeler'in de daha sonraki ünlülerinden birini, anmadan geçmek olmaz. Cahit Sıtkı Tarancı, şair ve idareci. İşte Diyarbekir'de tarihsel kökleri eskiye dayanan ailevî karşı duruş ve yerleşim tercihlerinin öyküsü de bu olsa gerek.

Zaman hızla yürümektedir. Ve 1925 Şeyh Sait İsya-

nı'ndan sonra sürgüne ilk gönderilenlerin Cemilpaşazadeler olduğu ailenin yazılı kaynaklarından aktarılanlardır. Şeyh Sait İsyani'na tarih bilgimizin gösterdikleri kadarıyla aile katılmasa da; 1925 ile 1929 yılları arası, Cemilpaşazadeler açısından sürgün ve hapislikle geçmiştir. Sürgünde ve hapse, konaktan uzakta yaşam, aile için dile düşen sözdür, bu demde.

*Doğduğumuzda
Bizim için yaptırdığı sandıklara
Gümüş aynalar
Lacivert taşlar
Ve Halep'ten kaçak gelen kumaşlar
Dolduran annemiz*

Bir zaman sonra

*Bizi koyup o sandıklara
Yol
Rüzgâr
Ve konakları fısıldayacaktı kulağımıza.*

Selamlığın yıkıntıları tarihin derinliklerine götürse de, taşlar usta birer çirokbêj (masal anlatıcı) oluyor. Evin erkeklerini selamlıkta bir araya toplayan “mabeyn” odasının yeri şimdilerde tartışma konusudur. Haremlik bölümüne kendi asıl kapısından, sokaktaki kapıdan giriyoruz. Fakat merak bu ya, biraz önce gezdiğimiz selamlığa açılan ara kapıya da dokunmadan edemiyoruz.

Haremlik kapısından girişin ardından, genişçe bir avlu veya Diyarbekirlice “havş” karşılıyor girenleri. Avlunun ortasında, uygun büyüklükte, siyah ve dişi bazalt taşlardan yapılma bir havuz ile yakınında bir dut ağacı. İki katlı ha-

remlik bölümündeki yapılar kısmen daha sağlam kalmış. 1936'da yaşanan ikinci sürgünün dönüşünden sonra ailenin “emektar”larının hem konağa sahip çıkma, hem de barınmak amaçlı sakinliğinin, haremlüğün korunmasında etkili olduğu düşünülmekte.

Cemil Paşa ailesinin 19. yüzyıldan, 20. yüzyıla hükmeden aile fertleri 1936'da ikinci toplu sürgünlerini yaşama-
dan önce konak artık ilkokuldur. Hem de ne ilkokul! İsmet Paşa ilkokulu. Yirmi yıl öncesinde, 1916'da Erkân-ı Harbiye Reisi binbaşı İsmet (İnönü) Bey konakta konuk olmuştur ya! Ve de zat-ı muhterem tek partili dönemin ikinci adamıdır ya. Şifre buyurulmuştur, ismi konulacaktır, konaktan bozma ilkokula.

Ve 1936 sürgününe gitmeden bir önceki yıl, ilkokul birinci sınıfı, Cemil Paşa konağından bozma İsmet Paşa İlkokulu'nun haremlük girişinin sağından merdivenle çıkılan ikinci katındaki “şahniş”li odasında okuyacaktır, Felat Cemiloğlu.

1936'da sürgüne gidiş beklenmedik ve apar topar bir gidiştir. Evin hizmetçileri ile birlikte sürgünlüğe gidişin hüznüdür, bu kez Cemilpaşaları kucaklayan. Öyle bir sürgün ki tüm Anadolu'yu kucaklar. Cemilpaşazadeler, Denizli, Kırklareli, Kastamonu, Edirne, Sinop, Giresun ve Ordu'ya; onlardan kız alan damatları da Konya ve Samsun'a sürgün edilir. Darmadağın ve paramparça bir sürgünlük.

İlkokul birinci sınıfı konağında okuyan Felat Cemilpaşazade'ye ve ailesine düşen de Karadeniz'in Ordu ilidir. Emre ferman, Ordu'dur! “Kürt bey”leri gelmiştir Ordu'ya, hem de hizmetçileri Sacide ile birlikte. Ordu türküsündeki “Ver mem seni ellere / Ordu üstüme kalksa” sözleriyle konaklarını düşleseler de ayrılık bu kez uzun sürecektir.

Ve bu kez sürgünde düşlenen, düşten güzel konaktır, sürgün konukları için.

Ayrılmadan daha
Toplaşır gölgesine annemizin
Fısıldaşırdık aramızda
Tanrım n'olur bağışla
Evimizi bağışla Tanrım n'olur
Dokunma sofamıza
Orada gülebiliyoruz ancak
Orada adam akıllı susuyoruz
Orada ağzımız bizim oluyor
Dokunmasak da.

Ve 1947'de sürgünden döndüklerinde Cemilpaşazadeler artık Cemiloğlu'dur. Cemil Paşa konağı sekiz yerden sürgün dönüşünü yaşayan Cemiloğlu'lara bölüştürülmüştür.

Aileye geri verilen konakta Felat Cemiloğlu ile ailesine düşen oda, ilkokul birinci sınıfı okuduğu haremlik girişinin üzerindeki sokağa bakan şahnişli odadır. Bu kez sürekli kalmak için yerleştiği odanın ilk gecelerinde kısık sesle söyledikleridir bu günlere kalan:

Geldiğimizde rüzgar dolu ilk konağa
Günlerce uyudum
Kilimler ve bakırlar arasında
Rüzgarı sevebilirdim
Kapılar ve pencereler olmasa.

Sonrasında da, konağın bu odasının anlamı çok fazla. Felat Cemiloğlu bu odada evlenir. İlk çocuğu Haluk Hoşman Cemiloğlu bu odada doğar. Ve şahnişli oda dile gelir, der ki;

“Zamanı değil mi artık
Açılsın bu pencere
Yağsın gökyüzü oradan

Gelirsen benim evime ey sevgilim
bir lamba getir bana
ve küçücük bir pencere
seyredeyim oradan kalabalığını mutlu sokağın”⁴

Bugün yıkıntılar arasında yeniden dirilişin, Cemil Paşa konağının çok amaçlı yeniden restorasyonunun gizi belki de Nejat Cemiloğlu’nun eşinin, farklı ve gönüllü sürgünle İstanbul’da eşine, çocuklarına söylediklerinde yatıyor:

“Vatan toprağındaki evinize, konağınıza sahip çıkamıyosanız, var ve varlıklı olmanız neye yarar.”

Ve bu gün Cemil Paşa konağı onarılırken “Büyük ev” şehire ve şehirlilere sitemde ne kadar haklı.

*Kapıları olsa da şehrin
Nefes olamıyor ona.*

4 Furuğ: *Sonsuz Günbatımı*, Ada Yayınları, 1989.

Yenişehir'de Hüzün Vakti

“Ardından geliyor bak
Güneşiyle bulutuyla gökyüzü
Bütün şehir, bütün deniz, yeryüzü,
Sen de kaçma bu şehirden
Yalnız bırakma beni.”

CAHİT IRGAT

Kentlere karşı işlenen suçları yargılayacak bir mahkeme kurulsaydı, sanıyorum ki en ağır ceza, Diyarbakır gibi tarihsel ve kültürel kimliği olan kentleri katledenlere verilir-di. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Nazi savaş suçlularını ve insanlık düşmanlarını yargılayan Nürnberg mahkemeleri gibi kente karşı işlenen suçlar için kurulacak mahkemeler, belki bu evrensel soruna çözüm getirebilir. İkibinli yıllar kentlere karşı işlenen suçlarla hesaplaşılacak yıllar olacak gibi!

Diyarbakır Suriçini anlatmıştım ya. Şimdi sıra Yenişehir'de. Yenişehir'i yazmak, konuşmak, tartışmak istiyorum. Hani şair demişti ya, “Surların içi küncülü çörek, dışı pasta kokar” İşte o pasta kokan Yenişehir'i konuşacağız. 1970'li yılların Diyarbakır'ında, yani bizler çocukluktan ilk gençlik yıllarımıza geçerken, Yenişehir gerçekten yeni şehirdi.

Surların hangi noktasından ya da kapısından adım atarsanız, bahçe içerisinde evleri, yeşil çevresi ile yaşanabilecek mekânlar olarak Yenişehir karşınıza, çıkardı.

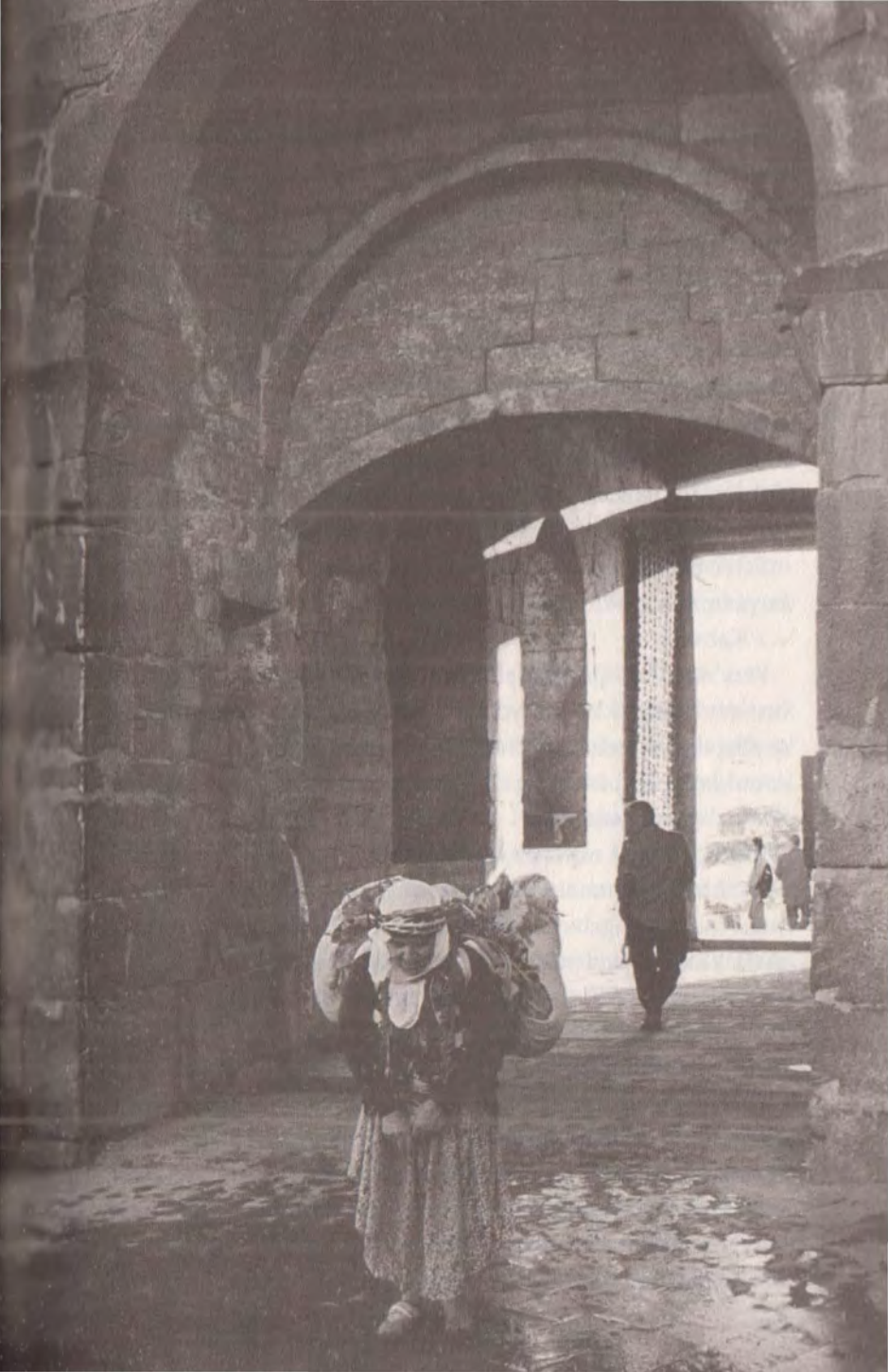
Çiftkapı'dan çıktığımızda, Vilayet'e, oradan da Ofis'e ka-

dar, genellikle bahçeli evler caddenin iki yanında dizilmişti. Aradaki kesinti noktaları, yine bahçe içerisinde olmak üzere, Karayolları Bölge Müdürlüğü, Merkez Komutanlığı, Tarım İl Müdürlüğü, Vilayet ve okullar gibi kamu binalarıydı. Güzergâh üzerindeki katlı binalar göz estetiğini tırmalayacak yükseklikteydi. Bu yapılar içerisinde Ziya Gökalp Lisesi'nin çok ayrı bir yeri vardı. Ve doğal olarak da Lise caddesinin! Ziya Gökalp Lisesi'nin öğretmen ve yöneticilerinin giriş kapısının bulunduğu Lise caddesini özellikle anlatmak gerekir. 1970'li yıllara kadar liseli aşıklara mekân olmuş, hemen birçok kentli Diyarbakırlı'nın anılarının ve aşklarının yaşandığı, Lise caddesini vurgulamadan geçmek olmaz. Liseli aşıklar o denli aşıklardı ki, gün boyu Lise caddesini adımlamak bir yana; cadde, hemen her gün, çoğu kez de aşık olunan kızın haberi olmadan “dava”lar uğruna büyük kavgalara sahne olurdu.

“Dava”lar önemliydi. O denli önemliydi ki; gündelik argoya bile yansımıştı: “Birêmin kızı sevecağsan, ama çaktırmıyacağsın.” İşte bu sevilen! ama sevildiğinden bihaber “dava”ların uğruna ne denli büyük kavgalar yaşanır, sevmenin de o denli büyük ve vazgeçilmez olduğuna inanılırdı.

Ve Ziya Gökalp Lisesi (ZGL) o günlerde, yani 1970'lerde ünlü “İt Alo” (yaşıyorsa kendisinden, değilse yakınlarından özür dileyerek bu kavramı kullanıyorum.) gerçek adıyla Ali Dokucu ile tanıştı. ZGL'ye müdür olarak atandı, Ali Dokucu. Çok disiplinliydi. ZGL'nin bıçkınları bu denli disipline alışkın değillerdi. Bir sabah okula gittiğimizde boydan boya duvar yazıları ile karşılaştık.

O dönemlerde Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) ya da siyasi partilerin yazılarına alışkın olan kentin duvarlarının, hem de en önemli okulunun duvarlarının “İt Alo, memleketine dön. Dalkavuk değil, müdür istiyoruz.” yazılarıyla tanışması şok etkisi yaratmıştı.

Müdür Ali Dokucu, okulda hemen yeniden yapılanma işine girilerek, bir iki yıl içerisinde ZGL'yi arzuladığı disiplin ortamına kavuşturdu. Çatlak ses çıkaranları o dönemde yeni açılan Diyarbakır Lisesi'ne gitmek zorunda bıraktı. Ali Dokucu aynı zamanda coğrafya öğretmeniydi. En önemli özelliklerinden biri de sözlüye kaldırdığı öğrencilere bilmediği bir soruyu yakalayınca kadar soru sormak, daha sonra da “iyi çalışmamışsın otur” demekti. Sürekli not tehditiyle “karnenizde sıfırın altında notlar göreceksiniz” ifadesi de ona aitti. Sözden anlamadığına inandığı öğrencileri, ceketini çıkarıp kavgaya davet ettiği de tanıklığımızdır. İşte Ziya Gökalp Lisesi'nin hal-i pür melâli de böyleydi.

Tabii bu lisenin adını verdiği caddedeki iki ünlü mekân da yazmak gerekir. Biri Rıza'nın Çay Ocağı, diğeri de Çamlıca Kahvesi.

Rıza'nın Çay Ocağı, sahibinin ismiyle anılırdı. Her dem taze çay sunmakla ünlüydü. Bir de müdavim müşterileriyle birebir ilgilenmek Rıza Dayı'nın erdemiydi. Çok ünlü siyasi konukları oldu, Rıza'nın Çay Ocağı'nın. Halen yaşıyor, dileğimiz daha da yaşaması.

Bir diğer ünlü mekân Çamlıca Kahvesi'ydi. 1970'lerde hemen tüm kuşağımızın sıkça uğradığı bir yerdi. En ünlü konuğu da Salih ağabeydi. Gençleri her zaman etrafına toplar, entelektüel düzeyi yüksek heyecanlı sohbetler yaşanırdı.

O dönemlerin kahvehaneleri gerçek anlamda kıraathaneydi. Sözün sohbetin tadına doyum olmayan mekânlardı. Çamlıca Kahvesi de bizlere göre bu mekânların zirvesiydi.

Çamlıca Kahvesi'nin ortacısı (garsonu) “Ayna çatlatan Abdurrahman”ın haddine mi düşmüştü taze demli çay çıktığında Salih ağabey ve konuklarına sunmasın.

İşte lise ve caddesi böylesine mekânları ile ünlüydü.

Ve bir başka kapı; Dağkapı'dan çıkıldığında, hemen sol tarafta Yalova Oteli ve Yalova Kahvesi dikkat çekiyordu. Bi-

raz ileride ise Yenişehir ve Dilan sinemaları ile Orduevi, en gözde sosyal ve eğlence amaçlı mekânlardı. Ve o günlerin en görkemli yapısı, daha sonra Orduevine satılan, halen de subay orduevi olarak kullanılan “Momozların” (Şeyhmus Tatlıcı ailesinin) gökdeleniydi. Turistik otelle Yıldız Sineması, bu tabloyu tamamlayan diğer görüntülerdi.

O dönemin bu renkli yapılarının çevresindeki özel apartmanların önünden yürüyerek geçtiğimiz bir gün, rahmetli babama binaların üzerindeki ismin yanındaki “Ap” yazısını işaret ederek, çocuk aklımla sormuştum. “Baba bunların hepsi Adalet Partisi’nin binaları mı?” Babam da o dönemde Adalet Partisi’ne eğilimli ya! belki de bilmediğinden, partisinin güç ve üstünlük simgesi gibi, “Evet” diyerek tüm apartmanlara partisi adına sahip çıkmıştı. Ne kadar hayret etmişim.

Bugün Dağkapı’da bir çirkinlik abidesi gibi duran çevresiyle uyumsuz Selahaddin-i Eyyûbi (veya Vedat Dalokay) yeraltı çarşısı ile üzerindeki kimliksiz ve kümbetli yapıların yerinde bir zamanlar kentin kimliğiyle özdeşleşen gerçek bir park, Emirgan Parkı vardı. Ve Diyarbakır sosyal olarak akşamları Emirgan Parkı’nda soluklanırdı. Dilan sinemasının salonlarından lorke, Orduevi’ninkinden de caz sesleri dinleme şansını yakalayan kuşaktık bizler.

Emirgan Parkı yapılmadan önce anlatılan odur ki; Dağkapı ve Urfakapı’sının dışı mezarlıkmış. Bu mezarlıklarda birçok ünlü kişi, devlet ve sanat adamları yatarmış. 1930’lardan sonra her bir taşı sanat harikası mezar ve kümbetler yıktırılarak, yerlerinde Yenişehir’e yeni kimliğini veren bahçeli evler ve yapılar yaptırılmaya başlanmış. Sökülen mezar taşları da, etrafı dikenli tellerle çevrili bir alanda korumaya alınıp açık hava müzesi olarak değerlendirme amaçlı düşünülmüş. Daha sonra hangi gerekçeyle olduğu bilinmez buradan vazgeçilerek, dönemin belediye

Sadece ismi Yenişehir olan bir rant şehri...

başkanı Kâmil Tayşi'nin emriyle bu mezar taşları Yenişehir kanalizasyon sisteminin döşenmesinde kullanılmış. İnsan düşünmeden edemiyor. Bugün acaba Yenişehir'de oturanlar, atıklarının bir zamanlar yine bu bölgede yatanların simgesi olan taşlarla döşenen kanallardan geçtiğini biliyorlar mı?

İşte bu mezarlardan bozularak açılan yollardan ve yapıların önünden biraz daha yürüme zahmetine katlananlar, vilayetin hemen karşısında, şimdi yerinde Anıt Parkı olan alanda, çok güzel bir açık hava müzikholünde semaver fukurdattırken; kentin popüler şarkı ve türkücülerini (Recep Kaymak, Kenan Temiz vb.) ailece dinleme şansını yakalayabiliyorlardı. Ve hemen bu parkın üst tarafında Merkez Komutanlığı ile Paşakonağı arasındaki alanda lunapark kuruldu. Bir gece kahveye giden eşine, “ben de komşulara gideceğim” diye lunaparka giden, daha sonra da zincirli dönme dolapa binip korkudan altına çiş yapan bayanın, kahve-

ye gitmeyip kendisi de lunaparka giden eşine tesadüfen yakalanışının traji-komik halini bugün bile anımsarken gülmekten kendimi alamıyorum.

Şimdi Koşuyolu desem, kim ne düşünür? Ya da neleri anımsar. Kim koşmuş ki, yol olmuş. Yoksa öylesine mi Koşuyolu ismi konulmuş? Koşuyolu ile ismi adeta simge olmuş Koşucu Tahir'i kimler hatırlar? Geçmiş olan bütün kentlerde olduğu gibi, bir zamanların Diyarbakır'ında koşu meydanının, Koşuyolu diye anılan ve şimdi yerinde Koşuyolu Parkı olan alanda olduğunu, ancak bizim kuşakla bizden öncekiler bilir. Özellikle Pazar günleri Koşuyolu tam bir panayır yeri gibiydi. Koşular izlenirken bir taraftan da piknik yapıldı.

Yenişehir semtinin sınırları içerisinde kalan bir başka mekân Yıldız sineması ile arkası bomboş bir alandı ve simgeydi. Hem de ne simge! En bıçkın delikanlılar, en hızlı racon kesenler birbirlerini “Yıldızın arkasında” kavgaya davet ederlerdi. En ciddi façalar ancak yıldızın arkasında bozulurdu.

Ve yıldızın arkası, kıt kanaat parasını denkleştiren, ola-nağı az ama gönlü zengin içkicilerin de yatağıydı. Ve bu zevatın en büyük eğlencesi, kurbağa vıraklaması eşliğinde Marmara ya da Güzelbağ şarabı içmektir. Rakı ile demlenenler de vardı. Ama her zaman değil. Bu alemin en renkli siması, kendisini tanıma onuruna eriştiğim, asıl adı “Şeyhmus” olan, ama herkesin “Kalê” diye ünlediği idi.

Kalê'nin en büyük övünç kaynağı, Bursa yapımı, üzerinde “Aslan Kasım” yazan bıçağıydı. Bir gün kendisiyle sohbetimizde, “Bak Şeğmus kardaş, sen de Şeğmussan ben de. Ama yanlış anlamıyasan ha! Ben hekiki Şeğmusam” demişti.

Hemen atılmıştım. “Ne demek istiyorsun Kalê? Yani ben sahte Şeyhmus muyum?” diye. “Yok yav, yanlış anlama, ba-

şımın üstünde yerin var, ama yani ben hakikiyem ha bile-sen” diye cevaplamıştı.

Kalê’ye göre; Şeyhmus dediğin, “öyle mektep-medrese işiyle değil, adam gibi, kırık-dökük işlerle ilgilenmeliydi.”

Ve bir başka kapı Urfakapı’dan İstasyona doğru çıktığı-mızda, hemen solda, şimdiki eski hal binasının yerinde, çok sık ağaçlık alanın bitişiğinde Hıristiyan mezarlığı vardı. İstasyona kadar olan geniş bulvar bomboştu. Sadece şehir stadi ve Sümerbank fabrikası dikkate değer binalardı.

Bugün bizim yaşadığımız ve dünyamız olan Yenişehir yok. Bambaşka ve sadece ismi Yenişehir olan bir şehir var.

Aceleyle, yangından mal kaçırırçasına, yanyana dizilerek yığılmış çok katlı beton yığınları insanların üzerlerine yıkılacakmış gibi duruveriyor ve hızla yükseliyor, Yenişehir’de. Her bina yanındaki bir başkasına emsal oluşturunca yükseliveriyor. Doğal olarak bu yapıları yapanlar da kan-ter içinde kalarak, rantlarını istifleyiveriyorlar. Kentin kimliğini, kimliği ile özdeşleşecek yapı tarzını düşünmekse dünya-larında hiç mi hiç yok.

Çünkü insan ruhu ilk geldiği yerde barınamayacak kadar açgözlü de ondan. Bunlar da bir yerlerden geldi ve kenti esir aldı. Artık kendine ve kentine de sahip çıkmak, sayıları kelaynaklar gibi azalan kentlilere kaldı.

Ve kentine sahip çıkacak yöneticilere düşen de kendilerine teslim edilen kent iktidarını alçak gönüllülükle kabul edip, gururla taşımak olmalı. Ve bunu kentinin yücelmesi ve yükselmesi için kullanmalılar. Bunu yaparken, kendilerine öğüt vermeyi bilenlerin seslerine kulak kabartmayı da erdem saymalıdırlar.

Yoksa sevgi bir süre sonra sahiplenme hırsıyla, fedakârlık da çıkarıcılıkla özdeşleşir. Sonunda geriye dönüp bakıldığında, anıların unutulmuş tekdüzeliğine düşülür.

BARİŞ
EMEK
ÖZGÜRLÜK
DEMOKRASİ

HADİ
DİCLE
SK

Diyarbakır Etrafında Bağlar Var (dı)

*“Diyarbakır etrafında Bağlar var,
fıtıl işler yüreğimde yarem var”*

BİR DIYARBAKIR ŞARKISINDAN

Mezopotamya coğrafyasının 5000 yıllık kadim kenti Diyarbakır'ın kültüründe ve geçmişinde Bağlar kavramının çok anlamlı yeri olması gerekir diye düşünüyorum.

Bağcılık ve üzüm yetiştiriciliği ile, yerleşik kültürlerin birbirlerini etkilemedeki gücü, önemsenmesi gereken bir özellik ve Bağlar'da ifadesini buluyor.

Kutsal kitaplarda özellikle de Ahd-ı Atik, Tevrat'ta Nuh Tufanı şöyle anlatır: Tufandan sonra sular çekilir. Nuh, çocukları ve gemidekiler toprağa ayak basarlar. Ve Nuh çiftçiliğe başlar. Bağ diker, üzüm alır, şarap yapar. Yani yerleşik hayatla ilk tanışma bağcılıkla başlar. O günden bu yana bu coğrafyada en kaliteli üzümlerden en iyi şaraplar üretilir. Tarihte bütün yöneticiler şarapla ilgilenmişlerdir. Özellikle bu coğrafyanın sakinlerinden Asur Kralı Asurbanipal'in, kraliçesi ile birlikte şarap içmesini çok sevdiği tarihin yazdıklarıdır. Ve birkaç bin yıl sonra Kılıt Köyü'nden Fille Cersis dedi ki, “Biz Nuh'un torunlarıyız, şarap yapmasını ondan öğrendik.”

1400 yıl önce bölge coğrafyasının İslamiyetle tanışmasın-

dan sonra şarabın haram sayılması nedeniyle bağcılık, şarap üretimine uygun üzümünden, yeme amaçlı üzüm üretimine dönüştü. Ortaçağ Avrupası'nda üzüm asmalarının bir dönem hastalanması şarap üreticilerini ciddi ölçüde düşündürmüştü. Fakat aynı dönemlerde Osmanlı'nın şaraba yasak koyması onları rahatlatmış, şarap üretiminin Anadolu'ya kaymasına engel olmuştur.

İşte "Diyarbakır etrafında bağlar var"ın hikâyesi de böyle. Eski Diyarbakır'da çok dinli ve çokkültürlü yapı nedeniyle özellikle Hristiyan evlerinde, bağlardaki üzümlerden üretilen şaraplar tüketilirdi. Bugün de, pazarının olması nedeniyle Türkiye'nin en kaliteli şaraplık üzümü Boğazkere Diyarbakır çevresinde üretilir. Alıcısı da sipariş olduğu için hazırdır. 1929'da Ankara'da üretime başlayan Kavaklıdere şaraplarının sahipleri Başman ailesi.

Çocukluk dönemimiz olan 1960'lı yılların Bağlar'ı, daha çok tek katlı bahçeli evlerin ve bağ köşklerinin olduğu, Diyarbakırlıların piknik amaçlı olarak da kullanıldığı Bağlar'dı. Tıpkı türkülerdeki gibi; "Diyarbakır güzel bağlar, suları buz gibi çağlar." Hem Diyarbakır'ın bağları güzeldi, hem de Gözeli'den gelen Hamravat Suyu'nun izale hattı kantaralarla Bağlar'ın kırmızı topraklı bağ zemininden geçirdi.

Diyarbakır'ın geçmişteki geleneksel konutu olarak tanımlanabilecek surdışı bağ evleri ve köşkleri, üzerinde ısrarla durulması gereken yapılardır. Eski Diyarbakır'da ekonomik durumu iyi olan aileler bu bağ evlerini ve köşkleri de kullanırlardı. Yaz aylarının sıcak günlerinde ferahlama mekânlarıydı bu evler. Mayıs ayı geldiğinde Diyarbakır'ın zenginleri köşklarine ve bağ evlerine çekilirlerdi. Bağ köşklarinde hayat çok erken başlardı. Sabah dört ile dokuz arasında bütün işler bitirilir günün geri kalan kısmı okuma-yazma, yıkanma ve uyumak gibi işlerle geçirilirdi. Temmuz ve Ağustos

Sivil mimarînin nesli tükenen örnekleri

ayları yılın en bunaltıcı sıcaklarının yaşandığı aylar olarak düşünülürse bağ evlerinin önemi daha çok anlaşılır olur. Tamamen doğaya açık olan bu evlerde, diğer evlerin aksine, yüksek bahçe duvarları yoktur. Küçücük bir kapıdan içeri girilir. Bu bağ evlerinde komşu mahremiyeti sözkonusu olmadığından dış avluludur. Bağ evlerinin önünü, tamamen açık ve büyük bir havuz ile çiçekler tamamlar. Evlerin malzemesi suriçinde olduğu gibi bazalt ve kalkerdir.

Bağ evleri ve köşklerin varlığı suriçinde tek manzarası avlu olan evlere sahip kent soyluların doğa ile birlikte olma çabalarıdır.

Bağ evlerinde günün büyük bölümünün dışarıda geçmesi nedeni ile kapalı alan fazla değildir. Yatma eylemi daha çok bahçelerdeki tahtlardadır.

Sonuç olarak denilebilir ki; Diyarbakır'ın eski bağ evleri

taşın, suyun ve yeşilin armoni oluşturduğu tipik sivil mimarilerdir.

Ve şimdi hüzündür Bağlar. Daracık, labirent misali sokaklarıyla; hastasını, ölüsünü sırtında taşıyarak, ancak araca ulaştırabilecek ölçüde altyapıdan yoksun bağlar. 300.000 nüfusu, devasa sorunları, köy benzeri tandırları, ahırlarıyla Bağlar duruyor karşımızda

Bağlar'ın gelişme aksı bugün Karacadağ eteklerine doğrudur. Bağlar'ı koskoca bir köy olmaktan kurtarmanın yolu, yoğunlaştırarak dikine, çok katlı yerleşim alanları yaratmak yerine, yaygınlaştırarak sosyal yaşam alanları ve yeşil çevre oluşturarak yeniden yaratmaktan geçer.

Ve bir nostalji olarak bildiğim, harap da olsa iki tanesi ayakta kalan Bağlar'daki bağ köşklerini, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na başvurarak, yapılmamışsa tescillerini yaptırıp, restore ederek bahçelerine de birkaç bağ çubuğu dikip yaşatmak yeni seçilmiş kent yöneticilerinin görevi olmalıdır.

Koşuyolu Parkı

Bugün Bağlar sakinleri için soluk alabilecekleri bir mekân olarak kabul gören Koşuyolu Parkı'nın ismini hiç merak eden var mı? Niye Koşuyolu da başka bir şey değil. Kimler, ne diye koştu da yol oldu?

Ne bilsin, şimdiki sakinler. Bir zamanlar Koşuyolu Parkı'nın yerinde devasa bir koşu meydanı varken, Diyarbakır'ın bir dolu insanı cem-i cümle koşucu Tahir ağanın ve diğer jokeylerin koşturduğu atların nal seslerini dinler ve izlerken; Kulp'un, Lice'nin dağ köylerinden insanlar şimdiki Koşuyolu Parkı'nın etrafına henüz sükün edip yerleşmemişlerdi. Kulp köylülerinin baş belası "Reco" henüz tarih sahnesine çıkıp; "Ulan Diyarbakır'a, Koşuyolu'na ka-

çıp kurtulacağınızı mı sanıyorsunuz. Sizi orada da bulurum.” dememişti. Bu nedenle şimdiki sakinlerin, hem Koşuyolu’nun hem de Bağlar’ın geçmişini bilmemelerini doğal karşılamak gerek.

Bağlar’la ilk tanışmam 1960’lı yıllarla başlar. Çocuktum, dayım, beni koşu meydanına koşuları izlemeye götürmüştü. İlk kez böylesine izlenen bir etkinliğin atmosferi ile bas-bayağı heyecanlanmıştım. Sonraları, 1970’te Surp Giragos Kilisesi’nin karşı sokağındaki dokuz odalı eski bir Diyarbakır evi olan evimizi satın, Ofis semtinde bir apartman daire-sine taşınmıştık. İşte Bağlar’la ikinci tanışıklığım, daha aklım erer bir şekilde bu tarihlere rastlar. Ofis’e yerleştiğimizde, ilk kez Bağlar’ın kırsal kesimden gelen ama kentli de olamamış bıçkın çocuklarıyla cebelleşmeye başlamıştık. Ofis çocuğu, Bağlar çocuğu ayrımıyla tanışmam da bu tarihlere denk düşer. Doğal olarak kentin merkezinden gelen benim gibiler için de yeni kavramlardı bunlar.

O günlerde Bağlar’da yapılaşma biraz da çarpıktı ve yeni başlamıştı. Ayrıca minibüs muavinleri yerleşim yerlerinin sakinlerine uygun çağrı yaparlardı. Dağkapı’dan kalkıyorlarsa Ofis-Bağlar diye, Balıkçılarbaşı’ndan kalkıyorlarsa Reza-Reza (Bağlar-Bağlar) diye bağırırlar ve 25 kuruşa yolcu taşırlardı.

Ve o tarihlerde bomboş bir alan olan koşu meydanı, at koşularının yapıldığı günler dışında gençlik heyecanlarımıza mekân oluyordu. Yaz geceleri kırmızı bağ toprağının üzerinde ay ışığı altında biraz da yaptığımız işin verdiği coşkuyla şarap içerdik. Ucuz şarap, ekşi elma ile leblebi ve elden ele dolaşan bardaktı bizi tatmin eden.

İtiraf etmeliyim ki, o günlerde şarabın bu denli kendi toprağı ile örtüşmesini düşünemezdik bile. Sonraları öğrendik ki Bağlar, bir zamanlar gerçek bağmış. Ve Diyarbakır etrafında bağlar var boşuna telaffuz edilmemiş. Bağlar’da üzüm

Ulucami (eski Mar-Toma Kilisesi) arkası, öndeki güneş saati (üstte).

Suriçi'nde eski bir han (altta).

bağları ve her bağın içinde bir de güzel bağ köşkü varmış. Ve bu Bağlar'da çok kaliteli şaraplık üzümler yetiştirilmiş. Neylemeli ki bunu şimdilerde anımsayan yok. Ancak herhangi bir alt yapı çalışması nedeniyle kazı yapıldığında kırmızı “felhan” diye tabir edilen bağ toprağını görenler Bağlar'a niye Bağlar dendiğini kısmen düşünebiliyorlar.

Hayat acımasızdı. Kentler hazan yaprakları gibi kırsal köklü göçün önünde savrulup gidiyordu. İşte bu hengame-
de 1970'lerdeki ekonomik amaçlı göç büyük ölçüde Bağlar'ı da vurdu. O dönemlerde kentlerin taşı toprağı altın edebiyatı vardı. Kır insanına ucuz işgücü gözüyle bakılıyordu. Ve bu gelen ekonomik göçzedeler hızla Bağlar ve benzeri varoş adayı yerlere yerleştiler. Buraları bir süre sonra kendi yaşam anlayışlarına uygun olarak işlevlendirmeye başladılar. Tandırılar, ahırlar, açıkta akan kanallar kentle ve kent dokusu ile tanışmaya başladı. Yöneticilik adına hiçbir babayiğit de bu gidişata çözüm üretmeyi düşünmüyor, denemiyordu. 1980'lerden sonra başlayan ve yine kırsal coğrafyadan gelen, şiddetten kaçış amaçlı siyasal ve sosyal göç, zaten vurgun yemiş Bağlar benzeri yerleri bir kez daha vuruyordu.

Bugün Bağlar'a baktığımızda, geriye ne üzüm bağları kalmış, ne de güzelim bağ köşkleri. Kente, Diyarbakır'a, artık Bağlar adına seslenen, Diyarbakır'ın siyasal nabzını etkilemede azımsanmayacak ideolojik köylü bir güç olan neredeyse 300.000 nüfuslu bir yerleşim yeridir.

Ve şimdi türkü zamanıdır: “Diyarbakır etrafında bağlar var/ Fitil işler ciğerimde yaram var.”

“KAZI KAZAN”

“Diyarbakir Nasıl Bir Vali İster?”

12 Ekim 1999 Salı günü yayımlanan *Milliyet* gazetesinde, iki sütunluk bir haber vardı ilgimizi çeken. “Devlet Yardımı Başkaldırana”

Daha önce Diyarbakır Valisi olarak görev yapan Nafiz Kayalı'nın yeni atandığı il olan Karabük'te yaptığı basın toplantısından ayrıntılar da şöyle anlatılıyor: “Devlet, bütün yatırımlarını maalesef kendisine başkaldıran yerlere yapmış. Artık bu yatırımlar, Anadolu'ya açılmalı.

Yatırımların hep başkaldıran yerlere gitmesi halinde herkesin başkaldıracağını söyleyen Vali Kayalı, konuşmasını sürdürerek, Diyarbakır'ın ilçe yollarının bile Karabük'ten daha düzgün olduğunu açıklamış. Ankara'nın kendisine Diyarbakır Valisi olarak verdiği avansı, ödeneği Karabük'te de vermesini talep ederek, aksi takdirde başarılı olamayacağını da eklemiştir.

Doğrusunu ifade etmek gerekirse bu alıntılardan sonra yaşam ve anılar beni epeyce gerilere, arşiv taramasına götürdü.

1904 yılında, yani neredeyse 100 yıl önce Diyarbakır'da

Peyman adlı bir gazete çıkarılır. Gazetenin ilk sayısında Diyarbakırlı ünlü düşünür ve sosyolog Ziya Gökalp'in "Diyarbakir nasıl bir vali ister?" başlıklı bir yazısı yayınlanır. Yazının önemli gördüğüm bölümlerini paylaşmak istiyorum:

"Diyarbakirliler her vali değiştiğinde rahat bir nefes alırlar. Sanki, yeni gelen valinin elinde olağanüstü güçler bulunan bir kimyager veya her türlü hastalığa tedavi bulacak bir doktormuş gibi hemen memleketin sorunlarını çözeceğine ve onu mutluluğa eristireceğine inanırlar."

"Diyarbakire vali olacak şahsın, sadece doğru ve çalışkan olması yetmez. Doğru bildiği yoldan şaşmayacak, telkin ve uyarılara kulak asmayacak bir kişilikte olmalıdır. Yatırımlara ve hizmete hasret olan Diyarbakir vilayeti masa başında evrak havalesiyle idare edilmez. Bu yere (Diyarbakire) vali olacak şahısta güçlü bir yürek, kuvvetli bir beyin olmalıdır. Öyle bir yürek ki; korku ve şiddet yerine sevgiyle dolu olsun. Öyle bir beyin ki; kararlı ve güzel düşüncelerle dolu olsun."

Evet Ziya Gökalp'in de demek ki, 100 yıl önceki valilere ilişkin kaygıları varmış. Varmış ki böyle bir yazıya gerek duymuş.

Söz gelip dayandı Diyarbakır eski valisi Nafiz Kayalı'ya. Bütün yöneticilerine olduğu gibi, doğal olarak valisine de bu denli kucak açan bir kente, böylesine düşmanca yaklaşmanın nedenlerini irdelemek gerekir. Oysa tüm Diyarbakır kamuoyu da biliyor ki, bu sayın vali kentten ayrılırken kendisine yapılan veda gecesindeki konuşmasında "Karabük'te de Diyarbakırlıların hemşehrisi" olacağını söylemişti. Vay ki vay, böyle hemşehriliğin haline!

Gerilere gidip Kayalı'nın icraatlarına da bir göz atmakta yarar var diye düşünüyorum. Bir kez yaptığı bütün ihaleli işler tartışmalı, şeffaf değil. Kamu vicdanında rahatsızlık yarattığı ifade edilen işler. Sıkça İçişleri Bakanlığı Mülkiye

BELEDİYE

Müfettişlerince soruşturulan konular. Ayrıca valilik lojmanına abartılı harcamalar tartışma konusu. Yıllar önce genç kızlar için “Olgunlaşma Enstitüsü” olarak kararlaştırılan, makinalarının da getirildiği bilinen eski “Umum Müfettişlik” binası valilik makam evi haline dönüştürüldü. Ve vali Kayalı tarafından da kentin yoksulluğu dikkate alınmadan lojman için korkunç rakamlar harcandı.

Ayrıca bu sayın valinin döneminde güvenlik amaçlı ciddi yanlışlar da yapıldı. 18 Nisan 1999 seçimlerine kısa bir süre kala, hemen bütün partilerin açık alan mitinglerine izin verilirken, Dağkapı Meydanı’ndaki HADEP mitinginin yasaklanarak, vatandaşların coplattırılması ve seçim öncesinde gerilim ortamı yaratılması ciddi yanlıştı. Bizzat dinlediğim bir üst düzey emniyet yetkilisinin ifadesidir ki, bu yanlış uygulama mağdur benlik mantığı çerçevesinde, seçimlerde HADEP’e kent ölçeğinde en az on puan kazandırmıştır.

Ve sonuçta Diyarbakır’da görev yapan valilerin büyük çoğunluğunun (yakın dönemdeki vali Doğan Hatipoğlu hariç) daha büyük illere ve önemli görevlere atandıkları halde, Kayalı’nın Diyarbakır’ın ilçesi büyüklüğünde yeni oluşmuş bir ile, Karabük’e atanması da “tenzil-i rütbe” değil de nedir? Arif olan anlar. Doğal olarak kasaba ölçeğinde bir ile atanan yöneticiye de “kasaba politikacısı” dili yakışır. Kayalı valinin hazımsızlığının bir nedenini de, bu ve bunun yanında kentten ayrılırken bir avuç yağcının dışında kimselelerin olmamasıdır.

Eskilerin bir ifadesini vurgulamadan geçmek istemiyorum. “Zarfa değil, mazrufa bak” derler. Aslında bu yaklaşım tarzı biraz da yerleşik bir mantığın ürünüdür. Bu mantık bölge halkını hepten “potansiyel suçlu” gibi değerlendirme anlayışıdır.

1989 yılında yapılan yerel genel seçimlerde Diyarbakır’da “Demokrasi Güçleri” bağımsız belediye başkan adayı çıkar-

mışlardı. Seçimlerde de yaklaşık 13.000 oy alan ve bir o kadar oyu da iptal edilen süreçte dönemin valisinin *fısıltı* gazetesine yansıttıkları ilginçti. “Biz teröristleri dağda sanıyorduk. Meğerse kentteymişler de haberimiz yokmuş. Sonradan büyük bir ilin valisi olan ve ardından da etkili bir merkez sağ partinin merkez düzeyde yöneticiliğine getirilen bürokratin tavrı ve ifadeleri ilginç, ilginç olduğu kadar da anlamlı idi.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Ama kesmenin zamanıdır artık. Geçmiş çok fazla da düşmanın kimselere bir şeyler kazandırmadığı da ortada. Ama geçmişte yaşananları da tartışmadan doğruya varılmıyor ki.

Sonuca bağlarken, başkaldırının yatırım getirilmesinde ve devlet kaynaklarını transfer etmede yöntem olabileceğinin bizzat bir devlet yetkilisinin ifadesi olması, asıl sorgulanması gerekendir. Sonra getirtildiği veya gönderildiği söylenen yatırımın boyutları nedir? Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1997 verilerine göre; Diyarbakır’ın ülke ekonomisine % 1.26 katkısı söz konusu iken, aldığı pay ancak % 0.04 olduğunu acaba bu çok sayın vali biliyor mu?

Belki de bir siyasi ve hukuki belirlemeye ulaşmak gerekiyor. Ve sorudur Nafiz Kayalı’ya: “Devlet bu kadar güçsüz ve aciz midir ki, başkaldırana yardım, yatırım olanağı sunuyor.”

İsyankâra sus payı anlamında yardım ve yatırım yapmak, yardım ve yataklık suçudur. Yardım ve yataklığa ilişkin yasa maddelerini bölge insanı çok iyi bilir. Türk Ceza Kanununun 169. maddesi ile Terörle Mücadele Yasasının 7 ve 8. maddeleri bu suç kavramı ile örtüşür.

Konunun bütün bu yönlerini netleştirmek gerekir. Başkaldırana yardımdan, devletin yatırım ve kaynaklarını transfer etmekten, başta sayın eski vali Nafiz Kayalı’yı, sonra da onun gibi düşünenleri yargılamak gerekir. Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılarına iş düşüyor. Haydi göreve.

“Kazı Kazan”, Diyarbakır

*“hayber kalesi içinde kaçak yapılaşmaya yok mu
bir dur diyecek / var!*

*peki kan kalesi mukimlerine tapu dağıtmak için
törene ne gerek var.”*

AKIF KURTULUŞ

Yıllar önce, 1980’li yıllarda, insani değerlerin bir kalemde silinip atıldığı yıllarda, köşe dönücülüğün geçer akçe olduğu günlerde; Diyarbakır bir yerel genel seçim sonrasında belediye başkanını seçti. Anımsanacağı üzere 1984 seçimleri sonrası Anavatan Partisi’nden seçilen Nurettin Dilek’tir, söze konu olan.

Belediye binasında gazetecilerle ilk basın toplantısı yapılacak. Şimdilerde Hürriyet Gazetesi’nin bölge temsilciliği ile Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığını yürüten Naci Sapan arkadaşım, o günlerde öğrencisi olduğu Mekteb-i Mülkiye’den ayrılmış, Güneş Gazetesi’nin Diyarbakır temsilcisidir. Ben de kendisini ziyaret amacıyla gazetenin bürosundayım. Naci, soruyor: “Kejo’ya (Nurettin Dilek) ne sorabiliriz?” Hemen o anda aklımda olan iki soruyu ileterek, sorulabileceğini ifade ediyorum.

İlk sorum şuydu. Seçilmiş belediye başkanı, seçim vaatleri arasında; “Tuna nehri nasıl Budapeşte’yi ortalayarak kentin ortasından geçiyorsa, ben de Dicle nehrinin Diyarbakır’ın ortasından geçeceği bir proje hazırlayacak ve çağ-

daş bir Diyarbakır oluşturacağım,” demişti. Bu proje tasarısında kararlı mıydı? Nasıl bir çalışma ve finansal kaynak düşünüyordu?

İkinci sorum da şöyleydi. Kaba bir şekilde büyümeye ve hızla yayılmaya başlayan kent için belediyede şehircilik bölümü ile şehir planlamacılarından oluşan bir birim düşünüyor muydu?

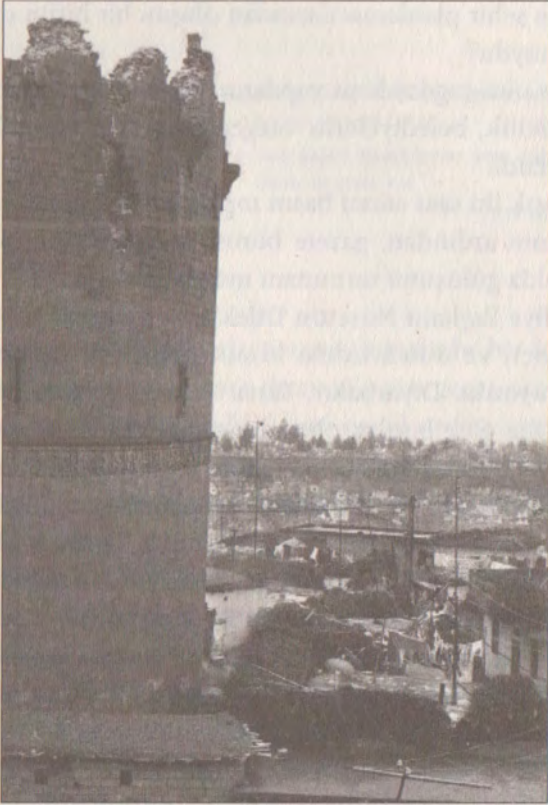
Ne de olsa çağdaş kent yapılanmalarında kent planlaması ve şehircilik, belediyelerin vazgeçemeyeceği önemdeki birimlerdendi.

Yaklaşık iki saat süren basın toplantısı ile basınla tanışma sohbetinin ardından, gazete bürosuna gelen Naci Sapan'ın kızgınlıkla gülüşünü unutmam mümkün değil.

Belediye Başkanı Nurettin Dilek'in sorulara verdiği yanıtlar ilginçti ve ülkemizdeki klasik politikacı tipine örnek oluşturuyordu. Diyarbakır, Tuna Nehri, Dicle ve de Budapeşte. Ona göre bunlar, olsa olsa seçim döneminde söylenmiş ve seçim meydanlarında kalması gereken, gerçekleşmesi imkânsız seçim vaatleriydi. Şehir plancılığı ile ilgili birim ise, Diyarbakır için fantaziydi. Kendisi Ziraat Mühendisi hem de Ziraat Yüksek Mühendisi olduğundan pekâla bu işi de becerirdi. Zaten böylesine bir istek de belediye bütçesine fazladan bir yük getirmekten başka bir işe de yaramazdı!

Ve bu kent, böyle bir belediye başkanını ve daha nicelelerini onurlandırdığı gibi onurlandırarak dört yıl sinesinde barındırdı. Seçilme döneminin tamamlanmasının ardından da “manevi anneleri Semra Özal'ın” referansı ile milletvekili seçildiler. Şimdilerde hemen tüm politikacılarda olduğu gibi, Ankara'da ikâmete memur “iş takipçisi” ve de “işadamı”

Nurettin Dilek'le başlayan ve insan unsurunu da dikkate almayan süreç, bir sonraki başkan Turgut Atalay'la sürdü. Kent konseyi ve her mahallede belediye evi kurmaktan söz

Surların hemen yanında gecekondu.

eden Atalay da belediyeçiliği değerlendirmede ciddi yanlışlara düştü. Belediyeyi insanlara istihdam yaratan kurum gibi gördü. Hoş, aynı bakış açısı bugün de sürmekte ya! Oysa ki belediyeler bir iş bulma kurumu değildir. Vatandaşlara hizmet üretme kurumlarıdır. Daha sonra gelen ve Turgut Atalay'ı, çok insan işe almakla yargılayanlar, kendileri daha da fazla insan istihdam ederek aynı yanlışta ısrar ettiler.

Şimdi Diyarbakır, Büyükşehir. Bir değil, dört belediyesi var. Biri büyük, üçü küçük tam dört belediye. Hizmet verdiklerini iddia ederlerken, sıkça yetki ve alan tecavüzleriyle vatandaşı bezdirmekte onlardan mahiri yok.

Diyarbakır son birkaç yıldır, kent kimliğinden hızla koparak, ne olduğu anlaşılamayan ucube bir görüntüye dönüşmektedir. Kazılıp kapatılamayan çukurlar, tamamlanması yıllar alan yeraltı ve yerüstü çarşıları, kaç kişiye, kaç araca hizmet edeceği (toplu kullanım açısından) bilinmeyen yeraltı otoparkları, kentin yakın bir gelecekte gereksinimi haline dönüşecek metro istemini silip atan yeraltı çarşıları hızla sürmekte ve şantiye görünümünü sergilemektedir. Öyle bir şantiye ki; kenti topyekün kucaklamakta, kent yaşamını alabora etmekte, birinin tamamlanma umudu yeşermeden diğeri ortaya çıkmaktadır.

Adeta yandaşlara ve belli bir anlayış sahiplerine iş yaratmak amacıyla ihaleler yapılmaktadır. Diyarbakır insanı, bugün artık kaynağının nereden ve nasıl sağlandığını, karşılığının da belediyenin kaç yıl sonraki geliriyle ödeneceğini bilmediği bir bataklığa doğru hızla sürüklenmektedir. Üstelik bu, belediyeçilik adına, hem de iyi belediyeçilik ve de yöneticilik adına yapılmaktadır. Bir önceki belediye yönetimini, kendilerinin de tahmin edemeyeceği kadar borç bıraktıklarından sözeden “Bilgin” yönetiminin, doğrusu ne kadar borç bırakacağı merak konusudur.

Kent son birkaç yıldır hızla kazılmaktadır. Öyle bir lotar-

ya kazı ki; kazıyanlar önceden belli ve hep kazanıyor, hiç boş yok. “İşadamı” kimliğiyle, bu “kazı kazan” kumpanyasının kim neresinde yer almakta, Diyarbakırlı biliyor. Günü gelince bunlar da tartışmaya açılacak. Yine günü gelince, kente karşı işlenen suçların yargılanacağı günlerde kentleri adına, hele bu kent Diyarbakır’sa, politika üretemeyen sivil toplum örgütleri ve meslek odalarının bizzatıhi tüzel kişilikleri de tartışılmalıdır.

Ve Akdenizli şair Nikos Gatsos’un dediği gibi,

*“Şehir paçavraya dönmüş
kimse ne istediğini bilmiyor
nereye çevirsen yüzünü
yoksulluk çıkıyor karşına.”*

Şimdi Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nce yeni bir proje dillendirilmektedir. Kente sekiz kilometre uzaklıktaki yeni Silvan Köprüsü’nden itibaren Dicle Nehri’nin tutulacağı ifade edilmekte. Suyun tutulması sonucu yükselme sağlanacak, suyun sağı ve solunda mesire yerleri ile lüks konutlar inşa edilecek!

Gönlümüzde yatan, Diyarbakır’ın bu tip projelere lâyık bir kent olduğudur. Hatta daha da ileri giderek, isteriz ki; Venedik’teki gondol sefalarına benzer, Dicle’nin tutulan suyu üzerindeki kayıklarda dengbêjler¹ güzel sesleriyle güzellikleri çığırınsınlar.

Ama kentlere ilişkin sosyal-politika üretenler ve de cümle alem bilir ki, bunlar sonraki işlerdir. Yani öncelikler sıralamasında en başta gelmezler. Kentlerin sosyal, vitrine ağırlık verilen, görüntüsünü kurtaran estetik çalışmaları ancak alt yapının tamamlandığı ve kent kültürünü, kentlilik bilin-

1 Dengbêj; Sese ve söze enstrümentsiz olarak anlam yükleyen halk ozanı.

ciyle donanımlı hemşehrilik kimliğine sahip açılımları yakalandıktan sonra mümkün olabilir. Bu kentin yıllar sonraki gelirleri, belediye gelirleri ipotek altına konulmak pahasına öncelik açısından çok sonralara kalması gereken projelere kafa yormak sağlıklı kafaların işi olmasa gerek.

Artık, kentin sorumluluk taşıyan insanları, sivil toplum örgütleri, aydınları, yapıcı anlamıyla ve tarihe not düşebilmek için, alternatif projeler üretmede, seslerini çıkarmada suskun kalmamalılar. Yoksa bu suskunluğun bedeli diyet borcuna yorumlanır, böyle bilinmelidir.

Türkiye'deki Gazeteciler Cemiyeti'nin Diyarbakır'daki bir toplantısında, hem de Cemiyet Başkanı Nail Güreli'nin önünde, sivil toplum örgütlerini "sefil toplum örgütleri" olarak niteleyen bir belediye başkanına karşı, çağdaş bir kentin nasıl olması gerektiğini ifade etmek, en azından sorumluluk olarak önümüzde durmaktadır. Ki, bu "sefil toplum" ifadesini kendilerine yediren yöneticilerin insanlara "birey" olarak bakmadıklarını da bilmekteyiz. İnsanları, kendilerine "biat" edecek varlıklar gözüyle gören bir felsefenin ürünüdürler bunlar.

"Her ağzını açışında 'maneviyat'tan dem vuran koloniyal tacirlerin ve onlar adına şehri dümdüz eden çok katlı blok plancılarının 'materyalizm'den anladıkları şey kendi yaptıklarıdır. Bir insan en çok kendi hatalarından nefret eder: din-darın hatası öyle görünüyor ki paraya, mala ve kadına tapmaktır. Bir insan ancak kendi zaaflarını açığa çıkarttığı için taptığı şeyleri zaptu rapt etmek ister. Maddeyi para, yanlış inancı put sanan bu tacir zihniyet, fethetmek fiilini de işgal ve yok etmek olarak anlar."²

İşte bu zihniyete mensup insanların kat kültürü konusundaki anlayışları ortada. Diyarbakır kenti, özellikle de

2 Gürsel Korat: *Sokakların Ölümü*. İletişim Yayınları, 1997.

geçmişin tarihi ve kültürel değerlerini yansıtmaları açısından Suriçi, sokakları ve mahalleleri ile birlikte yenileşme, modernleşme adına çok katlı binaların, eski yapıları yıkarak, yok ederek yapılaşmasını beraberinde getirdi. Geçmişe ait kültürel değerler bir barbar mantığı ile yok edildi, yok edilmeye de devam ediliyor.

Eğer, üzerinde konuşulan şehir Diyarbakir'se ve bu kentin, tarihî ve kültürel dokusunu yansıtacak yapıları yok edilerek, yerine modernlik adına rant ekonomisinin çok katlı binaları hızla inşa ediliyorsa ortada ciddi sıkıntılar var demektir.

Bu anlamıyla, geçmişin kültürel ve tarihî mirasını, geleceğe, yaşatarak bırakma kaygısı olmayanların, bugünden sözetmesinin çok fazla önem taşımadığına da inanmak gerekir. Çünkü kentler geçmişi ve geleceği ile halkın ortak malıdır.

Diyarbakir insanını;

*“Ay her sabah kundaklı çocuklar kadar saf.
Her sabah biraz daha cömert,
İnsanlar o yerde”*

diye tanımlayan, Toma'nın (Tüme) oğlu doktor hemşehrimiz Ayhan Başaranlar'a inat. Zaman, sorumluluk sahibi yüreklerin sorumluluklarına sahip çıkmalarının zamanıdır. Bu kentin kültürel kimliğine ve büyüklüğüne layık olmayan cüce seçilmişlerine karşı Veysel Öngören ağabeyimizin Koça Ülke'de dediği gibi;

*“Diyarbakır
Aydır ve türküdür
Nadide bir kuş
Bin yıllarlık kervansaray*

FOTO: SELAHATTİ

*"... her sabah kundaklı çocuklar kadar saf. /
Her sabah biraz daha cömert, / insanlar o yerde."*

*Durduk yerde değil bu devasa sur böyle
Binler yıllık
Ayak diremişliktir"*

Bu satırların yazarı olan ben, kendi adıma bu cüce ellerin daha fazla bu dev kenti tahrip etmesine gönlüm elvermediğinden bir öneri de bulunmak istiyorum. Kent kurtarılmaya, ayakları üzerinde durmaya önce varoşlarından başlamalıdır. İki yıl içerisinde tamamlanan 2050 konutluk "Toplu Konut" örneği önümüzde durmaktadır. Seyrantepe-Aziziye, Ben-u Sen, Ferit Köşk mahallelerindeki gecekondu-lara toplu konut benzeri projeler hazırlanarak işe başlanabilir. Bu çalışmaların sonuca gitmesi halinde benzer başka projelere de umutla bakma şansı doğar.

Son onbeş yıl içerisinde üç ayrı siyasal kimlikle, merkez

sağ, sosyal demokrat ve İslamî kimliğiyle öne çıkan yerel yöneticilerin kenti getirdiği nokta ortadadır. O halde yanlışta ısrar niye? Siyasi telaşe memurluğundan hızla soyunmanın zamanının geçtiği inancı var.

Aydın olmanın sorumluluk bilinciyle, seyirci mantığından ve bakış açısından kurtulmak gerekir. Hayatın bizatihi içinde oynanması gereken rolü oynamak gerekir. Hayatın seyircisi değil, aktörü olunmalı. Ve rollerin gerçek sahipleri oyuncular, birbirlerini ya da birilerini seyretmemeli, eğer seyircilikte ısrarcı davranılırsa başkaları, hayatın rolünü oynamaya hakkı olmayan başkaları da onları seyreder. Özetle varmak istenilen yerin bedeli önceden ödenerek tavır konulacak, rolüne sahip çıkılacak ki hayat sonradan bedel tahsilatı yapmasın.

Hiçbir mazeretin başarının yerini tutamayacağını da bilmek gerekir.

Gerçek bir Diyarbakırlı için; Diyarbakır kendisidir, kendisi de Diyarbakır.

Sonuçta, bu kentin aydın kimliğine sahip insanları, Diyarbakır'ın tarihsel, kültürel, sosyal ve moral kimliğine uygun seçim politikaları ve alternatifleri oluşturmak zorundadırlar. Yoksa tartıştığımız türden, sığ ve vizyonu olmayan politikacı tiplerine daha çok katlanırsınız gibime geliyor.

Suyu Arayan Şehir

“Şimdi Amid Kerbelâ sahrasına dönmüş yazık
Hamravat, olmazsa şayet bari aksın kare-su,”

OSMAN OCAK NAKİBOĞLU
Su Kasidesi'nden

Yıllar önce, daha çocukken dilden dile yayılan Diyarbakır'la ilgili bir söylence duyardık. Denirdi ki; Diyarbakır su ile yok olacak. Gerekçesini de bu şehrin zemininin tümüyle su ile kaplı olmasına dayandırıyorlardı. Ciddi ciddi inanırdık, bu söylenceye. Çünkü kentimizin hemen yanı başından, kutsal kitaplarda adı geçen kadim nehir Dicle akıp giderdi. Durup durup çarpılırcasına, gece, gündüz Dicle'ye bakardık. Ayrıca Suriçi'nin her sokağının başında sürekli gürül, gürül akan kastallar (çeşmeler) vardı. Ve bu kastallar bulunduğu sokağa isim de verirdi: Tahtalı Kastal Sokağı, Çırık Kastalı gibi.

Ve yine Suriçi'nde, hemen her eski Diyarbekir evinde, belediye şehir şebeke suyunun yanında bir de kuyu ve kuyudan tulumbayla ya da ipin ucuna bağlanmış kovayla çekilen su vardı. Ve bu su kuyuları bir şekilde kirlendiğinde veya kuyulara altın benzeri değerli bir eşya düşürüldüğünde kuyulara inen “kuyi pâkliyan”lar vardı. Diyarbakır'ın bu su kuyuları genellikle bitişiğindeki bir başka evin kuyusuna bağlantılıydı ve birbirine geçilebilecek şekilde yapılmıştı.

FOTO: SELAHATTİN DOĞAN

*Hasan Paşa Hanı'ndaki şadırvan
ve güröl güröl akan "kastallar".*

Kentin o günlerdeki yaşantısına konu olmuş bir anıyla bu bahsi taçlandırmakta yarar var.

İki gözden âmâ, ünlü bir kuyu pâkliyanımız evinin kuyusuna altın bilezik düşürdüğünü söyleyen kadının altınını bulmak üzere çırılçıplak soyunup kuyuya iner. Bileziği epeyce arayıp bulur, tırmanıp avluya çıkar. Eliyle bileziği uzatıp, “hanım al bileziği” der. O anda kadın feryat edip, düşüp bayılır. Sonradan anlaşılır ki, kuyu pâkliyanımız bileziği ararken yanlışlıkla diğer evin kuyusuna geçmiş.

İşte böylesine surlarıyla, sırlarıyla ve esprileriyle de ünlü sulu bir kentti, Diyarbakır. Ama bütün bunlara karşın yine de geçmişinde ve çocukluğumuzda su sıkıntılarından söz edilirdi. Halen de aynı sıkıntılar yaşanmakta.

Diyarbakır içme suyu; kantaralarla (taş su kemerleri) Karacadağ eteklerinden getirilen, fermanı da Kanuni Sultan Süleyman tarafından yazılmış, neredeyse 500 yıllık Hamravat suyuydu. Kanuni’nin doğu seferine giderken, Hamravat suyu gözesinin yakınında otağını kurduğu ve bu suyu içerek sağlık bulduğu,

*“Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”*

sözünü de burada söylediği ifade edilir.

Yüzlerce yıl sonra bu su Ahmed Arif’in şiirine de konu olmuş:

*“Hamravat suyu dondu
Diclede dört parmak buz
Biz kuyudan işliyoruz
Kaba kacağa.”*

demişti. Bugünlerde Hamravat’ın adı kalmış geriye. Ve belki

de nostalji olsun diye, konut amaçlı bir siteye “Hamravat Konutları” ismi verilmiş. Ironik olan, Hamravat Sitesi de şantiye suyunu sondajdan sağlıyor. Bahçeli, üçyüz konutluk Hamravat Sitesi, suyu için belediyenin şehir şebekesinden sitelerine su bağlanmasını bekliyor.

Ve Diyarbakır bugünlerde tarihsel su kavgasında, yine “suyu arayan adam”ları oynuyor.

Yalnız içme ve kullanma suyu anlamında mı? Elbette ki hayır. Diyarbakır’ın tarımsal alanında da ciddi su sıkıntısı yaşanmakta. Bütün Türkiye’de olduğu gibi, bölgede ve Diyarbakır’da da yağış yetersizliği nedeniyle ciddi kuraklıklar baş göstermekte. Öyle anlaşıyor ki, kentte bu tip su sıkıntıları çok yaşanmış. Ve bu nedenle yergi amaçlı şiirler yazılmış, halk inançları ve gelenekleri oluşmuş.

Bundan altmış yıl önce, tarih 1944. Diyarbakır yine susuzluktan bunalıyor. Şehrin belediye başkanı Adil Tigrel’dir. Tigrel soyadı meraklısına yabancı olmasa gerek. 1980’li yıllarda DPT müsteşarlığı yapacak olan Ali Tigrel’in amcazadesidir, Adil Tigrel. Ve belediye reisi Adil Tigrel Bey’e ithafen, şehrin tanınmış ailelerinden Osman Ocak Nakipoğlu’nun şiiridir, bu kez su sıkıntısı nedeniyle Diyarbakırlılara seslenen; şiir otuz dizelik ve “Su Kasidesi” başlığını taşımaktadır.

“Et isale Hazret-i Adil, bizim şu dâre su
Lutf kıl bir katre olsun hane-i gamhare su
Germi-i Temmuz içinde an be an yanmaktayız
Kerbelâya düşmüşüzdür belki eyler çare su
Evdeki bomboş havuzlar kasvet-efza-yı kulup
Haylı demdir vermiyor zevk-u safa enzare su
Sapsarı bir çehredir yandı tutuştu her çiçek
Benzedi bir Şûre-zare vermedik gülzare su
Geldi üç aylar devam etmekte hal-i teşnegi

Bulmadı saim olanlar bir yudum iftare su
Şimdi Amid Kerbelâ sahrasına dönmüş yazık
“Hamravat” olmazsa şayet bari aksın “kare-su”
Kıvrandırken arezu-yi ab ile her ferdimiz
Hep lüzumsuz yerlere akmaktadır âvare su
Halk-ı belde öyle âtşandır ki bir an aksa ger
Taze sağlık bahş eder bernaye, Pir’i zare su
Millet-i âtşanı sirap etmedir elbet hüner
Yoksa her kes bahş eder sevdiği dildare su
“Cebr ile mümkün değildir celb-i hoşnud-i âm
Meyve devşirmek olurmu vermeden eşcare su”
Gülşen-i irfanımız yandı tutuştu serteser
Vermeyin israf ile cuhhal-i bed-girdare su
“Teşne-leb kalsın demem ağyâr katiyyen fakat
Yârı reyyan et mukaddem sonra ver ağyare su”
Her gece yer yer kurulsun ehl-i zevkin sofrası
Mezç edilsin zevk ile her sagar-ı ser-şare su
Şöyle bir himmet edip mecrayı islâh eylesen
Hadim olmaz-mı acep bu beldeyi imâre su
Bi-taravet nazmımı gördükçe hayret etmeyin
Bulmadım bir katra olsun katmaya eş’are su.”¹

25 Temmuz 1944

Dönemin belediye başkanı Adil Tigrel, o gün için Diyarbakir’in su sorununa bu denli şairane sahip çıkışa nasıl bir tepki vermiştir, bilinmez. Ama bilinen odur ki; 2000’li yılların Diyarbakır’ına taşınan su sıkıntısı, o günlerden devam edegelen bir sorundur.

Peki Diyarbakir yalnız böyle şiirlerle mi su sorununa tepki koymuş? Değil tabii. Gelenekleri, halk inançları da var. Onlardan birkaçını da zikretmekte yarar var.

1 Şevket Beysanoğlu: *Diyarbakir Fikir ve Sanat Adamları* 3. Cilt, 1978, Ankara.

Diyarbakırlılar önce yağmur duasına çıkardı. Hem de basbayağı görkemli katılımlarla. Yağmur duası için seçilen en önemli mekân, kentin doğusundaki Mardinkapı'dan çıkılırken hemen sağ taraftaki bazalt kütle üzerinde, Şemsi-ler kayalığının damı diyebileceğimiz, Şeyh Muhammed Düzlüğü'ndeki "Dua Yeri"ydi. Düz bir duvardı, dua yeri. Surları ve kenti arkanıza aldığınızda, dua yerinden Dicle nehri, Kırklar dağı, Ongözlü köprü, Sem'an (Gazi) köşkü ve diğer köşkler ile tüm bahçeler gözünüzün önünde ve ayaklarınızın dibinde ufka doğru yayılır, giderdi. İşte yağmur duası için böylesine bir mekân seçilmişti. Ve seçilen bu mekânın, öncesinde de güneşe tapanların, ateşe tapanların ibadetgâhı olarak kullanıldığı söylenmekteydi. Belki de tüm bu nedenlerle, özellikle yağmur duası için seçilmiş bir yerdi, Dua Yeri.

Yağmur duasının dışında başka hangi gelenekler vardı diye sorgularsak onları da sıralamakta yarar var.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kentte yaşanan kuraklıkları ve su sıkıntılarını gidermek için; Ongözlü köprüünün üzerinden Dicle nehrine kelle atma (fırlatma) geleneği uygulanırmış. Dicle'ye atılan bu kelleler, kentte yaşayan Yahudilerin mezarlığına gidilerek, mezarlardan biri açılır ve cesedin kafası gövdeden ayrılarak Dicle nehrine atılırmış. Bu ilkel ve onur kırıcı gelenekten bîzar olan kentli Yahudiler, biraz da Yenikapı'daki mezarlıkların talanına tepki göstermek için, bir dönem eski Kore mahallesindeki evlerinin avlularına ölülerini gömmüşler.

Fakat bu da yetmemiş. Gelenek dönüştürülmüş, ama kabbak yine Yahudiler'in başına patlamış. Ve gelenek, bir Yahudi'nin başına bir teneke su dökmek şekline dönüşmüş. Yani ceset başının yerine, daha masumane diyebileceğimiz, canlı kafasına su boca etmek geleneği oluşmuş. Bu kötü gelenek, Diyarbakırlı Yahudiler'in kentin dört kapısından biri olan

Yenikapı (bir diğerk adı “Su kapısı”-Dicle’ye açılan kapı olması nedeniyle) çevresinde yaşadıklarından, belki de onlara nispet olsun diyedir. 1948’lerde İsrail devletinin kurulmasıyla gelişen süreçte kentte Yahudi kalmadığı gibi, şu anda Yahudi mezarlığı da yoktur. Kim bilir, belki de o kadar çok kelle atılmıştır ki Dicle’ye, Dicle nehri “artık yeter!” “bıktım” demiştir. Veya atılacak kelle de kalmadığından bu adetten vazgeçilmiştir.²

Bir başka hikâyemiz, “Çömçe Gelin”dir. Birbirine çapraz olarak çatılan iki tahtaya kıyafet giydirilerek bebek görüntüsü verilir ve bu tahta bebeğinin her bir kolundan bir çocuk tutarak, yağmur yağmasını dilemek amacıyla, sokak aralarında kapı kapı dolaşarak şu sözler tekrarlanır.

*“Çömçe gelin ne ister
Allah’tan yağmur ister
Bir çemçe bulgur ister
Bir kaşık da yağ ister.”*

Bu tekerlemelerle kapılara giden çocuklara, yağmur dileği tutsun diye, ev sahibi bulgur, yağ verir. Tahta bebeğinin başına da bir kova su dökerek kapıdan yolcular.

Bu arada bir de dileklerinin tutup, yağmurun yağdığını gören çocukların hep bir ağızdan tekerlemeli gümbürtüsünü seyreylemek ayrı bir tat.

*“Yağ yağ yağmur
Teknede hamur
Tarlada çamur
Ver allahım ver
Sellice yağmur...”*

2 Diyarbakır Müze Şehir. Yapı Kredi Yayını, s.366-389, 1999, İstanbul.

Ama Allahın işi bu ya! Bazen de ulan bunca işimin arasında beni çok uğraştırdınız, alın size su ve yağmur deyip, ortalık sele ve çamur deryasına dönünce, Diyarbekirlilerin yağmurun dinmesi için sözleri de hemen hazırdır.

*“Güneş, güneş gel, gel
Sarı pabuç giy de gel
Oğlun çamura düşmüş
Kızın hamura düşmüş
Bir kalıp sabun al da gel.”*

Diyarbakır'ın Göç Çocukları

*“Kaybolmuş yüzyılların vatanında
Ölümün erken takibe aldığı çocuklar”*

MURATHAN MUNGAN

Diyarbakır, eskiden beri göç veren ve göç alan bir kent. Osmanlı'nın beylerbeyilik merkezi ünvanı verdiği dönemlerden beri süregelen bir süreç.

Hep anlatıldı; anlatılmaya da devam edilecek gibi. Önce-leri insanlar, kırların ekonomik ve toplumsal nedenli iticiliğinden, kentlerin cazibesinden kent merkezlerine göç ederdi. Şimdi çok şey değişti. Artık siyasal nedenli güvenlik politikaları insan göçünde etkili olmaya başladı. Yeni göç tanışıklığı çok farklı bir yerde. Kent kimliğinin içinde erimek, yok olmak, yeni bir kimliğe bürünmek için göçüyorlar artık. Zorunlu göçlerin hızlandırarak yarattığı türden bir “siyasal kentleşme” artık kentlere damgasını vuruyor. Yoksa ülke genelinde marjinal olarak kabul edilen siyasal partilerin etnik kimliği ağır basarak, göç alan büyük kentlerde ve bir kısım büyük kentlerin varoşlarında etkili bir siyasal temsil sergilemeleri nasıl açıklanabilir!

Kentlerin kentsel kimliği, kır insanını, kırsal köklü insanı ne ölçüde kucaklayabilir? Burası tartışmalıdır. Diyarbakır örneğinden yola çıkarsak, göç edilerek yerleşilen kentin her

Surlarda göç çocukları.

bir mahallesi, sokağı, göç veren kırsal coğrafyanın kötü ve bozulmuş kopyası durumuna dönüşüyor. Diyarbakır'ın 300 bin nüfuslu Bağlar beldesi şehir içinde bir köy gibi: 150 tandırı ve 50 ahır ile koskoca bir köy. Bağlar o denli göç vurgunu ki, 0-3 yaşları arasında ölen çocuklara artık taziye bile kurulmuyor. Bu dramı yakın zamanlarda yapılmış araştırmalarla, rakamların ışığında tartışmakta yarar var.

1996 yılında Habitat-2'ye sunulmak üzere hazırlanan *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* çalışmasına göre; Diyarbakır'da kişi başına yıllık gelir ortalaması 283 dolar'dır. Diyarbakır'a zorunlu nedenlerle göç eden grupta ise bu oran, ortalama 203 dolar olarak belirlenmiştir.¹

Recep Dumanlı'nın 1994 yılında yaptığı Yoksulluk Sınırı Araştırması'na göre; Diyarbakır ili yoksulluk sınırı kişi başına 432 dolar/yıldır. Yine Dumanlı'ya göre, bu rakama hiçbir şekilde "Gıda Dışı Harcamalar" dahil edilmemiştir. Recep Dumanlı'nın bu araştırması baz alındığında, bırakınız zorunlu göç grubunu (%95.6) Diyarbakır nüfusunun kendisi de, yerleşik olanı da (%80.7) yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.²

Yine Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)'nin Habitat-2 için hazırladığı yukarıdaki çalışmaya dönersek; Diyarbakır'la ilgili olarak 1990 öncesi en önemli göç nedeni geçim sıkıntısı ile yüzde 43.3 iken, bu oran 1990 sonrasında %18.7'e düşmektedir. Ayrıca 1990 öncesinde köy yakılması ve boşaltılması nedeniyle göç % 15.94 iken, 1990-1996 arasında bu oran %58'e çıkmıştır. Bu rakam %3'lük bir farkla, bir başka araştırma ile de doğ-

1 Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması. TMMOB, 1998 (2. Baskı).

2 Recep Dumanlı: *Yoksulluk Kavramı, Ölçülmesi ve Gelir Dağılımı İlişkisi*. 1995, Ankara.

gulanmıştır (*Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*, Sevil Atauz). Rakamlardan ve yüzdelerden de anlaşılacağı üzere göç'ün niteliğinde net bir değişim söz konusudur.

Bu kadar geniş bir girişten sonra, sözü göçün vurgununu yiyen, hatta en büyük sıkıntısını yaşayan çocuklara getirmek gerekir.

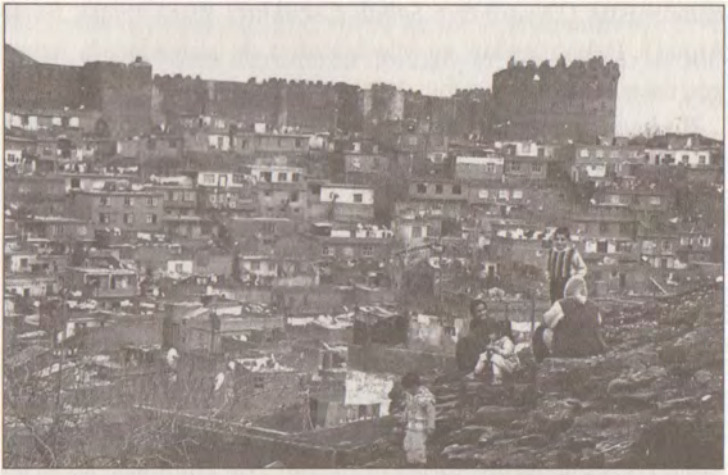
İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Adli Psikiyatri Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Gökhan Oral'ın beş yıllık çalışmayla hazırladığı "Sokak Çocukları" araştırmasına göre; onların "göç kurbanları"dır. 6-25 yaş arasında 135 kişiyle yapılan araştırmaya göre; "sokak sakinleri"nin %92'si aileleriyle birlikte Doğu ve Güneydoğu'dan İstanbul'a göç etmişlerdir."³

Göçün önceki ve şimdiki gerekçelendirmelerine değindik. Ekonomik nedenli göçlerin yaşandığı 1980'lere kadarki dönemlerde, Diyarbakır sokaklarında aile ekonomisine katkı amacıyla çocuklar yaşardı. Kendi çocuk sesleri ve tınılarıyla bağırırlardı. "Şeh (şe) heye, neynik heye, kevirê çaqmaqê, pelê cixarê heye."⁴ Ya da o günlerde çok itibarlı olan ve arkasında "Made in Austria" veya "Made in Hungary" yazan benzinli "muhtar çakmakları"na Diyarbakır'daki 8. Ana jet Üssü'nden (halk arasında Havaalayı olarak söylenir.) gizlice çıkarılan uçak benzini satarlardı.

Dikkatli bir göz de görürdü ki; çocukların sattığı mallar, kolculardan ya da gümrükçülerden gizlenerek tüketilen, bir tabakası bile suç sayılan Lice-Helhel, Muş ya da Mardin-Xûrs tütünlerinin sarıldığı sigara kağıtlarıydı. Ve de bu sarı kehribar gibi tütünlerden yapılan sarma sigaraların tütürülmesine yarayan üstten çakmalı "muhtar çakmakları"nın taşı ve benziniydi satılan.

3 Radikal gazetesi, 17 Ekim 1998.

4 Şeh-Şe: Tarak, Neynik: Ayna, Kevirê Çakmak: Çakmak Taşı, Pelê Cigarê: Sigara Kağıdı, "Tarak var, Ayna var, Çakmak Taşı ve Sigara Kağıdı var."

Tarihi boyunca göç alan Diyarbakır'ın 90'lardaki zorunlu göçmenleri...

Doğal olarak arada bir de olsa sakal, bıyık ve saçları taramada kullanılan tarak ve el ayasına sığınan yuvarlak, arkası horoz resimli aynalarda yüzlerini seyretmek lüksüne sahip kırsal kökenli ve halen köyleriyle bağlarını devam ettiren insanlardı alıcıları.

Biraz daha az sermaye ile maişet telaşına düşen çocuklar, sıcağında asfalt eriten Diyarbakır yazında “Ava buzê, kakilê guzê, memikê qîzê”⁵ diye bağırarak, buzlu su satarlardı, teneye ya da sacdan yapılma ibrikleriyle.

Şimdi öyle mi? Teknoloji artık göç vurgunu çocukları da vurdu. Pazarlama tekniklerinin çarkları arasına aldı çocukları. Sattıkları ya 10.000 liralık “Keloğlan” sakızıdır, ya da boylarından büyük şeffaf naylon torbalarda taşınarak pazar-

5 Ava Buzê, Kâkilê Guzê, Memikê Qîzê “Cevizin içi, kızın memesi gibi saf-te-miz su” anlamındadır.

FOTO: SELAHATTİN DOĞAN

Göç çocukları - her yerde, her yerde...

lanan kağıt peçete-mendilleridir, göç çocuklarının gündelik hayatları ve geçim telaşlarının zaman zaman kesintiye uğradığı da olurdu.

Öğlen saatlerinde dükkânların önlerine bırakılan ve lokantacılarca geri götürülmeyi bekleyen yemek artıklarıdır paylarına düşen. Artık gündelik kent görüntülerinin karelerine yansıyan, yemek artıklarının bulunduğu tepsilerin başına üşüşen çocuklardır.

Akşamları yine boylarından büyük çuvallar ya da elle itilen arabalarla, çöp eşelemek ve para edecek ne bulurlarsa toplamaktır kaderleri.

Talan edilen ve yıkıma uğrayan bir coğrafyada göç çocukları için belki de ayakta kalan tek değer; yaşananların üzerine oturtulan ve rantını da yiyen arabesk şarkıdaki ifadedir: “yıkılmadım, ayaktaım.”

Ve arabeskten uzak duran Diyarbakır’ın göç çocukları için Şükrü Erbaş bir sestir artık:

*“Üçbin Kürt köyünün gözleri kocaman sürgününe
bir avuç dönüş olabilmek için sevdim seni”*

1998 Ağustos’una kadar Diyarbakır’daki 7 Kolordu Komutanlığı’nı yürüten, şu anda da Genel Kurmay Harekat Başkanı olan General Yaşar Büyükanıt: “Yaşları 8-12 arasında ve yatacak yerleri dahi olmayan en az 2000 sokak çocuğunun” Diyarbakır’da var olduğunu 30 Ağustos 1998 Resepsiyonu’nda açıklıyor.⁶ Yine *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması* bu rakamı 2.370 çocuk olarak belirtiyor.⁷ Gerçek sayının bunun çok daha üzerinde olduğu bilinen gerçeklerdendir.

6 İsmet Berkan. *Radikal*, 1 Eylül 1998.

7 Doç. Dr. Sevil Atauz: *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*. Uluslararası Lions MD-118U Yönetim Çevresi yayını.

Diyarbakır'ın göç çocuklarıdır artık kentin yeni ve soluk yüzleri. Büyüyüp de küçülmüş gibi ağırbaşlı, sessiz duran ve hep suçluluk duygusuyla ürkek göç çocukları.

Göç çocukları, kentin varoşlarında oluşturulan gettolarında hergün daha net anlıyor ki, paylarına düşen kentin büyüklüğü içinde biraz daha yalnızlıktır. Yitirilmiş kimliklerin yitik adresleridir kentler, göç çocukları için.

"SENİ BAHARMIŞSIN GİBİ
DÜŞÜNÜYORUM,
SENİ DİYARBAKIR GİBİ...

Sem'an Köşkünden Dolmabahçe'ye "Bir Celali Yolculuk"

*Diyarbakir deyince
Celali düşünür
Celallenirim...*

Istanbul Kanatlarımın Altında filmine de konu olan IV. Murat'ı, tarihle ilgilenen bir dolu insan fetihçi kişiliğinin yanında sokak serserileri ve alkol düşkünlerine karşı mücadelesiyle de tanır.

Sultan IV. Murat'ın yazımıza konu olan bağı "Bağdat Seferi" dönüşü Diyarbakir kamuoyu ile tanışıklığıyla ilgilidir. Sultan Murat, 1638'de "Bağdat Seferi"ne gitmeden Diyarbakir'de Şeyh Aziz Mahmud Urmevi'nin konduğu olur. Şeyh Aziz, 1634'te yaptırdığı Kavs ya da diğer adıyla Çârbağ Köşkü'nde padişahı konuk eder. Padişahın Dicle'ye karşı oturduğu köşkün ikinci katındaki özel bölüm, daha sonra Cihannûma ismiyle anılır.

Ve köşkün sahibinin saltanatını vurgulamak için anlatılır ki; şeyhin müritlerince şehirde hazırlanan yemekler elden ele aktararak köşke ulaştırılıp Sultan Murat'a sunulur. Boş kaplar da aynı yöntemle geri gönderilir (Bu mesafe yaklaşık iki kilometredir). İşte bu yemekte, Aziz Mahmut Urmevi padişaha hitaben "Hoşgeldiniz Hünkârım" diyerek, "hûn" hecesini uzatarak telaffuz eder. Sultan Murat

Şeyhe dönüp, neden “kan” anlamında kullanılmak üzere heceyi uzattığını sorar. Şeyh Aziz de bunu bilinçli olarak yaptığını ve Bağdat’a gidip çok kan dökceğini, akabinde zaferle döneceğini söyler.

Bu açıklamalarla birlikte sergilenen güç ve kudretten de etkilenen Sultan IV. Murat, bir kısım fitne ve fesatların etkilemesiyle Şeyh Aziz Mahmut Urmevi’yi boğdurur. Daha sonra da yaptığından pişmanlık duyarak, Aziz Mahmut Urmevi’nin oğlunu çağırır, dileğini sorar.

Şeyhin oğlu babasının ölümünden çok etkilendiğinden, padişaha olmayacak bir dilekte bulunur. Müslüman dünyasının kutsal mekânı “Kâbe’yi istiyorum” der. Padişahın çevresindekiler bu sıkıntı oluşturacak talebi fark ederek, Diyarbakır’a çok yakın bir yerleşim yeri olan Kâbi’yi istediğini padişaha iletirler. Padişah da Kavs Köşkü’nün güneyindeki Kâbi’yi Azizzadeler adına tescil ettirir.

İşte sonrasında sefer dönüşünde 1639’da, 71 gün süreyle konuk olduğu Diyarbakır’da zaman zaman zevk ve sefa alemlerine katıldığı günlerden birinde, yine bu köşkte, birinden bir şarkı dinler. Dinlediği neredeyse dört asır önceden bugünlere akıp gelen “Yaş Destanı”dır. Söyleyen de Hacı Efdal Efendi’dir. Sultan Murat, Hacı Efdal Efendi’ye “Bana hayatla ilgili bir musiki dinlet” der. Ve Hacı Efdal başlar söylemeye;

*“Mevlam bir insana çocuk verince
Bahçede bitmiş fidana benzer
Büyüyüpte bir yaşına girince
Sanki kokulu güldana benzer
İkisinde serhoş gibi dolaşır
Üç yaşında her nesneye ulaşır
Dört yaşında gördüğüne sataşır
Beş yaşında kaşlar kemane benzer*

*Altısında kendi söyler düşünü
Yedisinde değiştirir dişini
Sekizinde bahta koyar işini
Dokuzunda taze bostana benzer”*

Devam ederek kırk yaşına kadar sürdürür. Sultan Murat, gözlerini yumarak başını ellerinin arasına alıp dinler. Ve devam etmesini ister. Hacı Efdal Efendi de bu istek üzerine destanı yüz yaşa kadar uzatarak okur.

Aradan neredeyse üç asır gibi koca bir zaman dilimi geçer. Bu kez bir başka köşk, yine 16. yüzyılda Sem’anoğulları tarafından yaptırılan Sem’an Köşkü’dür, olayın kahramanı.

Tarih 1917 ve mevsim tatlı bir ilkbahardır. Bu kez, Türkiye tarihinde bir devrin başlangıcı olabilecek ağırlıkta bir kişiliktir, kente ve köşke konuk olan; Gazi Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanı olarak Diyarbakir’e atanmıştır. Sonradan kendisine armağan edilecek ve ismi de “Gazi Köşkü” olacak olan Sem’an Köşkü’nde dinlenmektedir.

Gazi Paşa’nın kulağına gelen, uzaklardan etkili ve güçlü bir sestir. Sesin aks-i sedası da o anki atmosferle örtüşmektedir.

*Ben şehidi bâdeyim, dostlar demim yâd eyleyin
Kabrimi meyhane enkaziyle bünyâd eyleyin
Kabrimde kandil için bir köhne sager vakfedin
Şüle-i nar yanakları hübur şâd eyleyin
Neyle meyle bir alay-ı mahbûb ile her dem gelin
Bezm-i cemâlini kabrimde mutad eyleyin.*

Mustafa Kemal hemen yanındakiler aracılığıyla sesin sahibini görmek ister. Ve Diyarbakir’li Celal Bey’i Paşa’nın huzuruna çıkarırlar. Köşte Paşa’yla Celal Bey arasında bir

sohbet başlar. Celal Bey öğrenci olduğunu, arada bir seve-
rek musiki ile ilgilendiğini söyler.

Mustafa Kemal Paşa, Celal Bey'e cevaben, "Sende bu ses
olduktan sonra, okul okuman zor. Ama musikide ciddi bir
geleceğin olur" der. Türkü söylemesini ve o gece kendisini
dinlemek istediğini ifade eder. Ve Celal Bey, Hacı Efdal
Efendi'nin üç yüz yıl önce kaldığı yerden yaş destanını dil-
lendirmeye başlar.

*Bir güzel ki on yaşına girince
Gonca güldür henüz açılır
Onbirinde gonca diye koklarlar
Onikide elma diye saklarlar
Onüçünde cevru cefa çekerler
Ondördünde hamre şekere benzer
Onbeşinde güzelliğin çağıdır
Onaltıda gören aklın dağıdır
Onyedide göğsü cennet bağıdır
Uzanır kameti selviye benzer
Onsekizde hem arttırır zararını
Ondokuzda terkeylemiş arını
Yirmisinde gözetir şikârını
Zencirlerden kopmuş arslana benzer*

Ve bu gece hem Celal'in dünyasında etkili bir anı ola-
rak kalır, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın dağarcığında
farklı bir tesadüfle yıllar sonra oluşacak bir ilişkinin baş-
langıcı olur.

Aradan neredeyse onbeş yıl daha geçer. Celal Bey artık
Diyarbakır'da Özel İdare memuru olarak çalışmaktadır. Bu
arada dokuz yaşından beri Kurân'ı en iyi okuyanlardan biri
olduğu için de Ulucamii'de müezzinlik yapmanın yanında,
musikide de kayda değer ölçüde yol almıştır. Artık ünü Di-

"Kabrimi meyhane enkaziyle bünyâd eyleyin..."

yarbekir'in dışına taşmış olan Diyarbekirli Celal Bey, halkevinin de musiki şefidir.

Celal Bey'in böylésine musikiyle ilişki halinde olduğu bu dönemde, sonraları ünlü bir tiyatro sanatçısı olarak ün yapacak olan Altan Karındaş'ın ağabeyi Mahmut Karındaş, 1930'lar itibarıyla Diyarbekir'de veteriner yüzbaşı olarak görev yapmaktadır. İşte bu Karındaş yüzbaşı, karın'daş olmadığı Diyarbekirlilerin gündelik yaşamdaki sözlü ifadelerini, kısmen de yerel ağzı alaya alarak, bir plak yapar. Bu plak kentte ciddi ölçüde üzüntü nedeni olur.

En çok üzülenlerden biri de; Mustafa Kemal Paşa'nın, Başbakan Fethi Okyar kabinesinde Bayındırlık Bakanlığı da yapmış olan, Lozan delegasyonundan Zülfü Bey'in oğlu ve Cahit Sıtkı Tarancı'nın dayısı Pirinççizade Fevzi Bey'dir. İşte bu Fevzi Bey, Mahmut Karındaş'ın plağıyla yarattığı olumsuz ve aşağılayıcı Diyarbekir görüntüsünü biraz da de-

giştirmek için Celal Bey'i iknâ ederek, plak yapmak üzere İstanbul'a götürür.

Doğal olarak Celal Bey'in uğradığı yer, dönemin en ünlü mekânı "Sahibinin Sesi" plak şirkettir. Şirketin musiki şefi Artaki Candan Efendi ile görüşülür. Ve hemen ilk plak yapılır. Okunan eser de bellidir. "Ben şehidi badeyim, dostlar beni yad eyleyin." Fevzi Bey bununla da yetinmeyip, aynı gün Paşa'nın da onayını alarak, Celal Bey'i Dolmabahçe Sarayı'na çıkarır.

Bu kez yıl 1932 ve mekân Dolmabahçe Sarayı'nda, Gazi Paşa'nın sofrasıdır. Ve o akşam Celal Bey, Paşa'nın izniyle gündüz plağa okuduğu eserle başlayıp, "Yaş Destanı"yla devam eder;

*Yirmibeşten sonra bıyıkları burulur
Otuzunda akan sular durulur
Otuzbeşte tüm günahlar sorulur
Yarana karışmış irfana benzer*

*Kırk yaşında gazel dökülür bağlar
Kırkbeşinde tüm günahların ağlar
Ellisinde insanlara bel bağlar
Dağbaşına çökmüş dumana benzer*

*Ellibeşte sızı iner dizine
Altmışında duman çöker gözüne
Altmışbeşte hiç bakılmaz yüzüne
Ahireti gözetir süphana benzer*

*Altmışbeşten sonra beller bükülür
Bütün damarlardan kanlar çekilir
Gel gel diye toprak çağırır
Geldi geçti ömrüm yalana benzer*

Mustafa Kemal Paşa, bu etkili girişten sonra yıllar öncesi-ni anımsayarak, Celal Bey'e hitaben "Sen Diyarbekir'deki köşkte türkü söyleyen çocuktun, seni hatırladım" der. Ne yaptığını sorar. Okul durumunu da ihmal etmez! Celal Bey "Özel İdare'de çalıştığını ve musikinin hep bir adım önde gittiğini, okuldan geri kaldığını" ifade eder. Paşa da adeta doğrulandığını düşünerek başıyla onaylar.

Kemal Paşa, yakında duranlardan birine başıyla işaret ederek, Celal Bey'in kafasının ölçüsünü aldırır. Celal bu kafa ölçme olayına bir anlam veremez. Gazi Paşa, ölçüyü alan şahıstan uygun onayı aldıktan sonra, muhabbet devam eder. Dönem 1930'lardır. Ve Türkleşme çerçevesinde Türk Tarih Tezi'nin, Güneş Dil Teorisi'nin hızla sistemleştirildiği, gündem tuttuğu dönemlerdir.

Bilimle uğraşma iddiasındaki bir dolu insan, her şeyi Türklüğe dayandırma gayretleri içerisinde. Anadolu'nun Diyarbekir'nden giden ve kafa ölçüsü alınan Celal Bey, bu vesileyle ölçüye tabi tutulduğunu ne bilsin.

Celal Bey'in sofraya muhabbetine katıldığı andan itibaren sekiz saat süren musikiyle yoğunlaşmış sofranın bir bölümünde Mustafa Kemal o akşam sofrada olan Ermeni asıllı Nobar Tekyay'a ezan okumasını emreder. Nobar, tekdüze bir sesle başlar okumaya. Tamamladıktan sonra da Paşa, Celal Bey'e dönerek, onun da okumasını ister. Ardından da "Hazreti Muhammed'i nasıl bilirsin?" diye sorar. Celal Bey nasılsa kafa ölçümümüz alındı, bu geceden sonra iş olacağına varır diye düşünerek, kısa bir duraklamadan sonra ezanla birlikte,

Mevlidin;

Geldi bir ak kuş kanadiyle revân

Arkamı sigâdı kuvvetle hemân

bölümüyle başlayıp,

*Kendine özgü enstrüman bileşimi,
"sesi" ve "tavrı" ile Diyarbakır musikî stili...*

Aşk ile şevk ile edin Esselat

diyerek

merhaba ey âl-i sultan merhaba

bölümüne gelir ve ayağa kalkıp el bağlar.

Bunu gören Mustafa Kemal Paşa ve masadaki otuza yakın kişi de ayağa kalkıp el bağlar. Mevlidin merhaba bölümünü makamıyla tamamlayan Celal Bey, Paşa'ya hitaben; "Paşam 1400 yıl öncesinde yaşayıp da bugün bizleri ayağa kaldırıp el bağlatan o Muhammed'dir" der. Paşa memnuniyetini ifade ederek, "Celal Bey burada (İstanbul'da) kalır mısın?" diye sorar. Celal Bey yanıt vermez.

Bir süre sonra, Celal Bey'in ayrılma saatine doğru Gazi Paşa, Diyarbekirlilere hitaben iletmek üzere, bir mesaj verir Celal Bey'e:

bizim diyarımız oğuz Türkün has konağıdır, biz de bu konağın has çocuklarıyız... Diyarbekirli, Vanlı, Erzurumlu,

Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır. Bizim yeni işimiz budur.

Türkün varlığı bu köhne aleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek, o zaman görülecek. Diri yalnız Türk milletidir. Birliği ortaya koyan da Türktür.” İşte o zaman anlaşılır, ölçülen kafanın anlamı.

Ve Celal Bey Dolmabahçe Sarayı’nın kapısından ayrılırken özel kalem görevlisi, Celal Bey’e hitaben sorar. “Paşa’nın, burada kalır mısın? sorusuna cevap vermediniz. Kalacaksanız işlemleri yapayım” der.

Celal Bey de hitaben şunları söyler.

*“Tek başıma kalsam, Şah-ı devrane kul olmam,
Viran olası hanede evlad-u ayal var.”*

1934’te soyadı kanunu çıktıktan sonra Güzelses soyadını alan Celal Bey’in bu türkü sözlerini cevaben iletmesi, hangi duygularladır bilinmez.

Özel kalem görevlisi de, “Siz doğulular adam olmazsınız. Ayağınıza kadar gelen fırsatları tepiyorsunuz. Halbuki burada kalmayı kabul etseydin bütün kapılar önünde açılırdı. Belki de yakın zamanda milletvekili olurdun” der.

Celal Güzelses’in Kürt müziğine de epeyce aşina olduğu, yakın çevresinin anlattıkları ve bilinenlerdendir. Irak’tan Kürt müziğinin ünlü ustalarından, âmâ, Hasan Cizravî’nin Diyarbakir’e gelerek Celal Bey’e konuk olduğu, günlerce birlikte meşk ettikleri, karşılıklı eserler okudukları, yakın tanıklıkların ifadesidir. Bu ilişkilerden sonra Celal Güzelses’in, Hayık Aşçı ile Hüsnü İpekçi’yi de yanına alarak, Suriye’ye Kürtçe plak yapmaya gitmek istediklerini, ama izin alamadıklarından sınırda birkaç konser verip döndüklerini de yine bu yakın tanıklıklar ifade etmektedir.

Diyarbakir Sinemaları

“Hayatı beyaz perdeden öğrenen çocuklar
Saklandığınız fotoğraflarda kilitli kaldınız
Şimdi hayat yetmiyor size.

Yaz Sinemaları / MURATHAN MUNGAN

Diyarbakir’de sinemalarla ilk tanışmam şimdi yaşamayan dayım Yüksel Güven aracılığıyla oldu. Dayım eğitimi çok önemseyen biriydi. Her başarımı, kendince ödüllendirmeyi severdi. Bu ödüllerin en keyiflisi kuşkusuz sinema olurdu.

İşte ilk sinema ile tanışmam böyle bir ödülünden sonra oldu. O günün heyecanını bugün bile yaşadığımı itiraf etmiyorum. Yıllar sonra düşündüğümde Murathan Mungan’ın “Yaz Sinemaları”ndaki dizelerini anımsıyorum.

*“Ben hala o sinemaların çocuğuyum
Islanmış gözlerim seyrettiğim filmlerden
Hiçbir şey kurutmuyor
Hiçbir hayat kurutmuyor
Seyrettiğim filmlerden ıslanmış gözlerimi.”*

Nilgün Sineması’ndaki ilk sinema tanışıklığımı anlatmam gerekir. İlk seyrettiğim film, *Ben Hur* filmiydi. Film başladıktan bir süre sonra da uyumuştum. Filmin izleyebildiğim bölümleri beni aşırı derecede etkilemişti. Özellikle, atların

çektiği tek kişilik savaş arabalarının tekerleklerine takılı kılıçların hareket halindeki görüntüleri halen gözlerimin önündedir.

İlk sinemam olan Nilgün, 1956 yılında hizmete açılan ve gala filmi de Refik Halit Karay'ın aynı adlı romanından uyarlanan *Nilgün* filmiydi. Sinema, anımsadığım kadarıyla Aziz Geray ve ailesinindi. Yıllarca döneminin en güzel filmlerini Diyarbakır insanına taşımada aracılık yaptı. Şimdilerde ne yazlığı, ne de kışlığı kaldı. Otopark olarak kent insanına ev sahipliği yapıyor.

Yine aynı dönemin bir başka özellikli sineması Dilan Sineması'dır. Ünü uzun yıllar Diyarbakır dışına taşıp popülerliğini koruyarak gelen Dilan Sineması, 1955-1956 yıllarında Dilan kardeşler, Cemil, Cezayir ve Nejat¹ Dilan'ın sinema olarak yaptırdığı bir yapıydı.

Dilan Sineması; yapıldığı tarih itibariyle uzun bir süre hep "Balkanların ve Ortadoğu'nun en büyük sineması" olarak anıldı. Yapıldığı dönemde ifade edilir ki; İstanbul'daki Fitaş Sineması henüz yoktu, yapılmamıştı. 270 Loca'lı, üç katlı ve 1500 kişilik; ses düzeni mükemmel, harika bir sinemaydı.

Dilan Sineması'nın yapımına 1951 yılında başlanıp, 1956'da işletmeye açılmıştı. 2200 m²'lik bir alan üzerinde kurulmuş ve temelinde 280 ton demir kullanılarak inşa edilmiş. Çelik çatısını da dönemin ünlü firmalarından Arşi-

1 Nejat Dilan'la yaptığımız görüşmeden: "Diyarbakır'ın ilk sinemasının 1934'lerde Mardinkapı'daki Çeltik Kilisesinde olduğu yönündedir. Ve Diyarbakır'ın bir semti konumundaki Bağlar'da açılıp kapanan en az 5 sinemanın da işletmeciliğini bizzat kendisinin yaptığı da anlattıklarıdır. Ve Nejat Dilan şimdiki Diyarbakır sinemalarından yana epeyce dertli. Büyükçe bir odadan bozma, tavan yüksekliği yetersiz cep sinemalarına onun kültüründe yer yok. Çünkü adam gibi sinemalarda film izlemek bizce de bir kültür işi olsa da Nejat Dilan da bu furyaya uzun süre dayanacak gibi gözüküyor. Yakın zamanda Dilan sineması da küçülüp birkaç sinemaya dönüşüyor."

mids yapmış. Dilan Sineması yapılırken yerli ustaların yanında, taş ve tuğla ustaları Bayburt ve Karadeniz'den, sıvacı ve boyacılar ise Kayseri'den getirtilmiş. Perdesi Türkiye'de 18 m'lik ebadıyla dönemin en büyük perdesi diye anlatılır. Ve Dilan Sineması yapıldığı dönem itibariyle tıpkı Beyoğlu'ndaki Pera Palas gibi Diyarbakır'ın Pera'sıydı. Dilan Sineması'nda Salı ve Cuma günleri uzun yıllar kadınlar matinesi uygulandı. Nejat Dilan'ın ifadesine göre kadınlar matinesi günlerinde o denli ilkeli davranılmıştır ki, erkek teşrifatçı bile sinemadan içeri sokulmamıştır. 1956 yılında sinema ilk açıldığında biletler 1 liradan satışa sunulmuş. O yıllarda sinemaya o denli ilgi çokmuş ki, arka sıralardan öne doğru 11 sıralık biletler kombine olarak yıllık şekilde satışa sunulur ve bir haftada tükenirmiş. Bu nedenle karaborsacılar epeyce iş düştüğü de anımsananlardandır.

Açılış tarihlerini anımsayanlar anlatıyor: İlk oynayan film, *Piknik* adlı yabancı bir filmmiş. Ayrıca açılış yılında *Trapez*, *Karamazov Kardeşler*, *Kral ve Ben*, *Niyagara*, *Dönüşü Olmayan Yol* gibi filmler seyircisiyle buluşturulmuş.

Dilan Sineması'nı gerçekten sinema olarak projelendirerek yapan Dilan kardeşlerin asıl işleri de müteahhitlik olduğundan, yine o yılların güzel ve orijinal yapısı Turistik Palas'ın mimari projesini yapan Ermeni bir mimara, İtalya'dan getirtilen Harutyun Sarrafyan'a, Dilan Sineması'nın da projesini çizdirdikleri halen söylenir. Roma'daki opera mimari tarzının projeye yansıtıldığı da halen dillerden düşmeyen bir özelliktir.

1960'lı yıllara girerken Dilan Sineması, hemen karşısında yer alan Emirgan Parkı ve çevresindeki eğlence yerleri ile birlikte Diyarbakır'ın kültürel, toplumsal yaşam alanlarını yansıtan bir bölgeydi.

Bu nedenle, o günlerin etkili bir magazin dergisinde, Dilan Sineması'nın açılışı nedeniyle bir makale kaleme alan

Refii Cevat Ulunay aynen şöyle diyor: “Korkarım ki, Dilan Sineması’nda film izledikten sonra etrafında yer alan eğlence yerlerine tutulan yabancılar, Diyarbakır’ın diğer güzelliklerinden mahrum kalarak kentten ayrılırlar.”

Dilan Sineması, kolonsuz ve yekpare bir yapıydı. Görüntü estetiği çok güzeldi. Diyarbakır’ın renkli simalarından, bıçak kullanma tekniği seri ve kendine has “Pışo Miheme”nin fırlattığı bıçağının tavanda uzun süre saplı kaldığı halen söylenir.

Pışo Miheme gibi birini anlatırken kısa geçmek olmaz. Hiç değilse onunla ilgili bir-iki yaşanmış olayı da anlatmalı. Pışo, mekân olarak hep şehir merkezini, Dört Yol ve Dağkapı’yı kullanırdı. Mutad günlerinden birinde, şarap şişesini yarılamış, Yenişehir Sineması ile Dilan Sineması’nın çaprazındaki Emirgan Parkı’nın bir köşesinde yer alan Atatürk heykelinin gölgesinde uyuya kalmış. Yarılanan şarap şişesi de cebinde. Çocuklar Pışo’nun şarabını uyurken çalarlar. Pışo uyandığında şarap şişesinin yerinde yeller estiğini görünce dönüp Atatürk heykeline bakar ve şu sözleri söyler: “Mıstefa oldi mi bu? Sahan güvendiğ, kölgende yattığ. Emanete bële sahap çığisan.”

İşte Pışo Miheme böyle, nevi şahsına münhasır biriydi.

Yine Pışo’nun şaraptan mest olduğu günlerden birinde, Dört Yolun yoğun trafiğinde Pışo’ya bir araç çarpar. Şişesi bir tarafa, tabanı kırık ayakkabısı da bir başka tarafa savrulur. Pışo biraz da berelenmiş bir durumda düştüğü yerden kalkar, üstünü başını temizler, dağılan eşyalarını toplar, kendisine çarpan araca yanaşır. Aracın şoförüne sakince şunları söyler: “Kardaş arabanın sağına soluna eyi bağ. Herhangi bi yerinde bi hasar var mı? Varsa zarar ziyanını karşıliyağ.”

Pışo edebiyatını burada noktalayıp, tekrar sinemalara dönersek; Dilan Sineması’nın eleştirilecek tek yönü, uzun süre

oturulduğunda sıkıntı yaratan, birbirine bitişik yapılmış koltuklarıydı. Aslında sinemanın sahiplerinin ekonomik güçleri deri koltuklar yapmaya da yeterli olmasına karşın, tahta koltuk yapma gereği duymuşlar. Dilan kardeşlere göre bunun nedeni de izledikleri filmi beğenmeyen kabadayılardan bıçaklarıyla deri koltukları tahrip etmelerinden korunma telaşymış.

Nitekim bu kaygıların ne kadar yerinde olduğu yirmi yıl sonra kanıtlandı.

1970’li yıllarda yapılan Emek ve Ar sinemalarının deri ve kadife koltuklarının bıçak darbeleri ile tahrip edilmesi, sanki yıllar öncesinden görülmüştü.

Bugün arıyoruz eski Dilan’ı, Dilan Sineması’nı!

Çünkü;

*“Yalnız perdede yaşanır
iki saate sığdırılan hayatlar”*

ve,

*“her şey yerleşir yerli yerine
anlaşılır olur*

bir zamanlar anlamadan seyrettiğimiz filmler.”²

Dilan Sineması bugünlerde üçe bölünmüş. Bir bölümü ticari amaçlı pasaj, çarşı olarak hizmet veriyor. Bir bölümü düğün ve toplantı salonu, üst kısmı balkondan bozma üçüncü ve son bölümü ise Dilan Sineması olarak hizmet vermektedir.

Ayrıca Dilan Sineması’nın yazlığı 1974’te bozularak kışlık Site Sineması haline dönüştürüldü. Yaklaşık 800 kişilik kırmızı maroken koltuklu sempatik bir sinemaydı Site. Koltukları bugün meclisteki vekillerimizin koltuklarını anım-

2 Murathan Mungan: *Yaz Sinemaları*. Metis Yayınları, 1997

*Yenişehir Sineması'nın önü. Yıl 1958.
Yüksel Güven, öndeki kısa pantolonlu Şeyhmus Diken.*

satıyordu. Yani anlayacağınız Diyarbakırlılar 25 yıl önce o kırmızı koltuklara oturmuşlardı. Ve Site Sineması'nın ilk filmi de Marlon Brando'nun oynadığı *Baba* filmiydi.

Sözün burasında çocukluk dönemimizin sinema günlerinin neşe-i muhabbetini paylaşmadan geçmek olmaz. Her sinemanın haftada bir ya da iki aile günü olurdu. Bu günler genellikle salı, çarşamba ve cuma günleriydi. Deyim uygun düşerse, bu günler ıslak mendil günleriydi. Aile günlerinde draması bol Yeşilçam kurdellaları oynatılırdı. Nişanlılar, sözlüler, gönül koyanlar ancak bugünlerde “uzaktan kesik” atarlardı. Kemal Varol; “taşrada sevgililer yalnızca karanlık sinema salonlarında elele tutuşurlar” dese de, Diyarbakır sinemalarında o dönemde ancak kaçamak bakışabilirlerdi.

Hafta sonları ise biz çocuklara tahsisliydi. Koşuşturma telaşı bu kez biz çocuklar içindi. Sinemaların önü adeta panayır yerini andırırdı. Çoğunlukla önceden okunmuş eski sayı resimli romanlar (Zagor, Pekos Bill, Tommiks, Teksas) satılır ya da değiş-tokuş yapılırdı.

Ayrıca sinema önlerinde dağdağan ve kamış satılırdı. Dağdağan, dışı yenilen bir meyve türüydü. Çekirdeği de eğlence olsun diye kamışın içinden üflenirdi. Kamıştan çekirdek fırlatma muhabbetinin en fazla yapıldığı yer de; geniş bir bahçesi olan Yenişehir Sineması'ydı.

Yenişehir Sineması, Cumhuriyet döneminin ilk yapılaşmalarının canlı örneklerindendi. 1938 yılında Halkevi binası olarak yapılmıştı. Uzun yıllar Diyarbakır kent halkına halkevi olarak hizmet verdi. Daha sonra da “Şehir Sineması” oldu. 1957'lere kadar Dilan ailesi tarafından işletilmiş, daha sonra da Diyarbakır'da “Deveciler” olarak bilinen aileye devredilmiş. Yenişehir Sineması'nın en renkli işletmecisi de bildiğimiz “Deveci Rahmi” idi.

Diğer tün Diyarbakır sinemalarında olduğu gibi, Yenişehir Sineması'nda da, bizim çocukluk yıllarımızda; İstanbul

sinemalarındaki “Frigo buz” satıcılarının inadına “Sulu Ayva” satılırdı. Ayvaların konulduğu kutular, zeytin kutularından bozma ahşap dikdörtgen kaplardı.

Şimdilerde bu sulu ayva muhabbetini düşündüğümüzde, artık film izlerken umduğunu bulamayanlar, “Sonunda ayvayı yedik” izlenimine kapılsın diye mi, yoksa susuzluk giderilsin diye mi, düşünülmüştü, bilinmez. Ayvaları satanlara sormak gerekir.

Yenişehir Sineması ile ilgili en hüzünlü anım, rahmetli babamla yaşadığımdı. Diyarbakır’ın kavurucu yaz sıcaklarının yaşandığı günlerin bir gecesinde, babamla Yenişehir Sineması’nın yazlık kısmında, Yılmaz Güney’in *Acı* filmini izlemiştik.

Acı bölge coğrafyasındaki kaçakçıların dramını yansıtıyordu. Film bittiğinde, babama izlenimlerini sormuştum. “Oğlum, bunlar yaşadıklarımızdır. Bana bir şeyler ifade etmiyor.” demişti. Filmi önemsemediğinden değildi bu sözler. Babam, kendisi de geçmişte katır sırtında Suriye sınırından kaçak getirdiği kullanılmış giyim eşyaları satardı.

Film arasında çocukluktan gençlik dönemine geçiş heyecanıyla Yenişehir Sineması’nın yazlık kısmının en arkasında, makine odasının yanındaki dağdağan ağacına dakikalarca bakmıştım. Bu ağaç, Şeyh Sait’in yakınında gömüldüğü söylenen ağaçtı.

Sinemalar, bizler için soluk alma olayıydı. Bir yaşam alanıydı. Önümüzde açılan bir kapıydı. Ve doğal olarak “Sinemalar! Boğucu taşra kentlerinin dünyaya açılan büyümlü ufukları”ydı, bizler için.³

Bizim kuşak, Diyarbakır sinema günlerinin son şövalyeleridir. O günlerin görüntülü yaşam dünyasının tartışmasız liderleri sinemalardı. 1970’li yıllarda yayına başlayan tek

3 Murathan Mungan: *Üç Aynalı Kırk Oda*. Metis Yayınları, 1999, s. 13.

kanallı TRT televizyon yayınları, önceleri Diyarbakır için paket yayımla izleyicilere ulaşıyordu. Televizyon yayınları, haftada üç gün kafası ayna gibi parlayan spiker Bahattin Taşkın'ın haberleri sunan görüntüsüyle başlardı. Fakat televizyonun sinemalarla rekabet etmesi o günlerde mümkün müydü?

Bugün gerilere gidip baktığımızda;

*“değerinden eksikliğine bozdurulmuş düşlerden
yalnızca bir dövme gül kalır geriye
dağılmış parçaları arar
bir geçmiş zaman tanımı olan
Bütünlüğümüz.”* dūr, sinemalar.

Bugünlerde Yenişehir Sineması'nın yerinde, devasa bir sağlık ve iş merkezi yapılmak üzere iş makinaları çalışmakta.

Yenişehir Sineması'ndan sonra yapılan bir başka sinema Mardinkapı'daki Dicle Sineması'dır. Şu an yerinde yeller dahi esmeyen Dicle Sineması'nı 1950'li yıllarda, Şehir Sineması'nın da işletmeciliğini yapan “Deveciler” yapmıştı. Kışlık olarak yapılan Dicle Sineması'nın damı da yazlık bölüm şeklinde planlanmıştı. İki iyi dostum, Necdet Özgüler'le, İhsan Biçici'nin ifadelerine göre, Dicle Sineması'nın açılış filmi, Silvana Mangano'nun *Acı Pirinç* filmiydi.

Şimdilerde artık sinema olarak bile hatırlanmayan sinemalardan biri de, önceleri Atlas daha sonra Melek adını alan, bugün yerinde Onurların otoparkı olan, bir dönem Şark Film İşletmeciliği'nin ortağı olduğu, ayrıca Yılmaz Güney'le ortaklığı da söylenen Recep Azizoglu idi, işletmecisi.

Yine Aziz Raif Asena'nın sahibi olduğu ve bugünlerde İstikbâl kanepelerinin satış yeri olan yazlık Raman Sineması'nı da anlatmalı. En iddialı ilk yıl filmi Ali McGraw ile Ryan O'Neal'in *Love Story – Aşk Hikâyesi*'ydi.

*Dağkapı'da eski Emirgan Parkı Dilan Sineması karşısı,
Yüksel Güven (Ş. Diken'in dayısı), Bedri Ayseli, Şeyhmus Diken.*

İnsanları hüzünlendiren aşk filmleri o günlere kadar genelde yerli filmlerin tekelindeydi. İlk kez yabancı bir aşk filmi Diyarbakır insanına mendil ıslatıyordu. Tam da Murathan Mungan'nın şiirindeki gibi;

*“yaz sinemaları
yalnızlık sinemaları
beyaz perde siyah salon
ergenliğin تنها duyarlıkları”*

Yine yok olan sinemalardan biri, eski Yoğurt Pazarı ile Kuyumcular Çarşısı civarında Borsa Han'ın karşısındaki Mehmet Han Çarşısının terasında yer alan yazlık Saray Si-

neması'ydı. En iddialı filmleri, Sadri Alışık'ın *Turist Ömer* serisiydi. Bu sinemanın ömrü de birkaç yaz sürdü.

Bir de askeri personele hizmet veren Orduevi Sineması vardı. Genellikle alt yazılı yabancı film oynatırdı.

Yaşamımda en çok yer eden ve benimle buluşan sinema, itiraf etmeliyim ki; şu an yaşamayan teknik adam Fikri Silahtaroglu ile güzel insan Tekin Arcak'ın Ar Sineması'ydı.

Ar Sineması, kışlık ve yazlık olarak yapılmıştı. Sinemanın farklı özelliği, haftanın belli günlerinde film başlamadan önce, o günlerin ünlü orkestrası "Beyaz Kelebekler"e izafeten, adına "Beyaz Kardeşler" denen bir grup, günün popüler parçalarından oluşan hafif müzik konseri vermesiydi. Grup programını tamamladıktan kısa bir süre sonra da filmin gösterimine geçilirdi.

Ar Sineması'nın kışlık bölümü iki katlıydı. Perde, sinemanın her noktasından, hiçbir engelle karşılaşmadan izlenebiliyordu. Balkon; çok güzel dekore edilmiş ve ağırlıklı olarak eşleriyle birlikte gelenlere, ya da Diyarbakır tabiriyle "Aileye Mahsus"tu. Unutmadan, bir de taşkınlık yapmamacak, olgun, kibar Diyarbakirlilere tahsisliydi.

Yani 1970'lerin Diyarbakır'ında Ar Sineması'nın balkonundan film izlemek herkese nasip olmazdı. Önemli bir ayrıcalıktı.

Benim kendime ait Ar Sineması ile ilgili unutamayacağım bir anım da oldu. Ortaokul öğrencisiydim. Yaz aylarıydı. Okullar tatildeydi. Amca çocuklarımla birlikte, 9 çocuk, bir pazar günü sünnet edilecektik. Öğlen saatlerinde yemek verilip, mevlit okutulacak, ardından da toplu sünnet yapılacaktı.

Bende nasıl olsa yetişirim düşüncesiyle, sabah 10.30 matinesine, Ar Sineması'na gitmiştim. Filmi unutmam mümkün değil: *Mak Kennanın Altınları*.

Film bittikten sonra eve gittim ki, ne göreyim. Geciktğim anlaşılınca telaşa kapılan ev halkı beni aramaya koyul-

muştı. Sünnetten korkup kaçtığım sanılmış. Oysa sevda başka, sinema sevdası.

Bugün Ar Sineması yok. Yerinde işlevsiz bir pasaj, çarşı var.

1960 ve 70'li yıllarda, Diyarbakır'da sinemacılık yapmak bir gönül koyma işiydi. Sinemayı genellikle yapanlar çalıştırdı. Çok fazla kâr amacı düşünülmezdi. Sinemacılık yaparken kâr etmek, para kazanmak, ikinci planda kalırdı. Yani özcesi, sinemacılık bir hobiydi.

O günlerin Diyarbakır'ında kültür-sanat merkezleri de yoktu. Sinemalar; kültürel, sanatsal, toplumsal ve siyasal etkinliklerin de mekânıydı. Bu türden etkinlikler için yine en uygun sinemalardan biri, Saraykapı civarındaki Emek Sinemasıydı.

Emek Sineması yapıldığında, Diyarbakır'ın kadife koltuklu tek sinemasıydı. Siyasal ve kültürel hareketliliklerin salonlarla buluşması ağırlıklı olarak 1970'li yıllara denk geldiğinden, o tarihlerde yeni yapılan Emek Sineması da en çok bu işlere ev sahipliği yapıyordu.

Yine Emek Sineması 1970'li yılların sonlarında bir süre "Diyarbakır Sinematek" olarak da haftada bir gün hizmet gördü.

Ayrıca Diyarbakır sinemaları anlatılan politik hareketlilik dönemlerinde "kuşlama" diye tabir edilen küçük siyasi el ilanlarının film başladıktan sonra havaya fırlatılıp dağıtılmasına da tanıklık ediyordu.

Çocukluk dönemimizin sinema kültürüne bir dönem iki aktörün yandaşı olmak da egemen olmuştu. En hızlı kavgaları "Yılocular" (Yılmaz Güney) ile "Cınocular" (Cüneyt Arkın) yapardı. Yılo'nun bölge insanı olması ve siyasal kimliği ile kavgalarda daha gerçekçi olması her zaman yandaş bulmada etkili olurdu. Cınocuların kısmetine düşen ise hep yenilgiydi.

Çocukluk sinemalarımız en çok da bayram günlerinde ilgi görürdü. Bayram şerefine en güzel filmler iki ya da üç film birden oynatılırdı. Bayrama rağmen parası yetmeyenler film başladıktan bir süre sonra iki kişi bir biletle sinemaya girerdi.

Diyarbakır'ın en güzel yaz sineması, Yıldız Sineması'nı da anlatmak istiyorum. Yıldız Sineması, surların dışında, Yenişehir diye bildiğimiz mıntıkada, açık alanda, geniş bir mekân üzerine kurulmuş sinemaydı. Yıldız Sineması, Ayyıldız Celal'in uzun yıllar çevresinde başka bir yapı olmayan üç katlı, pembe renkli, Ayyıldız Apartmanı'nın yanı başındaydı.

Ve Yıldız Sineması, öylesine yazlık bir yapıydı ki, "Yıldız'ın Arkası" yıllar yılı Diyarbakır argo kültüründe yer etti. Yıllarca gençlik heyecanıyla birbirlerini kavgaya davet edenler hep Yıldız'ın arkasını telaffuz ettiler. Kentin bilimum avare ve berduş takımı Yıldız Sineması'nın arkasındaki açık alanda kıt kanaat denkleştirdikleri paralarla demlendiler.

Yıldız Sineması'nın perdeye yakın ön taraflarında ardarda birkaç sıra bank, onun arkasında birbirine çivilenmiş yine birkaç sıra tahta sandalyeler, onların arkasında localar, daha sonra da üzerinde bez örtüleriyle bahçe masaları ve etrafında sandalyeler bulunurdu.

Yıldız Sineması'na, ellerinde dolma tencereleriyle, kuru yemişlerle gidip, semaverle çay içerken "Ayhan Işık, tahta kaşık, Belgin Doruk ona aşık." muhabbeti yapmak ayrı bir zevkti.

İbrahim Sadri'nin "Memleket Havalarındaki Kuş Hatıraları" tam da bu dönemi anlatıyordu.

*gece olunca da tutar babalarımızın elinden
yazlık sinemalara gider
Sadri Alışık, Vahi Öz
Belgin Doruk, Cüneyt Arkın seyreder
olimpos gazozlar içer
güler eğlenir bağırır çağırır
döner yıldızları sayardık.
Sıkı çocuklardık.*

*Ne harman sigarası kaldı geriye
Ne olimpos gazozu
Ne Sadri Alışık...
Kalan bir tortuydu belki.”*

Eski Diyarbakır sinemalarında, insanlar biraz daha kendileri oluyorlardı, demek abartı olmaz. Bugün, dünün Diyarbakır sinemalarını hüznle anarken, geçmişin muhasebesini bugünün defterlerinde yapmak durumunda kalıyoruz. Sinemalarımızı arıyor ve istiyorken, son birkaç yıl içinde çarpıcı bazı filmlerle eski sinema günlerine dönüşü de yaşadığımızı söylemeden edemiyoruz. *Mem û Zin*, *Eşkiya*, *Yol* gibi filmlerle kalan bir iki yetersiz sinemanın kapılarında, insanların haftalarca kuyruk oluşturduğunu da vurgulayıp geçiyoruz.

“Kendimizi bütünüyle filme vermişken, ölesiye inanırken olan bitene, büyüüne kapılmışken büyük hayatların ve büyük maceraların, siyahın ve beyazın gerçeğine kilitlenmişken, filmin içinde yaşıyorken diyelim. Ansızın bir esinti beyaz perdeyi dalgalandırır, büyüü bozar, bizi yaşadığımız zamana ve mekâna geri gönderirdi.

Ay'a Haber Saldık, Tanıklık Etsin

Ay'ın şavkı vurur dünya üstüne,
Söz söylemek gerek Ay'ın üstüne.

Siz hiç Apollo'ya bindiniz mi? Ben bindim. Hem de “havalı'sına” Yani “havalı Apollo'ya” Üstelik bizim Apollo'muz, şehirlerarası yollarda seyahati kolaylaştıran kırk kişilik bir araçtı, otobüstü.

Az gelişmişlikle hız tutkunluğu birbirlerine koşut gittiğinden, ilkel taşıma araçlarına bile en hızlı giden araçların isimlerinin konulması 1970'li yılların Türkiye'sinde usul-dendi.

İşte o günlerde de Magirus otobüslere “Havalı Apollo” denmesi, Apollo 11 isimli uzay aracının, dünya dışında bir başka gezegene gitmesinden kaynaklanıyordu. Yine aynı dönemlerde, Güneydoğu'dan batıya yolcu taşıyan bazı otobüs firmalarının araçlarının arkasına “Karada tek rakibimiz Türk Hava Yolları” diye yazmaları, bu ilkel hız tutkunluğunun yansımasıydı. Başka nasıl “Trafik Canavarı” olunacak ki?

Biz gelelim Apollo'nun hikâyesine.

Bugünlerde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, insanoglunun Ay yüzeyine ayak basışının otuzuncu yılı kutlanıyor.

Hayat bir ileri-geri, gidiş-gelişler armonisidir.

İnsan tekinin Ay'a gidişine kadar, Ay, çocuk aklımızla bir hülyaydı, ulaşılmazdı, aşık olunasıydı.

O denli aşık olunasıydı ki, Ay tutulmaları bile çok farklı yaşanırdı.

Çocukluk dönemimizin Diyarbakır'ında Ay tutulduğunda olabildiğince gürültü çıkarılır, teneke çalınırdı. Kırsal kesimde, fırsat bulanlar da silah sıkarlardı. Boşluğa kurşun yağdırırlardı. Anlamını bilmezdik. Bir şenlik gibi algıladık.

Sonraları kaynak kişilere dayanarak öğrendik. "Ay erkektir, Güneş kadın. Bu sebepten Ay geceleri doğar ve gökte dolaşır. Bazen ay yolunu şaşırır ve gökteki devlerden birinin pençesine düşer. Kurtulmak için - Benim çok askerim vardır, bak silah atıp beni arıyorlar. Bana bir fenalık yaparsan seni yaşatmazlar.- deyip, Dev'den kurtulmaya çalışır. Silah seslerini duyan dev de korkusundan Ay'ı salıverir."¹

İşte Ay tutulmasının silahla, kurşunla karşılanmasının halk inancıyla yansıması bundanmış.

Peki Ay, Dev'den kurtulup özgürlüğüne kavuşarak yüzünü gösterince Diyarbakırlı ne diyecek?

*"Ay gördüm Allah,
Amentü billah.
Aylar mübarek,
Elhamdülillah."*

Ve bu tekerlemeden sonra kısmeti bol, iyi birinin yüzüne bakılırsa işler doğru gidecek, yok eğer kötü birinin yüzüne bakılırsa vay o şahsın haline.

İşte Diyarbakırlı bir ortaokul öğrencisinin otuz yıl önceki anıları.

¹ Şevket Beysanoğlu: *Diyarbakır Folklorunda Gelenekler, Görenekler, Adet ve İnanmalar*. 1995, s. 156.

1969'da ortaokul son sınıf öğrencisiydim. Bütünlemeye kalmıştım. Yaz günleri tanıdık bir öğretmen Ali Çıplak'ın daveti üzerine, ders çalışmak/çalıştırılmak kaydıyla Hatay'a gönderilmiştim. Aynı tarihlerde, anımsadığım kadarıyla, Türkiye'de televizyon yayınları yeni başlamak üzereydi.

Hatay ve güney illeri Suriye üzerinden Arap televizyon kanallarını izliyorlardı. Arapça bilmesem de bir yaz gecesi Hatay'da bilmem hangi Arap TV kanalından ABD vatandaşı Neil Armstrong'un Ay'a gidip, ayak basışını izledim. Apollo 11'deki üç kişilik ekipten biri Neil Armstrong'un canlı yayında "benim için küçük, fakat insanlık için büyük bir adım" sözlerini 21 Temmuz 1969'da 600 bin kişi izlemişti.

Bu teknolojik sıçrama, bende kendi ülkem ve halkım adına bir düş kırıklığına neden olmuştu. O yıllarda kendi vatan toprağımızda kara yoluyla bir yerden bir başka yerlere gitmek başlı başına eza idi. Yeterli ulaşım olanakları yoktu. Ama elin gavuru! gidiyordu işte. Hem de o günler itibarıyla gidilemeyecek yere, Ay'a.

Önceleri Sovyet vatandaşı Yuri Gagarin'in Soyuz adlı aracı ile uzaya gidişine, dünya-alem tanıklık etmişti. Şimdi de Amerikalı Armstrong'un Ay'a gidişine tanık oluyorduk.

Farklı duygular içindeydik. Biraz kıskançlık, aşırı heyecan, insanlık adına da kıvanç duyduk.

Fakat herkes öyle mi ya!

Rahmetli ninem bizim gibi düşünmeyenlerden biriydi. Tartışmıştım kendisiyle, bir türlü inanmamıştı, bu Ay'a gidiş hikâyesine.

"Ay'a gidemezler oğlum. demişti. Ay'ın dünyadan görünen yüzünün, o parlak ve hareli duruşu ninemi derinden etkilemişti ki: "Ay Nur'dur. Nur'dan bir parçadır. Ay, Allah'ın herkeslerce göremediği yüzüdür. Ay'a gitmek isteyen o saat taş olur. Çarpılır." demişti. Ardından eklemişti. "Olsa olsa bir dağ başına konarak birkaç taş-kaya parçası alıp gel-

mişlerdir. Milleti, bu arada sizler gibi çoluk çocuğu da kandırıyorlar”, diyerek kestirip atmıştı.

Sevgili nineme ilim, bilim, film deyip ne kadar geveledimse anlatamadım, yutmadı. Nuh dedi ama peygamber demedi.

Sonradan Ay’a ilk ayak basan insanoğlunun fotoğrafları basında çıkınca, bir takım din adamları bunun Kur’an-ı Kerim’de yeri olduğunu insanlara anlatmaya çalıştılar. Çünkü o günlerin Diyarbakır’ında, her yeni gelişmenin kutsal kitaba dayandırılmasının hem dini açıdan rahatlama yaratacağına, hem de kabullenmeyi kolaylaştıracağına inanç vardı.

Ninem bunlara da inanmadı. Her şeyin kolayına kaçan, her gelişmeyi kendilerince kutsal kitap Kur’an’a dayandırmaya çalışanlara da atıp tuttu. “Bunlara da inanmayın. Bunlara inanan münafık olur. Bunların dinle, kitapla, Allahla, peygamberle alakaları yok. Bunlar naylon hocalardır” diyerek bitirdi işi.

Ve o günlerde başlayan Ay’a haber salma maceramız, böylece ninemin karşı duruşuna göğüs geremeden bitti.

Şimdi Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Avrupa’da Ay yüzeyine ayak basışın otuzuncu yılı ile ilgili hikâyeler, söylenceler konuşulurken, o günlerin Diyarbakır’ında yaşadıklarımı anımsamadan edemedim.

Kenger Zamanı

İlkbaharla birlikte Güneydoğu coğrafyasında, daha başka mekânlarda bu yoğunlukta yetişmeyen çeşitli bitkilerin insanla, canlılarla buluşmasının zamanı gelir.

Bu bitkilerin en ünlüleri tuzık, kazayağı, nanê çuçê, kâri, ağbandur, boğ, uğçun (rıbêz), kemê, pırpar, pung, kararıhan, delibardağan ve kerengtir.

Kenger bu bitkilerin en ünlülerinden biri. O denli ünlü ki; bölgeden bir şekilde ayrılanlar, Kenger zamanını bildiklerinden; ayıklanmış, dikenlerinden temizlenmiş Kengeri özel siparişe isterler.

Kenger bitkisi genellikle yumuşak toprak diyebileceğimiz zeminlerde, yamaçlarda ve düzlüklerde yetişir. Dikenli bir bitki olan Kenger, doğada yabancı olarak kendiliğinden biter. Bilimsel adı (Latince) “Gundelia Tourneforti” olan Kenger, bölge insanı tarafından “Kereng” veya “Keleng” diye isimlendirilmektedir.

Bölge insanı için Kenger’in önemi büyük. Doğa ile ilişki içinde olan ilk insandan bu yana, insan soyu kendini ve gereksinimlerini doğada bulmuş. Önce toplayıcılıkla başlamış

ilk insanlar. Toplarken de sınama, yanılma yöntemiyle doğada biten her ürünle tanış olmuş. Kengerle tanışıklık da işte böylesine olmuş. Ve Kenger yoksul aşısı olmuş.

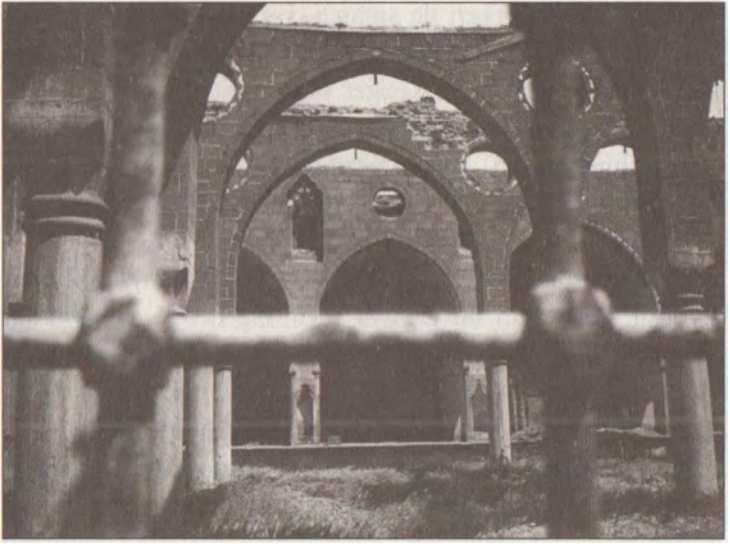
Kenger'in Diyarbakır coğrafyası dışında değişik türleri olduğu bilinenlerden. Örnek vermek gerekirse; bölgede serhat illeri diye ifade edilen Doğu'da yetişen Kenger türü ikiye ayrılır.

Yenilebilen türüne "Kengerê Şîrik" veya "Kengerê Zerik" diyorlar. Tatlı olan bu Kenger türü, çiğ olarak yenebildiği gibi, pişirilerek yenmesi de mümkün. Bir de "Kengerê Tahlik" denilen, acı Kenger var ki, yenmesi mümkün değil. Kenger'in bu türü, daha çok, otun yetersiz olduğu Doğu illerinde kuruyup, kartlaşarak "Kertal" adını alan Kengerleri "Lod (Yığın)" yapıp, kış aylarında hayvan yiyeceği olarak kullanılır.

Bu yazının asıl ilgilendiği Kenger türü, Diyarbakır'a has acı ile tatlı arasında tadı olandır. Bu Kenger, Karacadağ'ın püskürttüğü volkanik arazide yetişen bir türdür. Diyarbakır Kengeri'nin dikenli dış yüzeyi temizlenip çiğ olarak yenebileceği gibi, pişirilerek de yenabilir. Ve bu Kenger türünün zamanlaması o denli iyi yapılmalı ki; topraktan daha yeni baş verdiği anı yakalanmalı. Yöre insanı Kenger'in tam bu filiz verme anına "Bükik (Gelincik)" derler. Ve Kenger'in kabul göreni bu baş veren taze dönemidir.

Kenger dikenlerinden ayıklanarak çiğ yenebildiği için ağızda döner dururken, izleyenler açısından değişik çene hareketlerine neden olur. Bu nedenle, dikenleri tamamen temizlenmeden ağızda çiğnenen Kenger her unutulmuş dikenle temasta çok farklı bir görüntüye neden olur. İşte bu nedenle dişleri döküldüğü için yiyecekleri iyi çiğneme yeteneğini kaybetmiş kişilere bölgede "tam Kengerlik ağız" diye bir ifade de kullanılır.

Kenger yoksulun yiyeceğidir, dedik ya! Ama günümüzde

Suriçinde Surp Giragor Ermeni Kilisesi.

yoksulun kültüründe Kenger kalmadığı da bir gerçek. Ve kentler artık bir şekilde Kenger'i allayıp pullayıp kendi mutfak kültürlerine dahil ediyorlar. Kenger kentte etle tanışmadan önce yoksul aşıdır. Kentle ve etle tanışınca artık zenginlik alametine dönüşür. Ve dolayısıyla Kengerle yapılan değişik yemeklerin albenisi insanlara tercih hakkı doğurmaya aday.

İşte şimdi Kengerle ilgili yemeklerle tanışmanın zamanıdır. Kenger Meftunesi, Yumurtalı Kenger, Yoğurtlu Kenger gibi...

Kenger Meftunesi'ne, "Meftuneyê Kerengê" de demek mümkün. Kenger'in yanında, et, yağ, tuz, sumak ve salça

ile yapılıyor. Kenger'in spesiyal türü doğal olarak Meftune. O denli namı yürümüş ki, Meftune kadın ismi bile olmuş.

Şimdi bir de Kenger Meftunesi'nin yapılışını hatırlayalım. Kengerler dikeninden iyice ayıklanarak temizlenir, yıkanır ve parçalara ayrılır. Et suda haşlanır, yağda kızartılır. Kengerler de etle birlikte sararınca kadar kızartılır. Üzerine kaynar su eklenir. Salça ile sumak katılır. Birlikte kaynama-ya bırakılır. Piştikten sonra servis yapılır.

Yumurta ile yapılan Kenger'in bir diğer türüne gelince; Kenger ve yeterince yumurtanın yanında, tuz, biber, soğan ve sarımsakla yapılır. Kengerler ayıklanıp yıkanır, kesilir ve suda kaynatılır. Suyu sıkılarak süzülür. Yağ kızdırılıp, Kengerler tuz, biber, salça, kızartılmış soğan ve az sarımsakla karıştırılır. Daha sonra üzerine yumurtalar kırılarak pişirilir ve servis yapılır.

Son olarak bir de Yoğurtlu Kengerimiz var. Yani "Kerengê Bi Mast" denileni. Yoğurt, Kenger, sarımsak, tuz ve soğan tüm malzemesidir. Kengerler ayıklanır, yıkanır ve doğranır. Kaynatılarak suyu süzülüp sıkılır. Kızgın yağda kızartılır. Üzerine tuz, kızarmış soğan, sarımsak eklenir. Tümü birlikte karıştırılıp üzerine yoğurt dökülerek servis yapılır.

Kenger'in bu son iki yapılış türü olan yoğurtlu ve yumurtalı türleri, bugün artık Diyarbakır'da içkili lokantalarda, özellikle ilkbaharda, spesiyal Diyarbakır mezesi olarak ilgisine sunulmaktadır.

Kengerimizin bu şekilde yoğun ilgiye mazhar olması artık dillerde söz olarak şekillenmektedir. Sözün akışına dur dememek aşkına;

*"Kereng di gihîşe kaşa
Xwarin a beygîr û wahşa
Kereng çi digere
Mala Vezîr û paşa."*

Yoksul da bu işe şaşmıştır, ne desin? Demesi o ki; sonuçta Kenger yamaçlarda yetişen bir bitkidir. Beygir ve yabani hayvanların yiyeceğidir. Dolayısıyla Kenger'in vezir, paşa ve beyzadelerin sofrası ve evlerinde hiçbir işinin olmaması gerekir.

Ama Kereng sahiplenilmiştir artık. O halde mөнüyü genişletmek gerek.

İki Düğün, Elde Var Hüzün

“Haydi gidax toyına,
Kurban olam boyına.
Gelin a lar vuş kele,
G vegi baxar kız hele.
Kızlar kaxsın oynasın,
Düğün evi şenlene.”

Düğünler, Diyarbakırlılar’ın ifadesiyle “toy”lar, insan yaşamında en mutlu gün olması anlamında, sonrasında önemli; ve de üzerinde konuşulan günler olarak anılır.

Diyarbakırlılar, hemşehrileri olması anlamında altı yıl arayla iki önemli düğüne medya aracılığı ile tanıklık ettiler.

Bu düğünlerden ilki 1990’li yılların başındaki, Halis Toprak’ın kızının d ğ n yd . Ikincisi ise 1998’in başında gerçekleşen Ceylan ailesinin d ğ nleriydi.

Diyarbakır’ın Lice ilçesinden çıkıp, önce Adana’ya daha sonra da İstanbul’a yerleşen Toprak ailesinin bu günlerdeki renkli yaşamlarını ayrıldıkları coğrafyada da farklı şekilde sürdürdükleri bilinenlerden.

B y klerimizimizin anlattıklarıdır, çok farklı bir tekerleme;

“Celho, Mewto birane,
  ne şer  girane.
X r  Celho neb nim,
Term  Mewto hel nim.”¹

Sözün özü şudur ki; Halis Ağa'nın (Toprak) büyükleri için söylenmiştir. Celho ile Mewto, Halis Ağa'nın iki büyüğüdür. Bunlar Lice dağlarına kış için oduna giderlermiş. Dönüşte, taşıdıkları odunların bir kısmını yolda bırakırlar, bir kısmını odunları kendilerinden zorla almak isteyen birilerine kaptırır, çok azını da eve, annelerine götürürlermiş. Anneleri bu nedenle hayırsız evlatlarına öfkelenip bu tekerleme şeklindeki bedduayı uygun bulmuş.

Böylesine farklı bir yapıdan bugünkü konumuna ulaşan Halis Toprak, kızı Sevgi Hanım'a 1993 Temmuz'unda görkemli bir düğün yaptı. Düğüne, dönemi açısından, ülkeden ve yurt dışından çok ünlü konuklar davet edilmişti. Ve günlerce konuşulmuştu bu düğün. O günlerin rakamlarıyla 7 milyar lira para harcanmıştı. Oysa aynı günlerde Lice'nin bütün istihdam sorununu çözecek atıl durumdaki salça fabrikasının üretime geçmesi 10 milyar lira ile olanaklıydı.

Üstüne üstlük Lice, bu kadar gadre uğramamıştı. Defalarca yıkılıp yakılmamıştı. Kendi coğrafyasında, kendine ve insanına yasak mekân değildi henüz.

Yani Lice, ekonomik açıdan, henüz kazanılabilecek konumdaydı. Güneydoğu'nun aynı kaderi paylaşan birçok mekânı gibi.

Şimdilerde belki daha önemli istihdama yönelik projeler gündemde, ama artık bir anlam ifade etmediği ortada. Çünkü gecikmiş çözüm, ne acıdır ki çözüm olamıyor.

İkinci düğün ise Diyarbakır'ın Dicle ilçesinden Ceylan ailesinin on iki çocuğundan sekizincisinin Turan Ceylan'ın

1 "Celho, Mewto kardeşirler,
Büyük kavgaya gitmişler.
Celho'nun hayrını görmeyeyim,
Mewto'nun cenazesini kaldırayım."

"Kızlar kaxın oynasın, / Dügün evi şenlene."

düğünü. Ulusoy'ların kızı ile evlenen Turan Ceylan... Karşılıklı servetleri ellişer trilyonu bulan Ceylan ve Ulusoy aileleri bu düğüne 1 trilyon lira harcadılar. Basının söylemine göre 2500 kişinin davet edildiği düğüne, düğün pastası olarak 20 m. büyüklüğünde bir Diyarbakır kalesi yaptırılmıştı.

Özellikle düğünün onur konuğu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in masasına yerleştirilen yeşil orkidelerin özel olarak getirtildiği günlerce konuşuldu.

1960'larda, Diyarbakır'da babaları Hüseyin Ceylan öncülüğünde inşaat kalıpcılığı ve taşımacılıkla işe başlayan, daha sonra da müteahhitliğe geçiş yapan Ceylanlar, Diyarbakır'ın kendilerine dar gelmesi sonucu 1960'lı yılların ikinci

yarısından sonra kenti terk edip Ankara, daha sonra da mekân olarak İstanbul'a yerleşiyorlar.

İşte bu Ceylanlar gelenekselliklerinden de ödün vermiyip sahnede halay çekiyorlar. Ulusoylar Diyarbakır halayını bilmeseler de ayak uyduruyorlar. Protokolün karşısında sözler ne idi? Bilinmez. Ama o bölge kültürü ile ilgili yoksunluk ortamında oynanan halayın aslında olması gereken sözleri çok anlamlıydı:

“Xezalê hêlî hêlî, Xezalê hêlî can.

Delalê hêlî hêlî, delalê hêlî can.

Min li Pîran ê dikân vekir, xezalê hêlî can.

Bazara zêrê te kir, delalê hêlî can.”²

O görkemli atmosferde hangi sözlerle halay çekilmiştir, acaba... Ama Diyarbakır'ın tümüyle malzeme olarak kullandığı bu düğünde, Diyarbakır ve Diyarbakırlının kişilik ve kimlik olarak olmadığı bir gerçek.

Oysa Diyarbakırlılar düğünlerini böyle mi yaparlardı? Böyle (mi) olur, Diyarbakırlıların düğünü.

Diyarbakır düğünleri, baştan sona dillere destan geleneksel bir tören edasında yürütülürdü. Hele düğünlerden bir güzel ayrıntıyı anlatmadan geçmek hiç olmaz.

Güveyi (damat) gezdirme denen bu olay bile tek başına ne yapılmak istenildiğini anlatır.

Diyarbakır'ın parke taşlı sokaklarında ellerde fanus, gece vakti herhangi bir sokağın köşe başına gelindiğinde yedi adım atılır, sekizinci adımda hep birlikte durulurdu. Ve söz vardı...

2 “Ceylanım heli heli, Ceylanım heli can.

Delalım heli heli, delalım heli can.

Pîran (Dicle) da dükkân açtım, ceylanım heli can.

Sana takacağım altınları pazarladım, delalım heli can.”

“Allah û ekber, Allah û ekber. Velillahil hamd.” Ifadesi bağlayıcıydı. Tanıklık ettiğim Diyarbakır düğünlerinin güveyi gezdirmeye olayında Enver Balçık’tı, maya okuyan. Mayalara yön veren söz ustası da Malatyalı Fahri’ydi.

*“Bir yiğit ne kadar kahraman olursa,
Bir gün elbet sevdiğine kul olur.”*

Sözler böylesine yürekli ve de severek evlenen Diyarbakırlı ile örtüşmeliydi!

Bugün metropollerde yaptıkları türden düğünlerle medyaya sıkça konu olanların, kentlerinde gölgesinde nefes alacakları dikili bir ağaçlarının bile olmaması sürpriz sayılmamalı.

Sokrates’in savunmasında Atinalılara; bilgeliği ve aklı temel alan sorgulamasını tersine çevirerek uzaktaki ve nostaljiyle yaşayan Diyarbakırlılara yöneltmek gerekir. Sen ki, Diyarbakırlısın! Dünyanın en büyük ve sanat değeri açısından da en ünlü surlarına, açık hava müzesine sahip kentinin hemşehrisisin. Paraya, üne bu kadar önem verdiğin halde, kentinin kişiliğine ve kimliğine bu kadar az önem vermekten sıkılmaz mısın?

Diyarbakır dışında, Diyarbakır’ı düşleyerek yaşayan ve böylesine görkemli düğün yapanlar için; her düğün kentleri ile kendileri adına biraz da hüzündür, matemdir. Ve her matemde olduğu gibi yitirilen bellidir. Yitirilenden uzaklaştıkça acının azaldığı da bilinen bir gerçektir. Acıyı azaltmak için kentlerinin, Diyarbakır’ın düşüyle yaşamak yüreklerdeki yangını söndürmede yeterli olamıyor.

Sırf bu nedenle Muharrem Güler’in sözleri daha bir anlam taşıyor:

“Gezdirmiler güvegiyi küçede” işte bundandır ki salon çağında düğünler de naylonlaştı.

Sevginin Konuşmaya Mecalî mi Var?

Oldum olası güzelliklerin ve duyguların bir güne hapsedilerek tüketim metaı gibi değerlendirilmesi beni yaralamıştır. Anneler, babalar, sevgililer günü gibi.

Bu tür günler, kapitalist üretim ilişkilerinin boyut kazanması ile birlikte alabildiğine yoğunlaşan tüketim toplumu yaşam tarzının gündelik uygulama biçimlerine dönüşüyor. Günler günleri kovalıyor. Ve her gün için de özel bir alışveriş programı uygulanıyor. Bu günlerin öncesinde bir yarış, bir telaş yaşıyor. Günün ertesinde sevinçler ve hüznler, kırgınlıklar ve dargınlıklar bir yeni başka güne kadar sürüyor.

Yine böyle bir günde, 14 Şubat Sevgililer Günü'nde yazmayı düşündüklerimi, sırf tepki olsun diye gün geçtikten sonraya sakladım.

Eskinin Diyarbakır'ında, sevgililere senenin bir gününde değil ama her gününde duygularını nasıl ifade ederlerdi. İşte istiyorum ki sevginin metalaştırıldığı bu alçalan değerler dünyasında bunu paylaşalım.

Benim liseli gençlik yıllarım olan 1970'li yılların başında;

Diyarbakırlı genç erkekler için sevgili olacak her genç kız bir “dava” idi. Sevdığı kıza değil çevresindekilere sevgisini ifade etmek istediğinde “falanca kız yengenizdir, davamdır ha, haberiniz olsun, yanlış yapmayasınız”, derlerdi.

Ve bu habersiz davalara ilişkin sevgiler, gıyapta sürerdi. Bu davalar uğruna nice büyük kavgalar yaşanır, kafalar yarılr, gözler morarırdı. Ama olsun. O aşık olunası davalar için değerdi doğrusu. Çünkü bilinirdi ki, ne kadar ses getiren, ilgi ağı oluşturan ortamlar davaya yaratılırsa, aşkın şiddeti de o oranda artardı.

Dedik ya, çoğu kez kızın bu aşktan haberi olmazdı, diye. Doğrusu da bu. İşte onlardan birkaç anektod:

Kızı sevdiğini her fırsatta ifade eden gence, sevdiğini kıza dile getirmesini söyleyenlere, cevaben, “Sevecağsan, ama sevdiğini belli etmiyeceğsan.”

Ya da iki yıl boyunca her gün kızı sabahları evinin önünden izleyip okula, akşam da okulun önünden izleyip eve bıraktığını gururla anlatan Diyarbakırlı gence: “yahu yeter artık, git şu kıza açıl, sevdiğini dile getir” diyenlere; “seni uzaktan sevmek aşkların en güzeli” kabilinden, sevgisini dile getirirse tılsım bozulur anlamında, “Delikanlı adama yakışmaz. O bigün anlar.” ifadesini nasıl anlatmalı.

Yine yıllarca sevdiği kızı sürekli izleyen genci arkadaş zoruyla duygusunu dile getirmeye gönderirler. Bütün zorlukları göze alarak kıza arkadaşlık teklif eder. Kız da o anki duyguyla “Hadi ordan terbiyesiz” der. Gencimizin ifadesi ironiktir. Sanki yıllardır muhabbetleri sürüyormuş gibi; “Vaa, dêmağ êle oldi he...”

İşte böyle, Diyarbakırlı sevdimi iliklerine kadar severdi. Ve sevgisini bir günle, ya da bir günlük bir gülle sınırlamazdı. Sevgisini her an, her gün dolu dolu yaşardı.

Ve Diyarbakırlı, kendi jargonuyla “Sevdi mi Allahına kadar severdi.”

Kente yabancı insanların Diyarbakır’a ilk gelişlerinde, kuşkusuz, dikkatlerini birçok şey çeker. Bunlardan, bana göre en önemlisi özel araçlardaki yabancı (Diyarbakır dışından) plaka bolluğudur. Plakalardaki İstanbul, Ankara ve İzmir ağırlığı hemen kendini belli eder. Kentte yaşayanlar için bu durumun bir anlamı olmasına karşın, pek fazla bir anlam taşımadığı da düşünülebilir. Lâkin yabancılar için cevabı aranabilecek önemde bir sorudur.

Diyarbakırlı olmakla her fırsatta övünen ve bu övüncü gündelik yaşamlarının her düzeyinde de yansıtan Diyarbakırlılar, plaka gibi basit bir araç kimliklendirilmesinden niye böylesine kaçır oldular?

Şairlerine;

*Bir ben bileceğim oysa
Ne afat sevdim
Bir de ağzı var dili yok
Diyarbakir Kalesi...”*

Seni, baharmışın gibi düşünüyorum,
Seni, Diyarbekir gibi
Nelere, nelere baskın gelmez ki
Seni düşünmenin tadı...”
(Ahmed ARİF)

ve

“Bu şehir Diyarbekir
Zemini kayalıktır, iklimi serttir.
İnsanları cesurdur,
Merttir, erkektir!
Kötü tanıtmış
O da felektir!
Feleğin çarkını bozanlardanız.”
(İhsan Biçici)

dedirten Diyarbekir.
Manilerinde ise;

“Çadır kurdum düzlere
Tiken (diken) 'oldum gözlere
Ben buradan gidiyem (gidiyorum)
Diyarbekir sizlere.”¹

Türküler de var;
Sabâ makamında, curcuna usulünde, bu örnekte,

“Hangi bağın bağbanısan gülüsen
Aldın aklım, ettin beni delisen
Kırk yıl kalsa gene kendi malımsan
İsterim ki bir gün evvel gelesen
Öldüm, bittim, eridim, kül oldum aman
Sesin aldım, ayıldım, dirildim aman”

1 2000'e 5 Kala Diyarbakır. Diyarbakır Valiliği, 1995.

*“Diyarbakır dört yoldur,
Suyu güzel hem boldur.
Senden ricam bize gel,
Ben içeyim sen doldur.”*

anlatılmaya çalışılan Diyarbekir sevdasıdır.

Bu sevda ve bağlılık Diyarbakır'ın çevresinde yaşayanları da etkiler. Çoğu insanın yaşamında örnek olmuştur. “Diyarbakırlıyım” demek, Diyarbakır'ın yakın çevresinde olanları, Diyarbakır dışında; doğdukları yerden çok, Diyarbakırlı olmakla övünmekten alıkoyamamaktadır.

Diyarbakır dışında, çeşitli nedenlerle yaşayanların gözünde, bu sevda ve hasret Diyarbakır'a bir pâyeye yüklemiş olacak ki, onlar, “Welât-ê Azimşah” demişlerdir.

Peki gerçeklik bütün çıplaklığı ile ortada iken, Diyarbakır kendisine verilen bir plakadan niye uzaklaşıyor?

Diyarbakır, özellikle son on yıldır bölgede yaşanan şiddetin derdini, mihnetini hep yüklenmek zorunda kaldı. Ekonomide, siyasette ve sosyal yaşamda, gündelik hayatın sıkıntılarını bu kent kendi bedeninde bizzat yaşadı, yaşamaya da devam ediyor.

Bindikleri araçlarına Diyarbakır plakası dışında plaka çıkarmak durumunda kalanlar, belirleyebildiğim kadarıyla bunu iki gerekçeye dayandırmaktalar. Bu gerekçelerin ilki, Diyarbakır dışına çıkıldığında araçtaki Diyarbakır plakasının güvenlik güçlerince potansiyel suç kanıtı gibi değerlendirilip, aracı ve içindekileri daha ince denetimlere ve aramalara tâbi tuttuklarıdır. Bu yaklaşım tarzı, çok çok denetim görevini yapan güvenlik görevlisinin niyeti ve bakış açısı ile ilgili olabilir. İyi niyetli görevlilerle karşılaşılsa da gerekçenin amacı önyargılılardır. Doğal olarak bu türden

olumsuz davranış örnekleri çağdaş devlet olmanın defosudur. Defolu tavır da sonuçta sahibinin hanesine yazılır. Çözüm, eşitlikçi ve çağdaş davranıştır.

İkinci gerekçe, bence de asıl önemlisi ve üzerinde durulması gereken ve de giderek sayıları artan, Diyarbakır dışındaki önyargılıların ve şartlanmışlıkların izleyicisi fanatiklerdir. Bölgede yaşanan şiddetin sürmesi ve dozunun artması, Batı illerinde Diyarbakır'ı hedefleyen ve bölge halkına düşmanca bakış geliştiren bir alt kültür tabakasının oluşmasına ortam hazırlamaktır. Bu durum da beraberinde bölge dışına Diyarbakır plakalı araç ile gidenlerin çeşitli gerekçelerle araçlarının tahrip edilmesine ya da zarara uğratılmasına neden olmaktadır.

İşte bu iki ana nedendir, Diyarbakır plakasından kaçışı ayakta tutan. Kentte görülen her on binek araçtan ortalama altısı ve üzerinin İstanbul, Ankara veya İzmir plakalı olması anlaşılır oluyor.

Bir tarafında özel mülkiyetinde olan aracına zarar verilmesin diye korunma içgüdüsüne sığınması, diğer taraftan da aracın plakasında bile kimlik erozyonuna uğramanın hüznü ile aşağılandığını yaşaması. Sanırım sosyoloji ve psikoloji uzmanlarının araştırma konusuna uzanan bir sorundur.

Kî Şêxe Xwedê Lêxe

Kendimi bildim bileli, hem ismim Şeyhmus'tan dolayı, hem de şeyhliğin kurumsal etkisinden dolayı şeyhler ilgimi çekmiştir. Doğumumdan yedi yaşına kadar adaklı olmamdan dolayı Diyarbakır-Mardin arasındaki Sultan Şeyhmus ziyaretine taşınıp durdum. Sonrasında da adaklı olmam hep anımsatıldı. Ne zaman bir yerim ağrısa, annem ziyaretten almış olduğu yeşil ipekli puşiyi başıma sardı. İyileşeyim diye. Ciddi rahatsızlıklarımda mutlaka Sultan Şeyhmus'a yeni adaklar adandı.

İleriki yıllarda üst düzey memuriyet sınavında ismimin, Şeyhmus'un anlamı soruldu, yanıtladım. Şeyhlikle sürekli haşır, neşir oldum. İtiraf edeyim ki, biraz da ismimden dolayı. Ama hiçbir zaman şeyhliğe özenmedim. İsmim Şeyhmus olsa da şeyh olup adam çarpmadım.

Lise öğrenciliği yıllarıma kadar, ceketimin iç cebinde bir şeyhe yaptırılan üçgen şeklindeki muska ile yaşadım. Her zorlu sınava giderken muskamla beraber annemin ezberlettiği dörtlüğü tekrarladım.

*Tıpayı şişeye bastım,
Kara tavuğu duvara astım.
Hazreti Süleyman'ın mührünü
Öğretmenin ağzına bastım.*

Ama hiçbir zaman öğretmenlerin ağzı mühürlenmedi. Sormaları gereken soruları hep yerinde ve zamanında sorup durdular. İyi bir öğrenci oldum. Yanıtları doğru ve zamanında verdim. Sonucunu da aldım. Ama çoğu kez de duaların ve muskaların hikmetine yoruldu.

Benim muskanın bir başka çeşidi olan ve boyuna takılan Hamayılım hiç olmadı. Çevremde daha ciddi problemleri –sara ve benzeri hastalıklar- olduğu için büyük hocalara hazırlatılan Hamayılılar hep vardı. İşte Diyarbakır türküsündeki “Hamayılı boynundayım. / Orda değil burdayım ./ Düşünme yanındayım. / Aç gözün karşıdayım” sözleri boşuna söylenmemiştir.

Şeyhler tarafından yapılan ve fiyatı da epeyce pahalı olan, çocuğu olmayan kadınlar için hazırlanan “Berbejin” de bir başka muska çeşidiydi.

Çocukluk günlerimizin Diyarbakır'ında sara ve akıl hastası olanlara, cin çarpmış denirdi. Ve mutlaka bir şeyhin ya da hocanın tavsiyesiyle Diyarbakır merkeze bağlı İmam Akıl (şimdiki adıyla Adaklı) köyündeki yatıra götürülürdü. Hasta gece boyunca karanlığın, yalnızlığın ve bir ölü ile aynı mekânı paylaşmanın olanca ürkütücülüğüyle tedavi uğruna terkedilirdi. Çoğu kez cinli hasta iyileşmezdi. Bu durumda da hastanın cinleri Müslüman değil, kafirdir. O nedenle hasta iyileşmiyor fetvası verilirdi.

1970'li yıllarda evimizin karşısındaki camiden ünlü bir şeyhin cenazesinin kaldırılışına tanık olmuştum. Cenazeyi camide yıkarken, yıkama suyunun bir damlasının dahi yerlere döktürülmediğini, şeyhin müritleri tarafından kapışıl-

dığını, kaplara doldurulup evlere taşındığını gördüm. Ne yapacaksınız diye sorduğumda en ufak bir ağrı ya da hastalıkta bir damlasının kullanılmasının bile iyileştirici olacağına inanmışlardı. Bunu o günlerde duyan muzip bir arkadaşım şeyhin ölü suyuna bir de isim koymuştu: Şeyhpirin.

O günlerde bu türden görüntüler doğaldı. Şeyhin bindiği aracın tekerlek izlerini öpen, şeyhin oğlunun rakıyla suyu birbirine karıştırdığını gören ve suyun beyazlaşmasını, iki suyu karıştırdı su beyazlaştı diye keramet kabul eden zavallı müritler suyu da ancak bu şekilde anlamlandırabiliyorlardı.

Şeyhlere göre “şeyhi olmayan rehbersizdi” Şeyhi olmaya-
nın Sırat Köprüsü’nü geçmesi mümkün değildi. Şeyh köprü-
rünün başındaydı. Müritlerinin tek tek ellerinden tutup se-
lametle cennete geçmelerini ancak şeyh sağlayabilirdi. Şeyhler adeta bu kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsü-
nün gümrükçüleriydiler. Onların vizesinden geçmeyen cen-
netin kapısına adım bile atamazdı. Bu vizenin yolu da bir şeyhe bağlanmak ve mürit olmaktan geçiyordu.

Ve mürit şeyhin müridi,garip mürit. Neylesin. Yaşadığı Diyarbakır kırsalında o denli şeyhine tapınır derecesinde bağlıydı ki; evinde otururken şeyhinin evine doğru ayağını uzatarak oturmayı saygısızlık sayardı. Şeyhe doğru ancak secdeye durulurdu. Yoksa çarpılacağını bilirdi. Şeyhin evine o yoksulluk ortamında bile mutlaka elinde hediye ile gidilirdi. Ve şeyh bu yolla zenginleşir,gücüne güç katardı. Şeyhin çifti, çubuğu, hasatı hiçbir bedel beklenmeden hayır ve görev gereği yapılırdı. Müritlerin kendi işlerinden önce ve bizzat müritlerce yapılırdı. Ayrıca şeyhin evinin bütün işleri de müritlerin kızları ve eşleri tarafından yapılırdı. Bu arada bir mürit kızının şeyhin oğluyla evlenmesi ise mürit için piyangodan büyük ikramiyeyi kazanmaktı. Çünkü sonuçta gelecekteki şeyhin kayınpederi olmaktı müride düşen.

Ve şeyhin kerametleri anlatmakla bitmezdi. Dilden dile

dolaşırdı. Bingöl dağlarında müritleriyle namaz kılarken dere kenarında vıraklayan kurbağalara “ey kurbağalar, biz namaz kılincaya kadar susun” diyen şeyhin emrine uyup susmuş kurbağalar.

Silvan’a bağlı köylerden birinin sakinleri ürünlerini Silvan pazarına getirirlermiş. Sabahları yola çıktıklarında güneş tam karşıdan yüzlerine vuruyormuş. Akşam işlerini bitirip köye dönerken yine güneş tam karşılarında. Düşünüp tartışmışlar. Güneşi, Silvan’daki şeyhlerine şikayete karar vermişler. Şeyh bu, bozuntuya verir mi? Birkaç gün sonra gelin, güneşle görüşüp size bildireyim demiş. Günü gelmiş, köylüler ellerindeki hediyelerle şeyhlerinin huzuruna çıkmışlar. Şeyh yanıtlamış: “Güneşle görüştüm. Bundan böyle öğlenden sonra köyden çıkıp Silvan’a gelerek işlerinizi halledecek, gece belirleyeceğim yerde kalacak. Sabah da köyünüze döneceksiniz. Güneş böylece sizi rahatsız etmeyecek. Gerçekten de, hem köyden çıkarken, hem de köye dönerken güneş artık köylülere arkadan vuruyormuş. Ve şeyhin gücüne hayran kalıp, güneşe bile sözünü dinleten şeyhlerine sahip olmaktan büyük gurur duymuşlar.

Şeyhlik, Müslüman Araplardan Kürtlere geçmiş. Her ne kadar Araplar, Kürtlere hitaben; biz sizinle kardeşiz demişlerse de hiçbir zaman bu böyle olmamış. Kendi coğrafyalarında peygamber soyundan geldiklerini savladıkları için Araplar hep baş, Kürtler de kuyruk olmuşlar. İşte bu nedenle bir dolu espri yeteneği olan kuyruklu Kürt olmamız, Arapların kuyruğuna takılmakla ilgilidir, denilip geçilmiştir.

Şeyhlerin bu denli işbilir ve işbitiriciliğinden dolayı da yine espritüel Kürtler “Qi şexe, xwede lexe” (kim şeyh ise Allah onu çarpsın) demişlerdir.

Nemize lazım. Adımız Şeyhmus olsa da şeyhlik bize ne lazım. Çarpılır marpılırız da Allah korusun.

Yiğitlik İnkâr Gelinmez

Diyarbakırlı şair Ahmed Arif'in şiirinin yatağı yiğitlik üzerine kuruludur. Ahmed Arif, *Otuzüç Kurşun* adlı uzun şiirinde;

“Yiğitlik inkâr gelinmez
Tek'e-tek döğüşte yenilmediler
Bin yıllardan bu yan, bura uşağı
Gel haberi nerden vererek
Turna sürüsü değil bu
Gökte yıldız burcu değil
Otuzüç kurşunlu yürek
Otuzüç kan pınarı
Akamaz
Göl olmuş bu dağda...” der.

Otuzüç Kurşun şiirinden bu alıntının ışığında, ortak bir coğrafyanın iki ayrı mekânında, muhtemelen birbirlerine yakın zamanlarda yaşamış “Liceli Rûşto” ile Raman-Reşkotan bölgesinden “Kadirê Bêndur”un ortak yazgısını anlatmak gerekir.

Doğaldır ki, anlatılmaya çalışılacak olan ortak yazgıdır. Yoksa yaşam öyküleri değildir. Yaşamlarına yön veren hayata ve dünyaya bakış tarzlarıdır.

Kadirê Bêndur'un öyküsünün, anlatmaya çalışacağımız bölümü 1920'lerde Cumhuriyet'le birlikte başlar. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, isyanların sıkça yaşandığı dönemlerde, Cumhuriyet'in, beylikleri tehlike olarak saydığı yıllardır sözkonusu olan.

Başlarında Garzan bölgesinden Cemilê Çeto'nun bulunduğu yedi boy'dan oluşan "Pencenari Aşireti"¹ ile Elîyê Ūnis (Yunus'un oğlu Ali) ve Remezanê Teter bölgede hüküm sürmekteler. Sonraları isyanlar nedeniyle uzun süre "yasak bölge" ilan edilen ve halk arasında da "Sasunê, Hazoyê bê kanûn" (Yasa tanımayan Kozluk ve Sason) olarak ifade edilen Çiyayê Meleto ve çevresidir mesken tutulan.

İşte bu Çiyayê Meleto ve çevresi, isyanlar nedeniyle, uzun süre Askeri Memnû Mıntıka (Askeri Yasak Bölge) ilan edildi. General Cemal Madanoğlu, 1930'lu yıllarda yüzbaşı olarak görev yaptığı Sason civarından, Meleto'dan bir anısını anlatıyor.

"Birgün bizimkiler yasak bölgede dolaşan bir Kürdü yakalayıp getirmişler. Baktım zavallı bir adam... Sordum, anladım ki çoluğu çocuğu var. Ben şimdi bu adamı ne yapayım? Görevim aşağıya teslim etmek. Oradan da kim bilir nereye gönderirler? İçimde birden bire oluşan bir duyguyla yanımdaki mavzeri aldım. Biliyorum silah boş, ama, şöyle arkaya dönüp mekanizmayı kurdum, verdim Kürde...

- Yat, dedim. Şu leyleğe ateş et, vurursan seni salıveririm.

1 Pencenari Aşireti: Siirt'in Kurtalan ilçesi, Garzan bölgesinden bir aşiret. Kaynak Yayınları'nın *Aşiret Raporları* kitabına göre 10.000 dolayında taraftarı var. Kaynak kişi Esat Cemiloğlu'dan aktaran Felat Cemiloğlu'na göre aşiret lideri Cemilê Çeto'ya Cemil adı, Cemil Paşa'ların büyüğü "Cemil Paşa"nın Siirt mutasarrıflığı döneminden etkilenilerek konulmuştur.

Leylek ikiyüz metre kadar uzakta dolaşıyor.

Adamı izliyorum. Kimbilir aklından neler geçiyor? Eğer leyleği vurursa, karısına, çocuklarına, evine kavuşacak. Kolay değil durumu... Yüzünden tüm düşünceleri, kaygıları okunuyor.

Kürt nişan aldı, hedefe baktı, bir daha baktı, kıvrandı, işi uzatıyor.

- Atsana ulan, ne duruyorsun?

Yalvarır gibi döndü bana adam, insanlığı sanki gözlerinde toplanmıştı, ağlamaklı bir sesle;

- Yüzbaşı Beg, dedi, hacı Leylek yahu?...

Bunun üzerine, elinden mavzeri aldım, çok duygulanmışım:

- Hadi git dedim, ortalıkta görünme..."²

Evet, isyan bölgesi Meleto, işte bu türden anıların bolca yaşandığı bir coğrafya.

Yukarıda sayılan aşiretlerden Elîye Ünîs ve etrafındakiler devlete karşı ayaklanmışlardır. Bazı başka aşiretler ise kendi hükümlanlıkları dışında başka kaygı taşımamaktadırlar. Bazen devletle dost, bazen de devletin karşısında yer almaktalar. Dönemin koşulları, tavır alışlarına yön vermede etkili oluyor.

İşte Kadirê Bêndur, ortak sonları nedeniyle Cemîlê Çeto ile birlikte tarihe geçenlerden.

Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllardaki isyan dönemlerinde Cemîlê Çeto, Garzan'da "Kasr" denilen konağında yaşıyor. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapıldığı dönemlerde Mustafa Kemal'in Cemîlê Çeto'ya "Kardeşim" diye hitap ettiği yaygın bir söylem. Bu nedenle Cemil rahat. Fakat isyanlar tehlikeli boyutlara varınca, Cemîlê Çeto birgün konağından Diyarbakir'e götürülmek üzere alınır. Aynı tarihlerde Kadirê Bêndur da Meleto Dağı'nda çatışma sonucu yakalanır.

2 Cemal Madanoğlu: *Anılar I. Çağdaş Yayınları*, 1982, s. 300.

Konaktan normal şekilde götürülen Cemîlê Çeto'nun kıyafeti düzgündür. Halep işi gabardin şalvarı, acem kuşağı ve ipekli gömleği tam tek mildir. Kadirê Bêndur ise çatışma sonucu yakalandığından perişan bir durumdadır. Üst baş yırtık ve traşsız bir yüz görüntüyü tamamlamaktadır.

Diyarbakır'daki yargılamalar çok hızlı yürümektedir. İnfazlar peş peşe yapılmaktadır. Son güne kadar bırakılma ümidi ile yaşayan Cemîlê Çeto'nun, okuma yazması olmadığından Hani beylerinden Ömer Bey'e, Ankara'ya bir dilekçe yazdırdığı, dönemi bilenlerin ifadesidir. Dilekçesinde "Kardeşime söyleyin beni serbest bıraktırsın" diye yazdırdığı söylenir.

Dilekçe yazılmış mıdır? Yazılmışsa adresine ulaşmış mıdır? Bilinmez. Tarihçilerin araştırma konusu. Birkaç gün sonra ise sırayla asılmaya götürüldükleri bilinenlerden. Cemîlê Çeto'nun serbest bırakılacağı umudu son güne kadar var ve vakarlı duruşuna da yansımakta. Son gün, umut, yerini hüzne ve şaşkınlığa bırakmıştır. Ve kendinden önce Kadirê Bêndur önlerinden geçirilerek asılmaya götürülür.

Cemîlê Çeto, hırpani görüntüsünden dolayı tanıyamadığı ve acıdığı Kadirê Bêndur'a hitaben çevresindekilerinde duyacağı bir ses tonuyla şöyle der:

"Ez Cemîlê Çeto me. Hakimê Xerzan û aşîreta Pencenarî me. Ê ku êrîş dibir li ser gundan û talan radikir ez bûm. Ji vî ez fêm dikim çima dê min bixenqênin. Lê ji vî belengazî çî dixwazin"³

Kadirê Bêndur, söylenenleri duyar. Daha önceden de tanıdığı Cemîlê Çeto'ya cevap verir.

"Ez Kadirê Bêndur im. Li min binêre. Ewê ku li serê çîya ne, dizanin. Ê ku şevêkî de alayek leşker re şer danîye ez

3 "Ben ki Cemîlê Çeto'yum. Bütün Pencenari aşiretinin ve Garzan bölgesinin hakimiyim. Köyleri basan, talan kaldıran, yüzlerce süvarisi olan biriyim. Beni asmak istemelerini anlarım. Peki bu garipten ne isterler?"

im. Çavê xwe veke. Ka te çi kiriye?”⁴

Bu cevaptan sonra Cemilê Çeto, gaf yaptığını ve hatasını anlar. Ne de olsa, tanışmasalar da Kadirê Bêndur’un ününü duymuştur. Pişmanlık ifadesiyle yakın çevresine söylenir:

“Cemilê Çeto, Ji kerê keto”⁵

İfadelerin ve davranışların gizi belki de bir başka yaşamda saklıdır. “Liceli Rûştö”nun yaşamında.

Lice; Diyarbekir’in kuzeydoğusunda, haşin doğasıyla örtüşen ve insan unsuru da doğasında ifadesini bulan bir yerleşim yeri. Yılmaz Odabaşı bir şiirinde;

“Lice’ye güven olmaz
o hep illegal.”

dese de, eski Licelilerde söz esastı. Söz vardı, öncesinde ve sonrasında.

Lice’de eskiden, iyi bir tüfeği ve güzel bir atı olan, babadede mesleği kaçakçılık ile at sırtında ticarete, nakliyeciliğe, diğer adıyla katırcılığa soyunurdu. Atlardan söz ederken, Liceliler için atın önemini anlatan bir deyim var. Vurgulmadan geçmek olmaz.

Hespê ji sûvarê xwera gotiye:

“Vexta ku tu li min sûwar bû,
Mîna neyarekî li min mêze bike.
Vexta ku tu ji min peya bû,
Mîna birakî li min mêze bike.”⁶

4 “Ben Kadirê Bêndur’um. Bana bak. Dağ başındakiler beni bilirler. Bir gecede bir alay askerle çatışan benim. Gözünü aç! Hani sen ne yapmışsın?”

5 “Cemilê Çeto, eşekten düşmüşe dönmüş.” anlamındadır.

6 At sürücüsüne şöyle der:

“Bana bindiğin zaman,
Bana düşman gibi bakacaksın.
Üstümden indığın zaman,
Bana kardeş gibi bakacaksın.”

Ayrıca katırları anlatmalı; her bir tarafına ortalama 50 kilogram yük yüklenen katırlar. Lice’de mimari yapılarda evlerin kapıları bile katırlara göre düşünölmüştü. Katırların, yükleriyle birlikte rahatlıkla içeriye girebilecekleri büyüklükte yapılırdı kapılar. Yağmurda, soğukta ve de dışarının meraklı gözlerinden kaçınmak için ihtiyaca göre düşünölmüş bir yapı tarzıydı eski Lice evleri.

Kaçakçılığın bugün için övünölecek bir yanı olmasa da, o günlerde yürek işiydi kaçakçılık. Ve o denli yürek işi ki; Licelilere bir yakıştıırma:

“ *Licî, meriv dike dû cî.*”⁷

Kaçakçılık sonuçta sınır tanımazlıktır. Ahmed Arif’ce sınır tanımazlık.

“*Bir yanım çığ tutar, Kafkas ufkudur.*
Bir yanım seccade, Acem mülküdür.”

Misali; Şam’dan, Bağdat’tan başlayıp, İran içlerine kadar süren kaçakçılığı, bu coğrafyada Licelilerden daha iyi yapabilenin olmadığı halen söylenir.

Kendilerinin çizmediği sınırlarda, kendilerinin olan malları, kendilerinin dışında konulan yasaklarla yürüten kaçakçılar.

Licelilerin yaşamı, haşin doğası gibi; sanırsınız ki kaçakçılığa endekslenmiş. Oysa Liceli de ne çok isterdi, yasal yaşamayı. Lice’nin çevresinde yetişen sebze ve meyvaların işleneceği bir tek konserve ya da salça fabrikası, köyleriyle birlikte Lice’nin kaderini değiştirebilirdi. Olmadı. Sanki gizli bir el, Liceliye, kaçakçılık sizin için Tanrı buyruğudur, dedi. Ve Liceli de yazgısına razı oldu.

7 “Liceli, insanı ikiye ayırır. İki parça eder.” anlamındadır.

Motorlu araçların hiç olmadığı ya da çok az olduğu dönemlerde: Liceli katırcılar, ağırlıklı olarak Diyarbakır-Erzurum-Hınıs hattında, katırları ve atlarıyla nakliyecilik yaparlardı. Doğu'nun bir ilinden bir başka iline tayini çıkan memurların eşyalarını bile taşıdıkları olurdu. O günlerin Lice'sinde, katır o denli önemli bir nakliye aracıydı ki; katırı ve tüfeği olup da sefere çıkamayanların bunları kiraya verdikleri bile olurdu.

Liceliler 1970'li yıllara kadar "afyon" maddesini sakız olarak çuvallarla Malatya'dan ve Tokat sınırlarından satın alarak Van ve İran sınırına, bazen de İran içlerine kadar katırlarıyla götürerek satarlardı. O dönemlerde afyonun nasıl işleneceğini ve ne işe yarayacağını bilmezlerdi. Onlar için sadece taşınması gereken yasak bir maldı ve sonuçta da eve ekmek götürülmesini sağlayan kaçak bir kazanç kapısıydı.

İşte Rûşto bu ünlü kaçakçılardan biri. Çoğu kez ünü, kendisinden önce, gideceği yerlere giden biri.

Rûşto'nun kendisi gibi ünlü bir sözü var. Halen de söylenir.

*"Eger yekî li we xist,
Mebejin em Licî ne.
We li yekî xist,
Bêjin em Licî ne."*⁸

Vurulmayı, düşmeyi ve de düşürülmeyi, Lice'sinin, memleketinin, coğrafyasının adına kara çalan bir düşünce ve davranış-bakış sayar, Rûşto ve Rûşto gibileri. Bingöllü Yado, Silvanlı Koçero gibi...

8 "Biri sizi vurursa,
Lice'li olduğunuzu söylemeyin.
Siz birini vurursanız,
Ben Lice'liyim deyin."

İşte bu Rûştö, “Liceli Rûştö” bir gün İran sınırından geçerken, hem de yüküyle, kaçağıyla geçerken sınır güvenlik görevlilerince bir çatışma sonucu vurulur.

*“Vurulmuşum,
Düşüm gecelerden kara.”*

dercesine vurulur. Düşer Rûştö. Üstüne ilk yetişen bir rütbeli olur. Ve daha önce tesadüfen, Lice’de görev yapmış bir subay.. Rûştö’yu tanır. Heyecanla sorar: “Ulan Rûştö sensin değil mi? Liceli Rûştö?”

Rütbelinin tavrı insanidir. Daha önceden tanıdık biri ya! İnsani olan yan baskındır ve öne çıkmıştır. Rûştö’nun yarasına müdahale edilmelidir, edilecektir. Fakat ne mümkün! Rûştö kurşun yarasını almış ve düşmüştür ya. İnadi inat, düşkün, düşmüşken, çaresizken Liceli değilim denilecek ya! Liceli değilim demede ısrarlı.

Sonuç Rûştö için İran sınırında kan kaybından ölümdür. Ve Rûştö ölürken bir kılam’dan yine bir parça:

*“Em Licî ne, em Licî ne,
Bav û kalan da qaçaxçî ne.”⁹*

9 “Biz Lice’liyiz, biz Lice’liyiz,
Baba ve dedelerimizden kaçakçınız.

Arbedaş Direkhana, Ortası Kumarhana

Yazının başlığı bir Diyarbakır türküsünden, geçmişten gelen, yıllar öncesinden kalma. Tarihi Diyarbakır surlarının dibinde yaşanan acılardan demlenen cinsten.

*“Arbedaş direkhana,
Ortası kumarhana.
Bu iş böyle giderse,
Sonumuz timarhana.”*

Sözlerden de anlaşılacağı üzere kumarın ne onulmaz bir illet olduğunu Diyarbakırlı canında, bedeninde yaşamış. Türkülerine konu etmiş. Sonucunun nerelere varıldığını biz-zat gündelik yaşamında, yaşayarak öğrenmiş.

Yalnız türkünün sözlerindeki kadar mı? Dahası da var. Yıllar önce, eski Yenişehir Sineması’nın önünde, Dağkapı Meydanı’nın bir köşesinde, özellikle de bayram günlerinde “Bayram Şerefine”, “Çımbıl Hakko” namıyla bilinen bir zat, “Fare Yarışı” adında bir kumar oynatırdı. Bu oyun günümüzün en büyük kumarı “Altılı Ganyan”ın bir versiyonu gi-

biydi. Fare, bir tel kafes içindeki kulvarda koşturulurdu. Fare, kulvarın tam karşısında üzerinde numaralar yazılı deliklerden hangisine girerse, o deliğin üstüne bahis oynayan, para yatıran kazanırdı.

Yakın bir zamanda bir televizyon programında, yıllar önce Diyarbakır'da emniyet amirliği yapmış, Kaçakçılık ve İstihbarat Dairesi Eski Başkanı Atilla Aytek'i izledim. Aytek'in anlattığı aynen şöyle: Emniyet birimleri, Diyarbakır'da kumar oynatılan yerleri ve bitirimhaneleri basıyorlar. Çok sıkı denetim var. Kumarbazlara ve kumar oynatılan yerlere aman verilmiyor. Yine bir kumarhaneyi basmışlar. Fakat ortada oyun kâğıdı, zar ve benzeri kumar suç aleti yok. Oyun salonundakilere soruyorlar, "Kumar var mı ?" diye. Israrla yok yanıtını alıyorlar. Fakat Atilla Aytek yılların polisi, kokuyu almış. Salondakilerin heyecanından ortada bir şeylerin döndüğünden kuşkuluyor. Zorlayınca salon sahibi anlatmak zorunda kalıyor: "Amirim, siz işi sıkı tutunca, bizler de mekân sahipleri olarak kendimize göre yöntemler geliştirdik. Karşınızda gördüğünüz bir grup insanın her birinin önünde bir tane çay şekeri bulunmakta. Havada da kara sinekler uçuşuyor. Bu sineklerden herhangi biri, kimin önündeki şekere en önce konarsa ortaya sürülen paraların tümünü o kazanacak." diye.

İşte hikâyemiz budur. Niye böyle bir giriş. Nedeni var. 20 Kasım 1997 tarihli *Radikal* gazetesinde bir haber: "Doğu'yu kumarla kalkındırma hamlesi." İstanbul Ticaret Odası ve Doğu Holding'in yönetim kurulu başkanı Mehmet Yıldırım; Doğu Holding'in Erzurum, Van ve Diyarbakır illerindeki oteller için kumarhane izni istemiş. Doğu illerinde açılacak beş yıldızlı otellerin, ancak kumar izni verildiği takdirde rantabl olacaklarını ve turist akınına uğrayacağını ifade etmiş, Mehmet Yıldırım.

Konu ile ilgili olanların ve duyarlı kesimlerin de anımsa-

yacağı üzere Doğu Holding söylentileri ilk çıktığı günler olan 1995’lerde görüşlerimizi kamuoyuna açıklamıştık. Demıştik ki; özel sektör çıkışlı bölgesel kalkındırma çalışmaları ya da çabaları için ismi Doğu veya herhangi bir şey olan holdingler kurmaya gerek yok. Amaç, kaynakların adil bölüşümü ise, kendi hazır holdinglerinin yatırımları ile işe başlayabilirler.

Ama yok, “Doğu” adını kullanarak bir yerlere mesaj vermek, ya da “Doğu” adını kullanarak kaynak transferi ise amaç, o zaman da birilerinin bir şeyler demesi, yani yok efendi böyle olmaz demesi gerek.

Yine aynı dönemlerde, ticaret burjuvazisinin temsilcisi olan ve işi üretimden çok, mal alıp satmak olan, ismi de ITO (İstanbul Ticaret Odası) olan, tüccar grubunun Doğu’yu kalkındırmak gibi bir beklentisinin olamayacağını da söylemiştik. Neden böyle ? Çünkü, kalkınma ya da kalkındırma ancak üretimin içinde olmakla, sanayii ile olanaklı olabilir. Bunun da yolu, bu gibi işlere sanayicinin, üretime yönelik sanayinin öncülük etmesiyle olanaklı olabilir. Hizmet sektörünü önerenlerle değil.

Doğu Holding Başkanı Mehmet Yıldırım’ın bölgesel kalkınma probleminin olmadığını bir başka kanıtı da 23 Aralık 1997 tarihinde İstanbul Sanayi Odası’nda yapılan bir toplantıda söyledikleriyle, 5 Ocak 1998’de *Milliyet*’in Entelektüel Bakış sayfasında Şahin Alpay’a yaptığı açıklamalardır. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Hüsamettin Kavi’nin başkanlığında, ITO’dan Mehmet Yıldırım, İktisadi Kalkınma Vakfı’ndan Meral Gezgin Eriş, TESEV’den Can Paker ile Sedat Aloğlu, Abdülmelik Fırat, Cengiz Çandar, Şahin Alpay ve Ali Bayramoğlu’nun katılımıyla “Güneydoğu Sorununun Çözümüne Yönelik, Sivil Bir Platform Arayışı” tartışılıyor.

Mehmet Yıldırım, bu yuvarlak masa toplantısında, bölge

ekonomisi ile ilgili konuşurken yine gayrı-samimi konuşuyor. Diyarbakır'da sekiz aydır arsa için uğraştıklarını ve sonuç alamadıklarını ifade ediyor. Benim bilgim çerçevesinde başvuru yaptıkları tarihten beri Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi'nde Doğu Holding'e arsa tahsisı yapılmıştır. Ama Doğu Holding'in üretime, sanayiye yönelik, risk olarak yatırım yapma çabası olmadığından bugüne kadar kendileri tarafından bir adım atılmamıştır. Yoksa ifade ettiği gibi, bölge insanının ya da Diyarbakır'ın sıcak bakmadığından değil. Mehmet Yıldırım'ın ikinci handikapı da şu: "Bölge insanında parayı ve kaynağı bize verin, yaklaşımı var." diyor. Bu da yanlış; yanlış ekonomik öneriler ve yanlış insanlarla yola çıkış ve de art niyetli yaklaşım tarzı yanlış sonuçlar doğurmaya da mahkûm oluyor.

Aslında bu holdingleşme önerisinin çözüm olmayacağını daha o dönemlerde bizimle birlikte, Yalım Erez, Fuat Miras gibi iş dünyasının önemli temsilcileri de dillendirmişlerdi.

İşte görülüyor ki; Doğu Holding kuruldu. Aradan iki yıl geçti. Doğu Holding'in 70 üyesiyle hayata geçirildiği söylenen 10 projeden iki tanesi Diyarbakır'la ilgili ve Diyarbakır'a yaptıkları ortada. İşletme sermayesi sıkıntısı çeken bir et tavukçuluğu ünitesine bir miktar sermaye aktarımı. Bir de tamamlanmasına yüzde 15 kalmış bir otele tamamlama kredisi aracılığı. Hepsi bu kadar.

Şimdi de bir öneri, önce kumar ardından da gelsin fuhuş.

Doğaldır ve haklıdır, pek sayın Mehmet Yıldırım. Ülke politikasına yön verenler ve karar merciinde olanlar, bölgeyi açlık ve yoksulluk sınırına dayandırılırsa, birileri de çıkar ve bölgesel kalkınma adına kara paraların aklanmasından tutun, her türlü rezaletin yaşanacağı bir coğrafya olmaya adaylığı layık görür.

Yanlış bir anlaşılmaya yer vermemek için önemli gördüğüm bir yönü belirtmek durumundayım ki; oteller için

kendi kuralları içerisinde kumar oynatmak veya casino açmak bir yasal sorundur. Bizim burada asıl tartışmak istediğimiz, bölgesel kalkındırma adına Doğu ve Güneydoğu'daki üç ilin (Erzurum, Van, Diyarbakır) "Kumar Serbest Bölgesi" ilan edilmesi önerisidir.

Sonuçta neye lâıykınız müstehakınızı bulursunuz. Bunlara, bölgedeki işadamları cephesinden demek ki, yeterli tepki gösterilmemiş. Ya da, daha da ötesi bir dönem çanak tutulmuş ki, bu cesareti ve pervasızlığı kendilerinde bulabiliyorlar.

Bugünlerde yeni uyandığını kanıtlamaya çalışan bir takım aklıevvel "işadamlarımız!" Doğu Holding'in tutmadığını, artık yeni arayışlar içerisine girmenin zamanının geldiğinden dem vurmaktalar. Geçmişte hararetle Doğu Holding'i savunanlar da yine bunlardı.

Bir hikâye anlatacağım, "Alo'nun Hikâyesi." Çok eskilerde ismi Ali olan ve herkeslerce "Alo" diye çağrılan biri, yörenin beyi tarafından idam cezasıyla cezalandırılmış. Gününde kesilmiş. İdam edileceği günün sabahı, Alo, evden çıkarırken karısı sıkı sık tembih etmiş. "Bana, rastık ve kilim almayı unutmayasın!" diye. Oysa karısı da biliyormuş ki, Alo o gün idam edilecek.

Alo, idam edileceği yere beyin mekânına doğru giderken yolda bir dostuna rastlamış. Karşılıklı hal, hatır sorulduktan sonra, Alo'da böyle iken böyle diyerek hikâyeyi anlatmış ve idam edilmeye gittiğini söylemiş. Dostu da: "Alo, Allah seni beterinden saklasın" demiş. Alo, sesini çıkarmadan yoluna devam ederken, beteri de ne olabilir ki diye düşünmeden edememiş.

Alo, beyin huzuruna varmış. Varmış ki ne varış. Herkes onu bekliyor. Bey, hemen emir vermiş. "Alo'yu idam etmekten vazgeçtim. Kazığa vurun." demiş. Buyruk yerine getirilmiş. Alo, kazığa oturtulmuş. Kazığa vurulduğu anda da

Alo'nun cinsel organı dikilmiş. Bey tam da o sırada "Eyvah ki eyvah, hata ettik. Alo, iyi adamdı." demiş. Alo, can çekişirken acıyla gülmüş. Bey şaşırılmış, niye güldüğünü sormuş. Alo cevaplamış. "Mirim, sabah evden çıktığımda, karım asılmaya geldiğimi bildiği halde, sanki geri dönecekmişim gibi benden rastık ve kilim istedi. Siz beni kazığa oturtuktan sonra da pişman olduğunuzu ve yazık ettiğinizi söylediniz. Bu arada cinsel organım da dikildi. Sanki bir iş yapacakmış gibi. Bütün bu hengamede doğru sözü de "Allah beterinden saklasın" diyerek bir dostum söyledi. Çünkü asılmaktan daha kötüsüne kazığa vurulmaya reva görüldüm. Ama ne fayda. Her şey bitti. Bari şimdi söyleyeceklerim herkeslere yadigar kalsın: "Akilê jinamin, Akilê Mîrê min, Akilê Kîrê min."¹

Az bilinen ve yöresel özelliği olan bir Diyarbakır türküsüyle yazıya başladık. Yine bir türküyle, bilinen bir türküyle bağlamak istiyorum. Özellikle Diyarbakır köklü ve İstanbul'da faaliyet yürüten işadamlarına sözümüz. Yarım İstanbul'u mesken mi tuttun. Gördün güzelleri beni unuttun."

İşin ekonomik örgütlenmesini de, politikasını da programlayanlar kendi kamuoylarını oluşturdular. Sizlere de "Geçti Bor'un pazarı, sür eşeğin Niğde'ye" demek kaldı. Bir başka istasyonda umarım kaçırdığınız trenin son vagonuna yetişirsiniz.

1 Karımın aklı, beyimin aklı, kamışımın aklı.

Diyarbakır'da Newroz

Nevroz Tantanası

O gün
Nevroz'du.
Yüzbinlerdiler Diyarbakır'da
Santana'yı dinleyip
müziğin ritmiyle
tantana yaptılar.
Birilerine ve
tek sesliliğe inat.
Oysa
onlara;
Misak-ı Milli
sınırları içerisinde
tantana istemez.
denmişti.

Nevroz iki yıldır (2000 ve 2001) özellikle Diyarbakır'da dehşet bir coşku ve güzellikle kutlanıyor. Sayıları yüzbinlerle ifade edilen kitle gün boyu adeta bir karnaval görüntüsüyle Nevroz'u kutladı.

Nevroz'un kutlandığı alanın heyecanını yaşarken, anılarım beni epeyce eskilere götürdü. Rahmetli ninem, biraz da yaşlılığın verdiği bir gün daha fazla yaşayabilmek özlemiyle; Mart ayını büyük heyecanla beklerdi. Artık bizler gibi çocuk yaşta nasıl olsa bahar geldi, havalar ısınacak, rahatlayacağız, doğaya kavuşacağız diye düşünenlere iki dilden seslenir ve şöyle derdi:

“Mart bacadan baktırır, kazma yürek yaktırır.” Devamı da gelirdi. “Hûvdê adarê, berf hat gûlîy a darê, nema heya êvarê” (Mart on yedi, kar dal boyu yükseldi, akşama kadar tûmü eridi). Ve bu sözünü doğrulamak için de “kömürün iri-

si, kavurmanın tike'si, Mart'ın on yedisi" derdi. Ninem, Nevroz günü, sabah gün doğumunda, başını beyaz bir tül-bent ile örter ve beyazlara bürünerek kapı önüne çıkardı. Sorulduğunda da, beyaz Nevroz kuşunu beklediğini söyler-di. Daha sonra, o gün mutlaka çay yerine, kahvaltıda süt içilirdi. Ve Nevroz günü, mümkün olduğunca o günlerin Diyarbekir'inde, dam dibinde, yani evde kapalı alanda kim-se kalmazdı. Açık alana pikniğe çıkılırdı.

Zerdüşt inancında Nevroz gecesinin yeni yıl gecesi olarak kutlandığını yıllar sonra öğrenebildik. Bu gecenin, yani 20 Mart'ı 21 Mart'a bağlayan gecenin atalarının ruhlarının göklerden inip, evlerini ziyaret ettiğini, eski bir Aryan gele-neği olarak algıladık. Geçmişleri M.Ö. 5000'lere dayanan eski Aryan'lar; atalarının ruhlarının, her yılın 20 Mart gü-nünün gün batımında eski evlerini ziyaret edip, ertesi gün, yani 21 Mart günü, güneş doğarken evi terk ederek gökyü-zündeki mekânlarına döneceklerine inanırlarmış. Ve o ge-ce, güneşin yeryüzündeki yansıması olduğuna inanılan ateş evin ocağında sürekli yanık tutulurmuş.

İşte bütün bunlar hikâyeyi yerli yerine oturtmada etken olabiliyor. Beyaz kıyafet temizliği çağrıştırmada, beyaz gü-vercin barışı simgelemekte. Evde, ocakta yanan ateş evin kendini varlıklı bir şekilde sürdürmesini anlatmakta. Gele-neksel olarak sürdürülen bir takım yerleşik alışkanlıkların geçmişten gelen sırları da burada olsa gerek.

Bizim çocukluk günlerimizde Nevroz kutlamaları bu-günkü gibi yapılmazdı. Öyle ateş yakmak, hele lastik ya-kıp üzerinden atlamak hiç yoktu. Mart ayı ile birlikte pik-nik mevsimi başlardı. Pişmiş lop yumurta, yeşil soğan ve çakıl ekmekten oluşan "Nergizleme" mönümüzle, Şemsi-ler Kayalığı'nın Dicle'ye bakan cephesinde semaverden çay içilirdi.

Sonraları öğrencilik dönemlerimiz başlayınca, yani

Newroz 2001. Nevroz'un "siyaseten" kutlanışında bir doruk.

1970'li yıllarla birlikte Nevroz'ların siyaseten kutlanması geleneği toplumda yerleşmeye başladı. Ve M.Ö. 600'lü yıllarda, zulme karşı direniş ve dirilişin simgesi olarak Nevroz dillendirilmeye başlandı. Eh, kutlama muhalif, hem de Kürt siyasal boyutunda olunca, bir süre sonra alternatifi de doğdu. Öz be öz Türk bayramı, Nevruz. Ergenekon'dan dağın delinip, yolun bulduğu günden bu yana kutlanan bir bayram olarak, resmi bayram teklifine vardırmaya dönüştü, Nevroz.

Sonuçta siyaseten kutlayanların sayesinde de! Olsa, unutulmuş bir bayramlarına, Türk-İslam alemi de yeniden kavuşmuş oldu.

İki yıldır kitlesel katılımlarla kutlanan Nevroz, tatlı ve ilginç tesadüflere de neden oluyor. Her yaprağında otuz günün yer aldığı hain manzara takvimleri çıkmadan önce, “Saatli Maarif Takvimleri” vardı. Ve her yaprağı bir günü anlatırdı. Ve o yapraklar her 21 Mart’ta “Dünya Irkçılıkla Mücadele Günü” diye yazardı. Sonradan takvim yaprağından koparılan bu ifade defter şeklindeki ajandaya geçti. Tabii ki ırkçılık yapmak, mücadele etmekten daha kolay olduğu için ifade de takvim yaprakları, ya da ajandalarda silik bir yazı olarak kaldı.

Bunun şokunu henüz yaşıyorken, bu kez bir başka sürprizle karşılaştık. 1999 yılına kadar 21 Nisan günü kutlanan “Dünya Şiir Günü”, 2000 yılında bu kez 21 Mart’ta kutlandı. Bu yıl da öyle.

2001 Nevroz bayramının öncesine ve sonrasına da çok özel kutlamalar yansıdı. İslam dünyası kurban bayramını Mart’ın ilk haftasında kutladı. Aynı tarihlerde Musevî’ler çok özel bir bayramlarını kutladılar. Hemen Mart sonunda da Hristiyan dünyası Paskalya’larını kutlayacak.

İşte iki yıldır böylesine güzel sürprizlerle ve yüzbinlerle kutlanan Nevroz, beni 150 yıl önce yaşamış ve şimdi ismi bir ilkokula verilmiş olan Diyarbekirli kadın şairimiz Sırrî Hanım’ın yazdıklarına götürdü. 21 Mart 1846’da bir Nevroz günü oğlu Rıfat’ın ölümü üzerine, cenazenin başında ağlayarak söyledikleridir, şair Sırrî Hanım’ın;

*“Baharın Ruz-i-Nevrûzun duyup şâd olsa hep güller
Derüp geysûların tebrike gelse bağa sünbüller
Bu demler her taraftan nağmesâz oldukça bülbüller
Dil-i pür-derdimi gûş etse bülbül ney gibi inler
Benim gönlüm kızıl gül goncesi veş dopdolu kandır
Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüzbin bahar olsa.”*

Müseddes/Diyarbekirli Sırrî Hanım (1814-1877)

Evet, şair Sırrî Hanım, Nevroz kutlamak uğruna kırdırılan kol ve bacakların, dökülen kanların ve ölümlerin haberini sanki ölen oğlunun şahsında, 150 yıl önceden bugünle-re söylemiş.

Artık dilenen odur ki; Nevroz'lar kavgasız, gürültüsüz, gerçek bayram heyecanıyla kültürün, sanatın, müziğın ve coşkunun egemen olduğu bayramlar olsun.

Diyarbakırspor

Sonunda arzulanan oldu. Diyarbakırspor 14 yıl aradan sonra, dördüncü kez Süper lige, çıkmaya hak kazandı. Daha önceleri de, ilki 1975-76, ikincisi 1979-80 ve üçüncü de 1986-87 sezonlarında birinci lige çıkmıştı. Ama her defasında sezon sonunda tekrar ikinci lige düşmüştü Diyarbakırspor.

Diyarbakırspor 33 yıllık yaşamında, özellikle de 2000-2001 sezonunda çok serencam yaşadı. 1960'lı yıllarda kentte mücadele eden iki amatör grubun, “Dicle” ile “Yıldız”ın birer renklerini aldıkları günden bu yana hep yaşadıkları sıkıntı oldu. Sürpriz olmasın, belki sıkıntıları yaşamaya daha da devam edecekler. Ama önemli olan, yakın geçmişten bugünlere gelinceye dek yaşadıklarıydı biraz da! Gittikleri hemen her deplasman maçında itilip kakıldılar, dışlandılar. Diyarbakırsporluların ve Diyarbakır'ın üzerinde konumlandığı coğrafyanın siyaseten kendisine biçtiği kıyafet parçalanıp spor kamuoyunun ve basının ilgili sayfalarına malzeme oldu. Birçok yerde adeta oyun güçleri ablukaya alınarak oynattırılmadılar. Sürekli “PKK Dışarı” sloganlarıyla kuşatıldılar.

Bütün bunlara karşın şampiyon oldu. Peki neydi bunun hikmeti? Bu kadar eziyete karşın, çok da arzulanan düzeyde olmayan bir takımı bu başarıya hangi güç ve heyecan taşımıştı. Asıl sorgulanması gereken buydu işte.

20 Mayıs Pazar günü maçın oynandığı saatlerde bir yerel televizyon kanalı Diyarbakır'da bir cafede maçı televizyonlardan izleyenlerle kısa röportajlar yapıyordu. Bir gencin sözleri aynen şöyleydi: “Şampiyon olacağız. İstanbul'a gidemediğimiz için maçı buradan izliyoruz. Bedenimiz Diyarbakır'da, sporcularımız İstanbul'da, yüreğimiz Sakarya'da atıyor.”

İşte Diyarbakır'ı ve hinterlandını heyecanla harekete geçiren ve koşturan buydu. Doğrusu bu heyecanı Diyarbakır'a atandıktan sonra ilk fark eden Emniyet Müdürü Gaffar Okkan olmuştu. Yaşanan ve şiddetle iç içe geçen neredeyse 20 yıllık zaman diliminden sonra futbolun dayanılmaz heyecanı ile kitle kucaklaşmasını ilk “Gaffar müdür” hissetmişti. O nedenle yürekler cenazenin gittiği baba evi Sakarya'da atıyordu.

Ve bu duygu yükünü biraz da maçtan hemen sonra bir Diyarbakırsporlu yöneticinin sözleri doğruluyordu. “İstanbul'da bu statta, İnönü Stadı'nda; Vanlısı, Muşlusı, Bitlislisi, Mardinlisi bizi yalnız bırakmadı. 30 bine yakın insan tek bir yürekle Diyarbakırspor dedi.” İşte buydu ruhî şekillenme anlamında hissiyat.

Özellikle Diyarbakır'daki yerel televizyon ekranlarından, sonrasında da sokaktaki heyecanlı kitleden yansıyanlar ilginçti. Kentli insandan çok, çeşitli nedenlerle göç ederek kente yerleşmiş insanlardı Diyarbakırspor heyecanını yaşayan ve yaşatan. Daha önceleri de Diyarbakırspor'un bu tür şampiyonluk çabaları kent kamuoyunda yaşanmıştı. Ama normal düzey ve ölçülerdeydi. Peki o halde bu defaki farklılığa neden olan neydi?

1960'lı yıllarda Diclespor oyuncular, arkada surlar (üstte).

1927'de Dağkapı'da surdışında bir futbol maçı (altta).

Evet bu defaki farklılığın hikâyesi kentin yeni “sahipleri”yle ilgiliydi. Yaşanan 20 yıllık şiddet ikliminin kentlere sürdüğü göç vurgunu yeni kent sakinleriyle ilgiliydi bu sahiplenme.

Nevroz’da alanları dolduran yüzbinlerle, gittikleri her deplasman maçında yaralanıp hırpalanarak mağdur düşenler, kendilerini arayan bir polis şefinin cenazesine onbinlerle katılıp uğurlama töreni düzenleyenler, siyasal tercihlerini bugünkü yerel yönetimlerden (belediyelerden)yana koyarlar; bugün de Diyarbakırspor’a sahip çıkarak heyecanlarını sokağa taşıyorlardı.

Ve ellerinde kırmızı-yeşil bayrakları. Spor kamuoyu ile ilgisiz sloganlarıyla Diyarbakır’da ve İstanbul’da bağırıyordu: “Gaffar’a uzanan eller kırılсын, katiller bulunsun, hesap sorulsun.”

Bu toplumsal bir tepkiydi, tavır alıştı. Dışlananların, toplumda kendilerine temsiliyet anlamında yer biçilmeyenlerin tepkisiydi. Bir çığ gibi büyüyerek ve sürerek gelen bir tepkiydi. Aslında futbolun bir kent sporu olduğu bilinmesine karşın bu kez tersine dönmüş, futbola siyaset karışmıştı. Siyaseti futbolun şahsında bu kez kitleler kullanıyordu.

Kırsal köklü göç vurgunu insanlar; siyaseten sahiplendiği kentleri, kendileri ve kimlikleri adına futbola ve spora da sahip çıkmışlardı.

“DİYARBAKIR DİYARIM,
YİTİRMİŞİM YANARIM”

Diyarbakır Diyarım, Yitirmişim Yanarım

Mıgırdiç Margosyan’a

Diyarbakır; tarihin bütün zamanlarının toplandığı kent.
Yılmaz Odabaşı’na;

“Diyarbakır,
Sen kendine ve bana benzersin.
Çarpar da kalelere esmerliğini,
Kanatır, böğrünü mahvedersin.” dedirten şehir.

Diyarbakır, bugüne taşıdığı kültürel mirasıyla onur duyarak, yaşayan az sayıdaki “dünya kentleri”nden biri.

Bugünler Diyarbakır’a acı, yoksulluk, keder getirdiğinden midir, bilinmez, geçmiş daha çok özlenir oldu, sararmaya yüz tutmuş anıların sayfalarında.

Diyarbakır’da dolmuş muavinleri, Ofis-Dağkapı hattında, yıllar önce yıkılan eski İş Bankası’nın yerine bir işhanı ile başka bir banka şubesi yapılan durak yerinde yolcu indirirlerken, halen “İş Bankası var mı yenen!” derler. Oysa ne İş Bankası kalmıştır o durakta, ne de eski yolcular.

Eskiler bilirler ki, eski İş Bankası’nın önünden geçen so-

kak, Cahit Sıtkı Tarancı Evi'nin, Mesudiye ve Zinciriyе Medreseleri ile Ulucamii'nin bulunduğu mekânlara ulaşır. Yine Seyrantepe-Dağkapı hattında çalışan dolmuşların muavinleri, yıllar önce yıkılan ve bugünlerde yerinde koca bir iş merkezi inşaatı süren Ayyıldız Celâl'in yazlık Yıldız Sineması'nın bulunduğu durağa, halen "Yıldız, var mı inen?" diye çağırırlar. Oysa ne Ayyıldız Celâl, ne de yazlık Yıldız Sineması kaldı geriye.

O denli anlam yüklü anlar-anılar yaşanmıştır ki, yıkılmasına gönüllerde bile tahammül edilememekte ve geçmişte kalan bu mekânlar eski isimleriyle anılmaktadır.

Çocuktuk. Evin kadınlarıyla hamama giderdik. Her mahallenin sakinleri, kendi mahallesindeki hamama giderdi. Melik Ahmettekiler, Melik Ahmet ve Kadı Hamamı'na; Mardinkapıdakiler, içinde bir deve kaybolduğu söylenen Deve ya da Deva Hamamı'na; Ulucami civarındakiler de Vahapağa Hamamı'na. Bizler ise, 1500'lü yıllarda yaptırılan Hançepektaki Paşа Hamamı'na giderdik. Ve her semt kendine göre ünlü bir hamamıyla anılırdı.

Her ailenin bir "hamam günü" vardı. Bu ya haftada bir, ya da onbeş günde bir olurdu. Ve o gün bir şenlik havasında yaşanırdı. Buğday unundan pişirilmiş taze ekmek, özel sırlı küplerde korunan et kavurması ve turşu, bu sazlı-sözlü hamam eğlencelerine eşlik ederdi.

Bu "hamam günleri"nde natırlar¹ sabah erkenden eve gelir; kildan², leğen³ ve badiye⁴ ile hamam bohçasını alır, hamama yer ve curun (kurna) tutmaya giderlerdi. Akşam da aynı şekilde, götördüklerini eve geri getirirlerdi.

1 Natır: Hamama gidenlerin eşyalarını taşıyan kadın.

2 Kildan: Sabun, Lif, Kese, Tarak ve Topuk Taşı'nın içine konulduğu kutu.

3 Leğen: Bildiğimiz leğenlerden biraz daha farklı, su kesintilerine karşı önlem için, sıcak suyun içine konulduğu kap.

4 Badiye: Su kesintilerine karşı içine soğuk suyun konulduğu kap.

Ayrıca birçok aile için, kendi hamam günlerinde gitmeseler de ücreti önceden ödenerek ayırılmış kendilerine ait yerleri vardı. Hamamlarda önceden bedeli ödenerek ayrıtılan bu yerlere “helvalık” denirdi.

Paşa Hamamı’nın kadınlar kısmına, Türkçeyi Fransız aksanıyla konuşan “Leman Abla” bakardı. Leman Abla yıllar önce, İstanbul’da Fransızca eğitim yapan bir lisede öğretmen iken, işini de, İstanbul’u da terkedip Paşa Hamamı’nın erkekler kısmına bakan filinta gibi Arif Dayı’ya kaçmış bir İstanbul hanımefendisiydi. O sıralar Ziya Gökalp Lisesi’nin orta kısmında öğrenciydim. Leman Abla’dan Fransızca dersleri alırdım. Ayşe Dicleli gibi aşırı kuralcı bir Fransızca öğretmeninden, Leman Abla’nın katkıları olmasaydı zor geçirdim.

Erkek çocukların yaşı biraz büyüyüp akli ermeye başlayınca, usulca hamam kapısından geriye döndürülürlerdi. Hamamcının sözleri kısa ve ironikti. “Hanım, bari babasını da getireydiniz.” Bu ifade biçimi buyurgandı ve artık erkek çocuklar için, Pazar günleri babalarıyla birlikte hamama gitme döneminin başladığı anlamına geliyordu.

Eski Diyarbakır gül kokan bir şehirdi. Şimdilerde yerinde kentin mimari tarzına uymayan bir yapının yer aldığı Dağkapı Meydanı’nda “Emirgan Parkı” vardı. Emirgan Parkı’nın erkekler ve kadınlar kısmını, içerisinde Yediveren ve Muhammedi güllerin olduğu bir “Gül Bahçesi” ayırırdı. Yine o günlerde, gül esansı ile damıtılmış rakı üretilirdi eski Diyarbakır evlerinde.

İşte bu “Emirgan Parkı’nın” tam karşısındaki Dilan Sineması’nın altında pantoloncu Terzi Hanna’nın, tabelasında “Paris Pantoloncusu” yazan dükkanı vardı. Hanna kendi alanında çok ünlüydü ve iyi pantolon dikerdi. Hanna’nın usta ellerinden çıkan pantolonları giymek, o günlerin Diyarbakır’ında bir ayrıcalık sayılırdı. Hanna, isminden de an-

laşılacağı üzere Diyarbakırlı bir Süryaniydi. Ve ilginçtir, Ermenilerin ve Süryanilerin çoğu Kürtçe bildiği halde Hanna bilmezdi. Bunu böylece bilen Nıkre⁵ Nihat, Hanna'ya "Hanna nım"⁶ diye hitap ederdi. Ne bilsin Hanna, "Hannacığım" dediğini sanırdı. Bir süre sonra Nıkre Nihat'ın Hanna isminin sonuna Kürtçe'de küfür anlamını taşıyan bir sözcük eklediğini öğrendiğinde nasıl öfkелendiğini unutmam mümkün değil.

Eski Diyarbakır'da berberler de vardı. Kerpetenle diş çeken, saçkıranı; tuz ve sarmısakla ovarak kendi yöntemleriyle tedavi eden ve de traş da yapan berberler. Hani, "Kurban olam o başa, bu baş gide traşa" denilerek erkek çocukların traşa götürüldüğü berberler.

Çocukluğumuzun kavgalı oyunlarının geçtiği parke taşlı dar sokaklardan baş üzerinde taşınan bakır teşterlerde yoğrularak mayalanmış hamurlar götürülürdü, Ömer'in fırınına. Ömer'in fırını sahibinin ismiyle anılırdı. Hamamlarda olduğu gibi her semtin iyi ekmek pişiren birer ünlü fırını da vardı. Ömer'in Fırını gibi, Çırık Fırını, Yüksek Fırın, Mecit Ağa'nın Fırını bunlardandı.

"Teşter"ler fırına geliş sırasına göre dizilir, aynı sıraya göre de pişirilirdi. Herkes kendi ekmeğinin çıkacağı saati yaklaşıklık olarak bilirdi. Pişirme sırası yüzünden bazen ufak kavgaların yaşandığı da olur, ama sonra tatlıya bağlanırdı. Pişirilen ekmeklerin ücretleri para olarak alınırdı. Ayrıca da her evin ekmeklerinden sadece bir tanesinin baş kısmından bir parça "pişirici hakkı" olarak koparılır, koparılan ekmekler düşük fiyatlarla yoksullara satılırdı. Fırından alınıp yine teşter içerisinde taşınan ekmeklerden yayılan sıcak buğu bütün sokağı kaplardı. Sokaktan geçen tanıdık-tanımadık herkese ekmekten bir parça koparması için ısrar edilirdi.

5 Nıkre: Küçük kazan.

6 Hanna nım: Hanna'yı s.....m.

Suriçinde surlara bitişik Küpeli Havuzu.

Bir dostun o döneme ilişkin ifadesinde yer aldığı gibi; “Surların içi küncülü çörek, dışı pasta kokardı.”

Suriçi'nin parke taşlı sokaklarının dili olsa da anlatsa, o günlerin en güzel ve fiyakalı gezinti araçları çift atla çekilen faytonlarını, ya da Diyarbekirlice paytonlarını. Paytonun arka dingiline oturan muzip ve kaçak yolcular için, paytoncu-yu uyaran çocukların, hep bir ağızdan “paytonci, yağlı kırbaç” diye bağırma- larını yeni nesillere anlatmalı. Ve o payton atlarının parke taşlı Diyarbakır sokaklarından hızla geçerken, izleyenlerin haz duyarak attığı bakışlar şimdilerde bir düş. Bir de çocukluk arkadaşım, paytoncu Salih'e sormalı, “aşağı mahleye”⁷ kimleri taşıdığını. Şarkıdaki gibi;

*“Evli Beden’de kuş var,
Kanadında gümüş var.
Kuşum gitti gelmedi,
Helbet bunda bir iş var.”*

Giden ve de dönmeyen, ardından yol gözlenen hangi kuştur? Meraklısına sormak gerekir.

Diyarbakır'da orta yaşı geçmeye başlayanlar, bugünlerde suyu şehir şebekesine bağlanan, “Hamravât” suyu ile dolup boşalan “Dıngılhava” ile “Küpelî” havuzlarını ve “Tılo Dayı”nın mayo yerine sadece parasını verenlere sunduğu peştemalle girilen “Anzele (Balıklı)” havuzlarını unutmaları mümkün mü?

Şairce bir ifadedir Yılmaz Odabaşı'nın dilinde;

*“dıngılava’da peştemalli çocuklar havuzlara işerler
gözlerimde bir mahmur özlem kalır”*

7 Aşağı Mahle: Faytonlar bir dönem, Saray Kapı'dan ya da Balıkçılarbaşı'ndan girip halk arasında aşağı mahle olarak bilinen Genelev'e yolcularını bırakıp, Mar-din Kapı'dan çıkarlardı.

Havuzlara ve Diyarbakır'a su veren Hamravât ki; Kanuni-Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi sırasında rahatsızlanıp Karacadağ eteklerinde kurduğu otağ yerinde keşfettiği sudur.

Hamravât Suyu ile iyileşip sağlığına kavuştuktan sonra şu ünlü sözü orada söylediğini biliyor muydunuz.?

*Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi.
Olmaya Devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*

Daha sonra 1535 yılında, 14 kilometre uzaklıktan kantaralarla şehre getirilen bu sudur.

Ya havuz sefasından sonra, güne mis gibi ciğer kebabıyla merhaba demenin tadını kime ve nasıl anlatmalı?

O günlerde, genellikle okul dönüşü, öğlen saatlerinde Diyarbakır'ın en şenlikli eğlencesi "Çiğ yumurta yarışı"na tanıklık etmeyi kimler anımsar acaba? Elinde belli sayıdaki çiğ yumurta ile Ulucamii'nin önünden yarışa başlayanların son durağı Urfakapısı idi. Kol gücüyle fırlatılan her yumurtanın düştüğü yerden bir başka yumurta ile bir daha atış. En son yumurtayı Urfakapı'daki surların üzerinden aşırana büyük ödül!

Fakat o yakıcı, yaralayıcı ve derinden gelen güzel ses de neyin nesi. Eski Belediye binası ile Ulucamii'nin tam karşısına denk düşen kuyumcular çarşısının üzerindeki Diyarbakır Musiki Cemiyeti'nden bir nağme yükselmekte:

*"Bahçalarda mor meni
Verem ettin sen beni
Ya sen islam ol Axçik
Ya ben olam Ermeni"*

Arada ise firaklı bir gazel: "Valla oğul kan katışmış kanıma" yürüyüp gidene, kulak kabartmadan yumurta yarışı-

Diyarbakir Musiki Cemiyeti. 1950'li yıllar.

nın hengamesine kapılanlara aşkolsun. Ne de olsa “Şark Bülbulü Celal Güzelses”’in arkadaşları ve öğrencileridir söyleyenler.

Güne bu güzelliklerle başlayanların, akşam olduğunda; bir tarafı Kırklardağı’na bakan, diğer tarafı da Hevsel Bahçelerini sulayan “dink” denilen değirmenlere bakan ve tarihi surları da sol yanına alan Şemsiler Kayalığı’dır mesken tutulan.

Şemsiler ki; bir zamanlar güneşe tapanların ibadet yeri. Sonrasında yağmur duasına çıkılan bir yerdi. Sözü edilen günlerde, günün yorgunluğunu atmada tercih edilen bir mekân. Şemsiler’de semaverler fokurdarken, Dicle’nin üzerinde batan güneşi izlemek ayrı bir güzellikti.

Dicle; Diyarbekirlilerce kutsal sayılan Dicle. Kentiyle öz-

deşleşen Dicle. Acaba dünyada kentiyle bu denli bütünleşen kaç nehir vardır. O denli bütünleşmiştir ki Dicle'nin üstüne söz kesilmiştir. Hem de şairce, Ahmed Arif'ce.

*“Ölürsem Dicle’de bir çadırdı ölme isterim”
“İster Erzurum’da vuralar beni,
İster İzmir’de.
Kanım Dicle’ye akar.”*

Başka kimlerin kanı karışmıştır Dicle’ye. Bilinir de! Bilinmez.

Ve de şair İhsan Biçici'nin ifadesiyle:

*“Dicle, bağı yaşlardan doğa gelmiş bir nehir,
İnceden hafiften ağlayıp durur.”*

Ağlaya ağlaya gözyaşı pınarları kurumuş mudur Dicle'nin? Kimseler bilmez. Oysa can taşır Dicle...

İşte şimdi Şemsiler'deyiz, hem de Dicle'ye karşı.

Şemsiler'de akşam güneşine karşı “dink”lerin gölgesinde demlenen Diyarbekir Pêxas (Baldırıçıplak)’larını anlatmadan geçmek büyük eksiklik olurdu doğrusu. O Pêxas’lar ki içtikleri ya 55 kuruşluk marmara şarabıdır ya da Dört Yol’da (Şimdiki Paşabahçe Mağazası’nın hemen yanındaki sokağın başında) bulunan eski havuzlu İşhanı’nın yanındaki dükkânda Hayik’le Sarkis’in babası Ermeni Pakledon Usta’nın sattığı binlik şaraptır.

Pêxaslar şarap içerken bir yandan da şarkı söylemekte:

*“Yeşil yaprak arasında,
Kırmızı gül koncası.
Nerelerde mesken tutun,
Gönlümün eglencesi.”*

Mesken tutulan yer kentin akciğerleri, dinklerin sularını akıttığı Hevsel Bahçeleri'dir. Diyarbekir pêxasları iyi demlenmek zorundadırlar. Çünkü her pêxas kendi mahallesinden sorumludur. Değil mi ki;

*“Bu küçe uzun küçe,
Evleri var içiçe.
Diyarbekir pêxasi,
Bıraxır mi êl geçe?”*

Evet... Çaylar da, şaraplar da içilmiştir... Gün bütün yorgunluğunu üzerinden atmıştır... Artık Ahmed Arif'in dediği gibi; “ Bire on, bire yüzle akşama gebe” olmanın vaktidir. Yani Diyarbekir'in sıcak yaz gecelerinin sinema sefaları. Yani Deveci Rahmi'nin Yenişehir Sineması. Hani önceleri Halkevi Binası olan Yenişehir Sineması. Ya da isyan bastırıldıktan sonra arka bahçesindeki Dağdağan ağacının dibinde asılarak aynı yere gömüldüğü söylenen Şeyh Sait'in mezarının olduğu Yenişehir Sineması. Ve de Ayyıldız Celâl'in Yıldız Sineması ile bir zamanlar Ortadoğu'nun ve Balkanlar'ın en büyük sineması olduğu söylenen Dilan Sineması. Yakın zamanlarda da (1970'lerde) film başlamadan önce her akşam canlı orkestra ile açılış yapan Ar Sineması. Nilgün'ü, Melek'i, Atlas'ı, Dicle'yi saymaya ne hacet...

Ne hüznünler yaşandı... Ne aşklara öykünüldü. Kaç mendil ıslatıldı sıcak Diyarbekir gecelerinde bu sinemalarda.

Dilerseniz Dicle kıyısındaki muhabbetlere gelelim. Hani, Dicle kıyısında bostan ve hülle (holık, hayme) kurup güvercin gübresiyle koca koca Diyarbakır karpuzu yetiştirirken, sırf keyif olsun diye içi boşaltılmış karpuzların içerisine biraz kül ve gazyağı koyup sonrada ateşleyerek Dicle'nin yukarı gözesinden suya bırakıp gece karanlığında suda yarak ilerleyen yuvarlak ateş toplarını simgeleyen - şimdi-

lerde Elazığ'a maledilen- "Çayda Çıra"yı anlatmadan geçmek olur mu?

Bir de, Diyarbekir'in ve Güneydoğu coğrafyasının uzun süren yaz gecelerinde damda yatma sefası var. Bazalt taşlardan yapılma eski Diyarbekir evlerinin ters kırıklı toprak damlarında kurulan "taht"larda, elinizi uzattığınızda yakalanabilecek gibi gökyüzünde asılı olarak duruveren yıldızlara karşı uyumak. O "taht"lar ki, toprak damların zemininden bir buçuk metre kadar yüksekte, birkaç basamakla çıkılan beş-on metrekare genişliğinde etrafı beyaz Amerikan bezinden çevrili "sıtara" (sitare) denilen örtüyle kuşatılmış pamuk yorgan-döşekle donanımlı uyunacak ahşap mekânlar. Hani şarkıdaki gibi;

*"Akşam oldu, vakt oldu,
Sinem yare taht oldu.
Çevirin sitareyi,
Yar gelecek vakt oldu."*

Ah, bir de gece toprak testilerde dinlenen sulardan içmek ya da tuvalet ihtiyacını gidermek için "taht"tan inildiğinde uyku sersemliğiyle "damdan düşme" yaşanmasaydı.

Hicri İlgören'in şiirindeki gibi; Diyarbekir şimdilerde, "Benzi solmuş boş bir tüfek gibidir." Oysa bir zamanlar, "Damlara serili yataklara dizilir,/ Geceleri yıldızlara şaşardık."

Elsa Triolet, *Gün Doğarken Bülbul Susar* kitabında derki; Gündüz, "Ateşin üzerinde, suyu buhar olup uçmuş, erimeye başlamış bir tenceredir kent. Sonra gece gelir, alevler söner, tatlı bir ılıkılık başlar." "Ve kendi aydınlığı vardır, gecenin.

İşte Diyarbekir'in uzun yaz gecelerinin birinde uzaktan ve derinden bir ses gelmede, eski transistörlü radyodan.

“Lo lo gidyano,
Diyarbekir di rastê da,
Ulîcamî di ortê da.
Xwedê murada min û
Muradê bejna zirav biqedan da.
Nava text û starê da.”⁸

İşte bu gündelik yaşama dair bir kültürün ürünü olan tahtların yerleştirildiği toprak damlar, sonbahar yağmurlarıyla birlikte genellikle Eylül, Ekim aylarında loğ adı verilen silindirik taşlarla sıkıştırılırdı. Loğculuk eski Diyarbakır’da çoğunlukla Bingöllü dam loğlayanlar tarafından bir meslek olarak yürütülürdü.

Tıpkı Kızılderililer’in dumanla haberleşmeleri gibi mutluluklar, sevinçler ve inatlaşmalar da çoğu kez damlardan sürdürülürdü. İşte 1950’li yıllarda, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı seçimi kazandığında, yılların Halk Partisi nineme inat, bir komşumuzun damdan dama manisi:

“Kargalar kağır kağır,
İsmet kulağın sağır.
Celal Bayar kazanmış,
Çık damda havar çağır.”

Yine eski Diyarbakır evlerinde su kuyuları vardı. Buz gibi içme sularının olduğu kuyular. Ve bu kuyular kirlendiğinde kuyuları temizleyen “kuyu pâkliyan” lar. Sonraları şehir iç-

8 Hey hey kimseler
Diyarbekir düzdedir.
Ulucami ortasında.
Tanrı, benim ve
İnce boylumun
Muradını verseydi,
Taht ve sitarenin arasında.

me suyu şebekesi su ihtiyacını karşılamaya başlayınca birer ikişer azalmaya başladı bu kuyular. Güzelim kuyular, artık “kör kuyu” haline dönüştü. Ve işsiz kalan kuyu pâkliyanlar da artık hasat mevsimi sonrası, kış başlamadan önce “bulgur çeken”liğe soyundular.

Bu kentin güzelliklerini yaşayanlar, bugün bu güzelliklerden bir şeyler ararken, bir yandan da İskenderiyeli şair Konstantin Kavafis’in 1900’lerde yazdığı *Kent* adlı şiirinden şu dizeleri söylemeden edemiyorlar.

*“Yeni ülkeler bulamayacaksın,
başka denizler bulamayacaksın.
Bu kent peşini bırakmayacak.
Aynı sokaklarda dolaşacaksın.
Aynı mahallede yaşlanacaksın;
aynı evlerde kır düşecek saçlarına.
Bu kenttir gidip gideceğin yer.
Bir başkasını umma...
Bir gemi yok, bir yol yok sana.
Değil mi ki, hayâtına kıydın burada.”*

Nostalji yüklü, oldukça uzun bu anlatıma geçmeme, bir süre önce bir televizyon kanalında Diyarbakırlı sanatçı Bedri Ayseli’den dinlediğim bir Diyarbakır şarkısı neden oldu. (İlk müzik derslerini rahmetli dayımdan alan Bedri... Bir aile gibi yakın komşumuz Rozin’in torunu, Meri’nin oğlu ve Janet’in kardeşi Bedri Ayseli...)

Şarkının melodisi çok duygulandırıcı. Ancak nakarat bölümünde yapılan değişiklik beni hüzne boğdu. Değiştirilmiş haliyle nakarat bölümü aynen şöyle;

*Yeni de duydum sevdalısın, sevdalı.
Bu derdimin dermanısın dermanı.*

Suriçi Hançepek'te Bedri Ayseli ve Yüksel Güven.

Şarkının orijinal ve tam metni birazdan gelecek.

Aşağıdaki hikâye, Diyarbekir'in musiki ve folklor kültürüyle yoğrulmuş ve dolu dolu yaşamış bir ağabeyimizin aktardıklarıdır. Anlatılan, yakın dönemlerde, çocukluk günlerimizde ortak anılarımızı paylaştığımız günlerdir.

Maria (Mari, Meri olarak da çağırılırdı.) pazarda komşusu Mıgırdiç'le karşılaşılıyor. Karşılıklı hal hatır sorulup hasbihal edildikten sonra Maria, Mıgırdiç'e; pazarda ne aradığını sorar. Mıgırdiç pazara buğday almak için geldiğini söyler. Maria, bir süre sonra bir şeyler söylemeden "Sağlıkla kal" deyip pazardan ayrılır. Mahallesi Hançepek'e döner. O gün de telaşlı bir gündür. Komşu evlerinden birinde şahre (şehriye) kesimi vardır. Bilenler bilir, Diyarbekir'de o günlerde şehriye kesimi bir şenlik gibi geçmektedir. Şehriye kesilen evde kadınlar oturmuş, şarkı söylemektedirler. Şarkılar peş peşe gelirken, Maria kapıyı aralar. O sırada söylenen şarkı aynen şöyle;

1) *Ne durmuşsan dam başında ay gibi.*

Yanakların alma gibi, nar gibi.

Gel sarışak ikimiz bir can gibi.

Yengi de duydum ermenisen ermeni.

Şu göynümün dermanisan dermani.

2) *Elele ver gidağ protxanaya.*

Kurban olam seni de doğıran anaya.

Seni de doğdı beni de saldı belaya.

Yengi de duydum ermenisen ermeni.

Bu göynümün dermanisan dermani.

3) *Ermeniyix meskenimiz toydadır.*

Ermeniye raki da şarap faydadır.

Varın sorun nazlı yarım nerededir.

Yengi de duydu ermenisen ermeni.

Bu derdimin dermanisan dermani.

Maria şehriye kesimi yapılan eve süzülerek girer. Şarkıya sonuna kadar katılarak eşlik eder. Ne de olsa “mazi kalbinde yaradır.” Hemen konuya girerek pazar yerinde komşusu Mıgırđıç’i gördüğünü, Mıgırđıç’in buğday almak için pazarda bulunduğunu söylediğini anlatır. Ardından da der ki; “komşular vuş kele,hele bu işe bakın, ben bi gün evvel Mıgırđıç’in kilerine girdim. Gördüm ki evinde içecağ bir bardak rakısı yoğ, gêtmiş bazara buğda almağa.”

Şimdi işin özüne gelelim: Yıllardan beri Kürtçe türkülerin melodileri bile aynen korunarak, sadece sözleri Türkçeleştirilerek söylendi. Söylenmeye de halen devam ediliyor. Bu da bizleri yaralıyor. Bizim esamemiz artık okunmuyor.

Bari birileri, -başkalıklarını korumaya çalışan birileri- o mozaik kültürün fertleri sizler yapmayın. Hele bu cemaatin ferdi sevgili “Bedo” bari sen yapma....!

Diyarbakır'dan Bir Artin Gider, Hayatımız Eksik Kalır

Oşin Çilingir'e

1960'lı yılların başı, Cumhuriyet'in kırkinci yılının kutlandığı yıllar, dinler ve kültürler mozaigi Diyarbakır'ın, Hasırlı Mahallesi.

Arkadaşım Artin'le birlikte Cumhuriyet İlkokulu'nda öğrenciyiz. Adını Cumhuriyet'ten alan Cumhuriyet İlkokulu ve de ne anlam taşıdığını çok fazla bilmeden, Cumhuriyet'in kırkinci yılını kutluyoruz. Cumhuriyet İlkokulu'nda okuyoruz ve kış başında, sınıflarımızı ısıtmak için her öğrenci, evlerimizden bir ya da birkaç dal odun götürüyoruz. Çocuk ellerimizle okula götürdüğümüz odunlar, hem ısınmamızı hem de taş duvarları ısıtmamızı sağlıyor.

Her öğrenci, zengin yoksul ayrımı yapmadan bu odun imecesine katılmak zorunda. Çünkü, ödenek yok.

Artin, iyi ve has arkadaşım. Odun taşımayı paylaştığım gibi, acıları ve güzellikleri de paylaştığım arkadaşım. Ders-ten geç çıkarak Artin'le eve döndüğümüz bir gün, okul çıkışında mahalle çocukları tarafından dövüldük. O gün asıl hedef Artin'di. Fakat, Artin'in dövülmesine karşı durarak tepki göstermişim. Vay sen misin “gavur”a, Ermeni'ye yan-

daş çıkan diye! Dayağı da ikimize bölüştürmüşlerdi.

Üst baş perişan ve berelenmiş vaziyette eve girdiğimizi gören ninem, eline geçirdiği sopayla, öfkeli bir şekilde so-kağa fırlayıp çocukları kovalamıştı. Ardından tekrar eve dö-nen ninem elimizi yüzümüzü temizleyip, üzerine ev yapımı domates salçası sürülmüş lavaş ekmek parçalarını tutuşturup ikimizi de rahatlatmıştı.

Birçok şeyi olduğu gibi, dayağı da paylaştığım Artin, Di-yarbakır'ı terkedip gidinceye kadar, hayatımda hep yer etti. Beyaz tenli, kırmızı yanaklı, dolma gibi burunlu, hoş bir çocuktü. Kıp kırmızı ve hep kırmızı yanaklarından dolayı, okulda adı “Domates”e çıkmıştı. Ama Artin, her zaman ol-duğu gibi domates lakabını da kabullenmişti. Çünkü, yal-nızdı ve “azınlık”tı Artin. Tepki göstermek daha da yalnız-laşmaktı. Bunun bilincindeydi Artin.

Artin, yalnız olmanın acısını en çok din derslerinde yaşar-dı. Çünkü din dersleri sadece Müslümanlara yönelikti. Uy-gulayıcılar, Müslümanlara göre bir eğitim-öğretim programı hazırlamışlardı. Uygulama gereği, Müslüman olmayanlara düşen, isterlerse o dönemde din derslerine katılmamaktı. Uy-gulama, genellikle Hristiyan çocuklarını öğretmenlerin sınıf-tan çıkarmaları şeklinde yürütülüyordu. Hristiyanların, din derslerine gönüllü olarak katılmaları da pek bir şeyi değıştir-miyordu. Bazen, dersten çıkmak isteyen hristiyan çocukları-nı inat olsun diye zorla tutmak isteyen öğretmenler de yok değildi. Zorla “Kelime-i Şahadet” getirildiği de oluyordu. Bu durumun ayyuka çıkması halinde, Hristiyan cemaatinin, il-gili makamlara toplu şikayeti de sözkonusu oluyordu.

Her durumda o çocuklara düşen, ikili bir yaşama bölün-müşlüktü. Din dersini izlemediğinde bir başınalık ve yal-nızlık. Zorunlu ya da gönüllü izlediğinde ise “önyargı” ve “acaba tepkisi ne olacak” diye her defasında meraklı bakış-lar. Sonuçta ise hep eziklik.

Artin'in dedesini, belki de yakını olan bir Artin'i veya Artin'le hiç ilgisi olmayan bir başka Artin'i anlatmıştı ninem.

Diyarbakırlı komşuları ve tanıyanlarca yıllar yılı "Alo pir" olarak bilinen Ermeni Artin, son demlerini yaşıyor. Ve artık ölmeye yatmış. Aile fertleri, özellikle de çok sevdiği kızları Ester ve Sara başında bekliyorlar. Acaba son arzusu olur mu? diye.

O anda ne oluyorsa, hangi amaçla bilinmez, birden Artin'in sağ elinin işaret parmağı dikiliyor. Artin, başka bir hareket de yapmıyor. Herhangi bir söz de çıkmıyor ağzından. Aile fertleri telaşa kapılıp, papazı çağırıyorlar. Papaz dahil herkes, ne denli uğraş veriyorlarsa da Artin'in parmağını katlayamıyorlar. Papaz, söylediklerini Artin'in duyup duymadığını da bilmeden başlıyor tekerlemeye:

*"Artin lawo şaşgêrtas,
Son nefesi eşhedî.
Hezar kuruş cırcıros,
Emegim tırım pantıros.
Paşîyê hesabî görös,
Son nefesi eşhedî."*¹

Doğal olarak tekerlemedeki sözlerden de anlaşılacağı üzere; Artin'in, son deminde işaret parmağı ile birlikte "Kelime-i Şahadet" getirip müslüman olarak Diyarbakır'daki tüm Ermeni cemaatini rezil edeceği sıkıntısı var.

Hikâye edilir ki, Artin, parmağı dik olarak ölür. Parmak

1 Tekerleme "Artin oğlum şaşırdın mı,
Son nefesinde mi eşhedi hatırladın.
Sana harcadığım paralar,
Ve emeğimi haram ederim.
Hesabı da sonra seninle görürüm,
Bu son eşhed de ne oluyor."

kırılarak ipe bağlanır. Daha sonra da Hıristiyan mezarlığına gömülür. “Alo pir”in son deminde hidayete erdiğini duyan Müslümanlar, cenazeyi Hıristiyan mezarlığından çıkarıp Müslüman mezarlığına gömerler.

Çocukluk günlerimden kalma, Kürtçe, Ermenice, ve Türkçe karışımı bu Diyarbakır ağzındaki uyduruk, kafiyeli ifade de bile ikili dinsel bağnazlığın yansımasını görmek mümkün. Fakat, uyduruk olsa bile, üç dilin birlikte kullanılarak böylesine güzel armonisini yakalamak, ayrı bir güzellik ve kültürel zenginlik gibi.

Cennete gitmek yalnız Müslümanlar’a has bir olguymuş gibi yaşlı Artin’in işaret parmağının dikilmesi dinsel tercihe yorumlandı.. Son deminde Müslüman olan Hıristiyanlar doğrudan cennete giderlermiş ya! Sanki, mübarek cennetin anahtarı, 11. yüzyılda yaşamış Hasan Sabbah’inki gibi, salt müslümanlara tapu tahsisli! Sanki mübarek söz, “Rabbül Alemin” olarak söylenmemiş de, “Rabbül Müslümin” olarak ifade edilmiş.

Akıl sahibi hiç kimse, Artin’in işaret parmağının niye kalktığını araştırmadı. “Bilge; gökyüzünü, ayı, yıldızları işaret etmiş. Aptallar, parmağa bak demişler.” Dinsel tercih, ilkel boğazlaşma için biçilmiş kaftandı. Parmak hesabını kim yapacaktı?

Babamla dedesi hemşehri Oşin Çilingir’in ve benim ilçem Lice’den bir hikâyeyi, yukarıdaki ile bağlantısı nedeniyle, ninemin anlatımından, zihnimde yer ettiği kadarıyla aktarmak istiyorum.

Ermeni Kafle’sinin² yaşandığı günlerin Lice’sinde, son kalanlardan biri; ninemin adını hatırlamadığı ama soyunu, so-punu iyi bildiği “lawê mala Ağacan” a (Ağacanların oğlu)

2 Ermeni Kafle’si: Ermenilerin toplu olarak göç ettirilmesine eski Diyarbakırlılar Kafle, kefle, kefle zamanı derler.

‘Kelime-i Şahadet’³ getir, Müslüman ol, kurtul’ ısrarı yapılır. Ağacın oğlu teklifi kabul etmez. Lice’deki kilisenin damına çıkar. Silahı da elindedir. Üç gün direnir. Ağacın oğlu. İyi nişancı olduğu halde, kimselere ölümcül ateş açmaz. Niyetinin kötü olmadığını kanıtlamak için, kilisenin karşısındaki bahçelerin içinde abdest alan yaşlı bir Licelinin külâhını tek atışta kafasından uçurur. ‘Bırakın gideyim’ der.

Üçüncü günün sonunda, Müslümanlığı kabul etmemekte ısrarlı olduğundan, yakalanırsa öldürüleceğini anlayan Ağacın oğlu, kalan son kurşununu kafasına sıkmadan son sözünü söyler: “Sizin kurşununuzla ölmem.”

Çocukluk arkadaşım Artin’i anlatırken, söz dallanıp budaklandı. Nerelere vardı. Artin’le ilgili bende kalan bir diğer anı, sesinin güzelliği idi. Yerli malı haftalarında, okul müsamerelerinde ve özel günlerde, Artin, sesini de dillendirirdi. Yine böyle, yerli malı haftasının kutlandığı bir günde herkes mevsim meyvaları ile ceviz, pestil gibi şeyler getirmişti. Hiç unutmam, o gün Artin, eli boş gelmişti. Israr ettik, zorladık: Niye boş geldin? Belki ailesi alamamıştır, diye kendimizinkileri paylaştırmak istedik. Artin kabul etmedi. Çocuk aklımızla belki “onların” orucu’dur, dedik. Artin’e o gün şarkı da söyledik. Sonradan öğrendik ki o gün bir yakını ölmüş. Aykırı davranışı ondanmış.

Artin, böyle günlerden birinden sonra, bir daha da okula gelmedi. Diyarbakır’dan ailece göçüp gittiklerini söylediler. Sonuç, çocuk yaşantımızdan eksilen bir insandı. Ama bu insan Artin’di. Şairin dediği gibi: “Hayatımızdan bir insan

3 Kelime-i Şahadet: Müslümanlarca; “Allahın bir olduğu, Muhammed’in de onun resûlü, elçisi olduğu” ifadesidir. Bu ifade o kadar bağnazca kullanılmıştır ki; yine Lice’den bir anı. Liceli Müslüman, Ermeni’yi kıstırmış. Hançeri elinde ve Ermeni’nin boğazına dayamış. Bağırıyor. “Kâfir bêje!” (Gavur, söyle!) Ermeni soruyor. “Çi bêjim?” (Ne söyleyeyim?) Müslüman ısrarla “Wî bêje!” (Onu söyle!) - Ermeni tekrar soruyor. “Ka tu bêje, ez jî bêjim?” (Sen söyle ki ben de söyleyeyim?) Dram ortada: Kelime-i Şahadet getirtmek isteyen de bilmiyor!

eksilir. Dünya çöl olur.” Biz henüz bunun ayırımına varacak olgunlukta değildik. Eksilen insan, kültürünü de beraber götürmüştü. Çocuktuk, kolay alıştık, Artin ve Artinler’in yokluğuna. Büyüdük arıyoruz. Artinlerin nereye gittiklerini hiçbir zaman öğrenemedim.

Bugün gerek Artin, gerekse benimle yaşıt olan ve Güneydoğu coğrafyasından beslendiklerini her fırsatta dile getiren Ara Dinkçiyan’lar, Arto Tunçboyacıyan’lar, yad ellerde, Amerika’larda müzik adamı. Diyarbakır damarını onurla ifade etmede onlardan mahiri yok.

Artin ise yok. Belki onlarla birlikte, belki değil. Diyarbakır’da bıraktığı kimliğini, köksüz topraklarda, uzak diyarlarda arayan bir yürektir artık, Artinler.

Düşleri Gerçeğe Dönüştüren Diyarbakir

*“Anısına saygı gösterildi mi, yitirilmiş insan ya-
şayan insandan daha çok aramızdadır.”*

A. DE SAINT EXUPERY

Annemin kalp rahatsızlığı nedeniyle gittiğim Antep'ten dönüş yolunda sevgili dost Hrant Dink'ten bir telefon geldi. Babası hemşehrim olan bir Fransız gazeteci Diyarbakır'a gelecekti. Kılavuzluk ve evsahipliği yapmam gerekiyordu. Mutabık kaldık. Konuğumuz bir İtalyan sanatçı ile birlikte Diyarbakır'a geldi. Sözümüz üzere kenti birlikte gezmeye başladık.

Konuğum bayan Ursula Gauthier, Paris'te *Le Nouvel Observateur* gazetesinde muhabir. Babası Arthur Kürkcüyan, 1930'larda Diyarbakır'dan ayrılmış. Diyarbakır'ın Ermenilerinden. Önce Lübnan'a, oradan da Fransa'ya göçmüş. Ursula'ya ve çevresindekilere hep Diyarbakır'ı anlatmış.

Öylesine anlatmış ki; geçmişte yaşadığı şehir, bir dönem sonra kızının düşlediği ve düşündeki kent olmuş. Ve Ursula, babasının memleketini mutlaka görmeyi arzulamış. İşte Ursula'yı binlerce kilometre uzaklardan, Paris'ten, bir zamanların şarkın Paris'ine, Diyarbakır'a çeken, cezbeden hasretin hikâyesi.

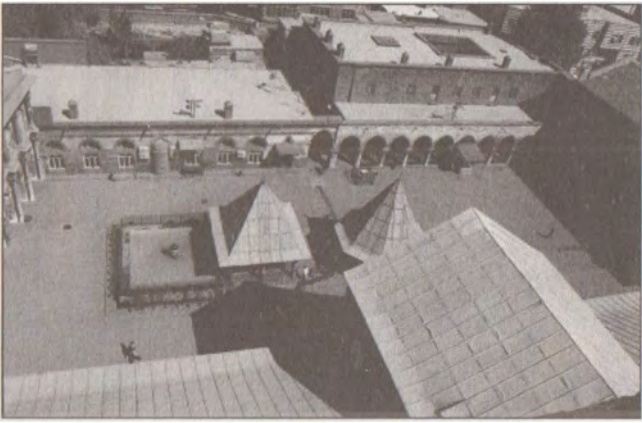
Yıllar önce bir dost, şair arkadaşım şiirinde “Nasıl ki Tek-

*Fransız gazeteci Ursula Gauthier,
babasının 1930'larda ayrıldığı Diyarbakır'da (üstte)*

Ulu cami - 'yoksulun ev sahibi'... (karşı sayfada)

Kadim Mar Toma Kilisesi, M.S. 639'dan beri, Ulucami.

saslı bir kız Kongo'da ölen sevgilisini İstanbul'da arıyorsa" demişti. Ursula da öyle; 1930'larda Diyarbakır'ı terk edip giden babası Arthur'un anılarını, izlerini daracık sokaklarda, yıkık kilise duvarlarında ve gerçeğin olanca acımasızlığının düşlerde yarattığı hüzünlerde arıyor.

Tanımadığım ama tanış olduğumuza inandığım Arthur amcamızın kızını, Ursula'yı, önce Surp Giragos Ermeni Kilisesi'ne götürdüm. Kilisenin olanca harabiyetine rağmen ayakta duran iskeletinin karşısında, eklenti yapılardan birinde, tek göz odasında yaşayan Anton Usta'yı bulduk. Anton, diğer ve gerçek adıyla Antranik Zor. Diyarbakır'daki son Ermeni. Benim tabirimle yaşlılığına ve takatsizliğine rağmen "Son Mohikan."

Arthur, 1930'larda Diyarbakır'dan ayrıldığında, belki de Anton ana rahmine yeni düşmüştü. 1933 doğumlu, Anton Usta. Ama Ursula ile karşılaşmalarının görülmeye değer

hüznünü de yaşamak gerekliydi. Epeyce bir süre kendi dilleriyle kafa kafaya verip, sohbet ettiler. ikisinin de gözlerindeki anlık ışıltıları yakaladım. Anton, arada bir bize doğru dönüp, dönüp tekrarlıyordu. “Kilisemiz çok güzeldi. Yazık oldu. Harap olmasına gönlüm elvermiyor. Bırakıp gittiler. Kimseler sahip çıkmadı. Sahipsiz olduğunu gören herkes de bir şeyleri çalıp götürdü “

Ursula, babasının kendilerine, yaşadıkları evi ve mahalle-yi anlatırken, devlet büyüklerinin yaşadığı görkemli saray kalıntılarının bulunduğu bir bölge ve bu bölgenin girişinde Aslanlı çeşmelerin olduğundan söz etmiş. Merakını gidermek için, halen bu mekânların var olduğunu ve isterlerse görebileceklerini ifade ettim. Heyecanla, mümkünse hemen görmek istediğini söyledi.

Bugün Diyarbakır Sivil Cezaevi ve jandarma birliğinin olduğu Saraykapı’ya gittik. Aslanlı çeşmenin iki aslanından biri yoktu, çalınmıştı yıllar önce. Diğer aslanın da ağzından akan su birkaç yıl önce kurumuştu. Zincirle bağlı, su içilen bakır tasın yerinde de yeller esiyordu. Allah’tan ki Ursula bana Saraykapı’daki Şen Corc Kilisesi’ni sormadı. Sorsaydı ne diyecektim? bilemem. Aslanlı çeşmenin fotoğrafının dahi çekilmesine izin vermeyen askeri birlik tarafından kullanıldığını, herhalde anlatamazdım. Belki Ursula, fotoğraf çekilmesine izin verilmeyen Aslanlı çeşmenin kendince elle çizimini bir anı olarak değerlendirir. Oysa, bir fotoğraf çekilme hoşgörüsünü gösterebilmeliydik.

Diyarbakır sivil kent mimarisinin canlı örneklerinden Diyarbakır evlerini, birlikte gezip gördük. Evlerin iç dünyasındaki ferahlık Ursula’yı etkiledi.

Her gelen kültürün kendi izlerini bıraktığı, M.S. 639 yılına kadar Mar Toma Kilisesi (katedrali), daha sonra da Ulu Cami olan görkemli yapıyı anlattım. İslamiyete ait iki ayrı mezhebin, Hanefilerle Şafiilerin, yine aynı camide, iki ayrı

mekânda namaz kılması, Ursula'ya çok ilginç geldi.

Meryem Ana Suryani Kadim Kilisesi'nin 1700 yıllık geçmişi ve mimari tarzı karşısında etkilenmemesi mümkün değildi. Kılavuzluk yapan kilise görevlisi Saliba ile Arapça konuştu. İbadet yapıldığı ve az da olsa cemaati olduğu için Süryani Kilisesi daha korunaklıydı.

5500 yıllık Diyarbekir surlarının 82 burcundan biri ve en eskisi Keçiburcu'ndan Dicle'ye bakarken, neleri düşündü? Anılarıyla başbaşa bırakmak adına Ursula'ya sormadım.

Çünkü, Dicle de boynu bükük akıyordu.

Yanındaki İtalyan arkadaşı ile İtalyanca, benimle tercüman aracılığı ile İngilizce, cami avlusunda bize tesadüfen yaşanan biriyle Fransızca, Anton'la Ermenice, Saliba ile Arapça konuşan ve bir günlüğüne dünyamıza girip çıkan biriydi, Ursula.

Yetmiş yıl önce, Arthur Kürkçüyan Diyarbekir'den ayrıldığında, hüznünü fısıldadığı surlar, şimdilerde kızı Ursula'ya taşların diliyle kimbilir neler anlatıyordu.

Şimdi Söz Söylemek Zamanıdır

*“Birden tã uzaklarda bir takım hıçkırıklar duy-
yar gibi olurum.*

*Ve pek yaygın bir hüzün sarar çepeçevre bu
şehri...”*

Doğu'da Bir Gece / ARMEN DORIAN

Çocukluk Diyarbakir'imiz, kardeşlik duygularının olanca güzelliklerinin yaşandığı bir şehirdi. Bugün geriye dönüp baktığımızda, hangi kırılasi eller bu güzellikleri tahrip etti? Yanıtlanması gerekli bir sorudur.

Bu yazıya neden gerek duydum? Aras yayınlarından Rober kardeşim, Knar (Lir) topluluğunun Anadolu Ermeni Halk Müziği CD'sini, incelik göstererek, bana gönderdi. Dinleme fırsatını yakalamaya çalıştığım günlerde, ayrıca kasetini de, deprem bölgesine, Kocaeli'ye yardım amacıyla giden kardeşim getirdi. Günlerdir aynı zevkle, tadına vararak dinliyorum.

Ve zaman tünelindeymişçesine gerilere gidip anıları yaşıyorum. Ermenilerle aynı mahallede kapı komşuları olarak yaşadığımız günleri anımsıyorum. Çocukluk günlerimle ilgili anılarımı yokladığımda; ne bizlerin, kentli Diyarbakirli-ler olarak, öyle aman aman Kürtlüğümüz vardı! Ne de komşularımız Ermenilerin Ermeniliği!

Bir tek farklılık sözkonusuydu. O da ayrı dinlerden olmak, Hristiyanlık faktörü. Doğrusu bunun da o günlerde

bir ayrıcalık ya da eksiklik olduğu söylenemezdi. Sadece bazı fanatikleri ayrı tutmak kaydıyla. Egemen yapı, Müslüman dayatmacı olduğundan, lokal bazı sıkıntıların yaşandığı da olurdu. Örneğin; okullarda din dersini izlemek istemeyen Hristiyan çocuklarına önyargısal tepkiler, Hristiyan din adamlarına kilise dışında tacizler, izlenen olumsuzluklardı. Genellikle de bu olumsuzluklar, akli başında insanlarca aşılmaya çalışılıyordu.

Asıl, bugünlerde düşündüğüm, Ermenilerin o günlerde dillendiremedikleri müzikleriydi. İtiraf etmeliyim ki; Knar topluluğunu dinleyinceye kadar, Ermeni müziği ile tanışmamıştım. Cahilliğime versinler.

İnsanı derinden etkileyen, içine işleyen parçalar, bildik ezgiler var. Bu yazıyla, onların müzik dünyasına bir gezinti yapmak istiyorum.

“Ay nare nare” ile Tatiana Bostan ve Taniel Koyuncu dinleyenleri Sason’a götürüyor. Sason; 1950’li yıllara kadar birkaç haneli Iluh köyünün yerinde kurulan Batman’a bağlı bir ilçe. Tarihe tanıklığı var Sason’un. Yöre insanı Sason coğrafyası için “Sasun û Hazo ê bê qanun” (Kanun tanımaz Sason ve Kozluk) der. Yörenin doğası ve acımasızlığı ezgilere de yansımış. Sasonlular nare için;

*“Ay nare nare cigaris dağ e
İm siradz yarıs ah minucar e.”*

demişler. Ve yaralı yüreklerinin feryadını sözlere dökmüşler.

Diyarbakirliler geri duracak değil ya! Onlar da;

*“ Dağı duman olanın, hali yaman olanın nare.
Gece yuxisi gelmez, Yari güzel olanın nare.”* demişler.

Sonuçta bölge halkı için, nare bir simge olmuş.

Halayı Bar ile yine bildik bir ezgi, Ezo Gelin karşılıyor dinleyenleri. Antep'e yakışan bir tarzda. Hemen ardından Taniel Koyuncu'nun sesinden, Diyarbakır'dan, bilinen bir ezgi.

“Xışxışi xençer boynuma lê lê

Küveli kızlar yanıma loy ” un Ermenicesi.

Çalışmanın diğer yüzünde de çarpıcı parçalar sıralanıyor. İlki “Sari Gyalin” bizleri Erzurum'a götürüyor.

“Erzurum çarşı Pazar, içinde kızlar gezer.”

Şimdilerde kızlar aynı rahatlıkla gezebiliyor mu? Erzurumlulara sormak gerek.

“Bar bar genem” bir ninni, bir ağıt, Kayseri yöresinden. Çocuk ağlaması ile başlıyor. Yaşam, beni bir zamanlar mülki amir, kaymakam olarak çalıştığım Kayseri'nin Tomarza ilçesine götürdü. Tomarza, önce isim olarak ilginç gelmişti bana, sormuştum. Eski bir Ermeni yerleşim yeri, Ermenilerin yaylası, demişlerdi. Erciyes dağının hemen eteğinde, Temmuz sıcağında bile yorgan ihtiyacı duyacağınız bir mekân. Bir zamanlar binlerle ifade edilen bir topluluğun şimdi biri bile yok. Ayakta kalan eski kiliseleri bir dönem Toprak Mahsulleri Ofisi'nin buğday deposu olarak kullanılmış, ben orada iken de belediyenin hurda deposu olarak kullanılıyordu.

“Es kişer Hampartsum e” Diyarbakirlilerin iyi bildiği, Diyarbakir halayı. Ünleyen Yervant Bostancı. Sevgili Yervant kirve, “sankim düneğin” Diyarbakir'den ayrılmış. Heyecanını, olanca sıcaklığıyla, yaşayarak söylüyor.

“Bağn inç e bağcan inç e, hele hele hele ninnaye

Ağçik ku sevdan inç e, hele yar hele yar ninnaye”

diyorsun Yervant. Heç merak etmiyesen.

Eski tadında olmasa da, bağ da yerinde, bahça da. Yalnız Ağçık'ın sevdası birazcık buruk, haberin ola.

Öyle bir çalışma yapmışlar ki, bütün Anadolu coğrafyası müziği ile birlikte önümüzde.

“Burma Diğinin Eger Er” ile Elazığ, Palu'ya gidiyoruz. Yine tanıdık bir ezgi. Şivede belirgin bir vurgu sözkonusu. Hele, “ağam” derken! Akraba ulus olunca, vurgu da böyle olmalı, diyesi geliyor insanın.

“Ayluğis Gorav”, bizleri bir zamanlar Rahmi Saltuk, daha sonra da Aram ê Dikran'ın sesinden dinlediğimiz, “Desmal a min” isimli Kürtçe parçaya götürüyor.

*“Desmal a min sor- hêşîne,
Lavik hatîye min dixapîne,
Ka desmalê herne malê kûro gede
Ka desmalê herne malê.”*

Kürtçe yorumda, bir mendilin insanı etkilemedeki gücü anlatılıyor. Avedikyan ile Koyuncu'nun muhteşem zevkli yorumlarının da aynı etkiyi yarattığını ifade etmek gerekir.

Ve geldik “Nare iça çayi kinare” ye, Diyarbekir'in yine bildik bir ezgisine.

*“Kebabi kôz öldürür, sürmeyi göz öldürür.
Yiğidi kılıç kesmez, bir kötü söz öldürür.”*

Final, herkeslerin “Malatya, Malatya bulunmaz eşin” diye bildiği, Sivas yöresinden “Sepasida Bar” parçası ile bağlamış.

“Fazla söz aşık usandırır” derler. Biz de öyle diyelim, fazla söze ne hacet. Çalanları, söyleyenleri dinlemek gerek.

Ve bir anı: Sobacı Antranik, Hüsnü İpekçi ve Sami Hazin-

*1940'lı yılların Diyarbakır'ında musikişinaslar.
Hüsnü İpekçi, Sami Hazinses ve Sobacı Antranik.*

ses 1951'de İstanbul'a giderler. Bir sevdâ, musiki ve sanat sevdâsıdır, onları İstanbullara sürükleyen. Musikiyi sanat edinmek, bu amaca ulaşmak için de iş bulmak ve çalışmak zorundadırlar. Antranik cümbüş ve ud, Hüsnü İpekçi o dönemlerde keman (şimdi cümbüş ustasıdır) çalar, Sami de okuyucudur. Sami ve Hüsnü aynı zamanda ipekli dokuma ustasıdırlar. Amaçları hem dokumacılık yapmak, hem de musikiyi sanat edinmektir. Onbeş gün süreyle iş ararlar, her gittikleri kapıdan kefil gösteremedikleri için yüz geri edilirler. Hüsnü İpekçi bu sıkıntıya dayanamaz, Diyarbakır'a geri döner. Antranik Kumkapı'da bisiklet tamirciliğine başlar. Sami Hazinses ise Yeşilçam sevdâsına kapılarak bir devri sefaletle yelken açar.

İşte bu 1960'lı yıllarda dahi Diyarbakır'da musiki büyük ölçüde Ermenilerin etrafında şekillenen bir olaydı. Yine o dönemle ilgili anılarına baş vurduğum Hüsnü İpekçi anlatıyor: “Yıllarca Yıldız kulübünde musiki icra ederdim. Ramazan ayı geldiğinde de oruç tutup, teravih namazı kıldığımdan bir ay süreyle musikiyi askıya alırdım. Yine böylesine ramazanlardan birinde musiki şinas kuyumcu dostum Nihat Önder birkaç gün ve gece üst üste kulüpte beni görmeyince; “Hüsnü İpekçi niye yok?” diye sorar. Kulüptekiler de ramazan ibadeti nedeniyle kulübe uğramadığımı söylerler. Nihat hayretini gizleyemez. Ben Hüsnü’yü hem ipekçilik yaptığı, hem de musiki icra ettiği için Ermeni sanırdım”, der. Gerçekten de ipek işiyle uğraşanların büyük çoğunluğu Ermeniydi ve her evde de mutlaka bir ut ve cümbüş bulunurdu.

Ünlü Hayik Aşçı ile ilgili bir anektodla bu anı faslını bağlamalı. İçkili bir akşam muhabbetinde Hayik’in dostlarının söyledikleridir: “Eeee Hayik Usta, bir zamanlar fotoğrafçıydın. Çok güzel fotoğraflarımızı çekerdin. Hayik Usta gayet mahçup ve utangaç bir tavırla “sağ olarsınız” der. Daha sonra ayakkabıcılığa başladın. Bize çok güzel ayakkabılar yaptın. Halen giyiyoruz. Sağ olarsın. Hayik’ten yine mahçup tavır. Usta şimdi de meyhaneci oldun. Her gece içki alem anamızı belliyorsun. Bu kez Hayik’in yüzü kızararak “estağfurullah” der.

Ve bugün geriye dönüp baktığımızda Sami Hazinses’e “hiç mi gülmeyecek benim de yüzüm” şarkısını hayatın bizzat kendisinin besteleterek söylettiğidir. Çünkü ne Hayik Usta, ne de diğerleri var. Sadece birkaç eski Diyarbakirinin değerler dünyasında onların hüzün göz yaşlarının anıları var.

Çocuktuk. Bizlerden birkaç yaş büyük olsalar da, kendi dilleriyle değil, anladığımız dilde söylerlerdi şarkıları; Bedri

Ayeseli, Kenan Menekşe ve bizden yaşlı diğerleri. Balıkçılarbaşı'nda Zetina dikiş makinaları satan Nişan Özatmacıyan, fotoğrafçı Hayik Aşçı, taş ustası Bubo Menekşe, sobacı Antranik Usta ve Yeşilçam'ın emektarı Sami Hazinses. "Derdimi kimlere desem / Başım alıp nerelere gitsem / Bu aşk beni öldürecek / Candan mı yardan mı geçsem / Dinleyin beni ey dağlar / Ses verin bu yaralıya / Duyan ağlar, gören ağlar / Böyle bahtı karalıya." Şarkısının bestekarı Sami Hazinses. Diyarbakır'da dillendiremediği derdini İstanbul'da dillendirebildi mi? Kim bilir, belki de Samo'ya sormalı.

Şimdi biz büyüdük ve dünya değişti. Anlamadığımız dillerinden, anladığımız, tanış olduğumuz ezgileri dinliyoruz; Tatiana Bostan, Taniel Koyuncu, Nivart Avedikoğlu, Murat Şirin, Sezar Avedikyan, Yervant Bostancı, Nişan Çalgıcıyan, Panos Kartun ve cümle Knar (Lir) çalışanlarının sesinden.

Sesleri sesimiz olsun. Şimdi söz söylemek zamanıdır.

Kader Utansın ya da Öte'nin Öteki'si

Kadim dost Yusuf Beğtaş'a

“Güllerin bedeninden dikenlerini teker teker koparırsan

Dikenleri kopardığın yerler teker teker kanar.”

Yokuş Yol'a / TURGUT UYAR

Aziz Günel'i hatırlayanınız var mı? Mutlaka vardır. Kendi cemaatinden olanlar zaten hatırlar da. Asıl sorum Diyarbekirlilere. Yaşı kırkın üzerinde olan kentli Diyarbekirliler, bir şekilde mutlaka anımsıyorlardır, Aziz Günel'i. Ben de onlardan biriyim.

1960'lı yıllarda, daha ortaokul öğrencisi iken aşına olmuşum, Aziz Bey'e. O yılların Diyarbekir'inde Aziz Günel'in ismi “Keşe Aziz”di. Fötr şapkası, koyu renk kıyafeti ve azametli görüntüsüyle, Gazi caddesinde sıkça arz-ı endam eylerdi. Kendi cemaati olan Süryanilerden olsun olmasın, halkla çok iyi diyalog kurabilen biriydi, Aziz Günel.

Benim usumda kalan, Aziz Günel'i Diyarbekir müftüsü ile birlikte dolaşırken ki görüntüsüydü. İnsan yaşamında çok önemli olaylarda hep bir film karesi donar ya! Zaman zaman anımsanır. İşte bendeki de öylesine bir anımsama. Belki biraz da çocukluk döneminden kalan bir anı, o nedenle etkili.

Müftü de müftü hani! Şimdiki Dicle Üniversitesi rektörü Mehmet Özaydın'ın babası Melle Halil Efendi. Çocuk aklınla nasıl unutmadın diye soranlara, sözündür. Çocuk aklımla ağzımı kapatıp burnumdan soluk alarak bir burun deliğimin ucunda nohut tutma yarışı oynuyordum. Bir anda nohut burun deliğimin epeyce derinlerine gitti. Doktor aracılığıyla çıkarıldı. Doktor dönüşü, yolda gördüm iki zatı. Babama sordum, anlattı. İşte hikâyesi de bu.

Aziz Günel, sözünü ettiğim yıllarda Diyarbakır'ımızın en eski kiliselerinden (kuruluşu M.S. 200'lü yıllar) Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi'nin Horepiskoposu, başpapa-zıydı. Kilise, Müslümanların "öte" mahalle dediği Lalebey mahallesindeydi. Büyük çoğunluğu Süryaniydi mahallenin. Eh ötekinin yaşadığı mahalle de "öte mahalle" olmayıd doğrusu.

Çocuk aklımızla Ermeniye, Süryaniye ayırt etmek diye bir olayımız yoktu. Sonuç da tümü bizim için Hristiyandı. Dolayısıyla, papaz Aziz de onların büyüğü. Aziz beyin evini de merak etmiştim. Bir gün merakımı yenemeyip, evini de gördüm. Melikahmet caddesinin Urfakapı'ya varmadan önceki, sağda ilk sokağındaydı, Aziz Bey'in evi. Kendine göre ünlü bir mahalle. Ünlü Diyarbakır surları ve surlardan Urfa yönüne yaklaşık yüzyıl önce açılan kapılarıyla Urfakapı ile Karacadağ eteklerinden Kantaralarla getirilen ünlü Hamravat suyunun toplanma noktalarından biri, "Anzele"nin hemen yanı başında mesken tutmuştu, Aziz Günel. Ev, içerisinde dut ağacı olan iki katlı bir Diyarbakır eviydi.

Aziz Bey'le ilgili bir anı da var. Diyarbakır'ın ünlü müzik ustalarından ve eski muhtar Hüsnü İpekçi ile Süryani cemaatinden, eski balıkçılarbaşında Ceylan kundura mağazasının sahibi Naci Balıkçı kendi aralarında anlaşırılar. Hüsnü İpekçi'nin babası "Hoca Kemal Efendi" ile "Ebuna Aziz" dini bilgileri ışığında yarıştırlacak, münazara yapacaklar.

Kim kimi alt eder veya iknâ ederse, diğeri din değıştirecek. Hoca Kemal öneriyi kabul eder. Aziz Günel kabul etmez. Nedeni ironiktir. Ve bu ÷lkedeki dramın ta kendisi: “Biz ekalliyetiz (azınlıgız), kazanırsak, Hoca Kemal sevdiğimiz insandır, ayıp olur” der.

Yıllar sonra, Süryanilerle ilgili merakım depreşmeye başlayınca, Aziz Günel’in “Türk Süryanileri Tarihi” kitabını gördüm. Derinlikli çalışmasına, okuyarak tanıklık ettim. Onun ağzından Süryanilerin tarihini öğrendim.

Yaklaşık 6000 yıl önce, Nuh peygamberin gemisi karaya oturduktan sonra, Nuh’un oğullarından Sam ve Sam’ın oğlu Aram’ın neslinden, yani Samilerin Aramilerinden, Süryani kadimlerle aynı coğrafyanın insanı olduğumuzu öğrendim.

Süryanilerin M.Ö. 8. yüzyıllarda 90 milyon nüfusları varken, 1970’lerde 2 milyon kalan antik bir toplum olduklarını biliyoruz. Bugünlerde Urfakapı ile Mardinkapı arasındaki caddenin bir sokağındaki Meryem Ana Kilisesi’ni Ermenilerle birlikte kullanıyorlar. O kadar azalmışlar ki iki kavim, birlikte ibadet için ancak dini cemaat oluşturabiliyorlar.

Kesin yapılış tarihi bilinmemekle birlikte, en azından 5000 yıl öncesine dayanan geçmişı olan Diyarbakır surlarının harcını karan, taşlarını işleyen Süryani taş ustaları artık yok. Bugün acemi eller, Süryanisiz, surları onarıyorlar! Ama ne onarım, düşman başına. Kilisenin hemen karşısındaki sur onarımına (!) tanıklık edince, insanın keşke harabe kalsa diyesi geliyor. Onarım değil, duvar örme mübarek. Oysa, Ben û Sen burcunun yapılış efsanesi halen anlatılır.

Usta ile çırac iki ayrı baştan sur yapımına başlarlar. Ben û Sen’de buluşurlar. Çırac, ustasına, “Ben mi? Sen mi?” diye sorar. Usta, çırağın becerisine şaşarak, “Sen der” ve surdan kendisini atarak ölür. Ardından çırac da.

İşte surları bu ustalar yapmış. Şimdikiler hak getire.

Ve bu taş ustaları aynı zamanda eski Diyarbekir evlerinin bazalt taşlarını da işleyip yaparlardı. Bu ustalar evlerin eyvan kantarmalarını yaparken ortadaki kilit taşı oturtmak için en sona bırakırlarmış. Ve bu taşı da, ev sahiplerinden bahşiş olarak kabul edilen “Xelat”larını almadan oturtmazlarmış. Daha sonra da, alınan bu altınlar dostları ve arkadaşlarıyla tüketilirmiş.

Anadolu’da insan serüveninin Sümerlere, Asurlulara dayandığı bilinenlerden. Çok değil, daha 900 yıl önce, Orta Asya’dan Anadolu’ya Oğuzlar geldiğinde nüfusları 250 binmiş. Oysa aynı dönemlerde Roma imparatoru Augustos tarafından yaptırılan nüfus sayımında, Anadolu’da 60 milyon insan yaşadığı da yine bilinenlerdendir.

Geleceği doğru bir tarih bilinci üzerine inşa etmek istiyorsak, geçmişini olanca yalınlığı ile bilmek ve telaffuz etmek durumundayız. Çok değil, daha 80-100 yıl öncesine kadar Diyarbakır, Süryani Kadim kavminin merkeziymiş ve Diyarbakır’da Süryanice, Arapça, Türkçe, Fransızca dilleriyle eğitim merkezleri varmış.

Diyarbakır’ın ünlü ve büyük ailelerinden Cemilpaşaların, Meryam Ana kilisesi ile komşu olan büyük evlerinin selamlık bölümünün katipleri de 1900’lü yılların başında Süryanilermiş. 23 yıl Yemen’de valilik, daha sonra da Siirt’te muhtarlıklar yapan ve Diyarbakır’a, kentine yerleşen Cemil Paşa’nın vefat tarihi olan 1903’e kadar, onun ölümünden sonra da diğer aile büyüklerinin Süryani katipleri tercih etmeleri boşuna olmasa gerekir.

Ekrem Cemil Paşa, *Muhtasar Hayatım* adlı eserinde bütün hesap-kitap işlerini Süryani katiplere yaptırdıklarını anlatır. Bir tek nedeni var. “Güvenilirlik ve dürüst olmak ilkesi.” Ayrıca yine ailenin anlattıklarıdır. Ekrem ve Kadri Cemil Paşa’nın 1910’lu yıllarda “Gazi” (Çağrı) adını verdikleri

dergilerini bastırdıkları matbaa, Diyarbakır'a ilk matbaayı getiren bir Süryaninin matbaasıdır. İşte bu da kültüre, kent kültürüne katkı anlamında tarihsel bir önemdir.

Şimdilerde Türkiye'de yeni bin yıla girerken, yine yeni bir süreç başladı. Avrupa Birliği'ne aday ülke üyeliğinden söz ediyoruz. Birliğe kabulün en önemi şartının “öteki”ne tahammül şartından geçtiğini de bilerek. Doğal olarak kültürel kimliklerin ve birine göre farklı olan diğerinin; eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğini de göz ardı etmeden.

Dinler ve kültürler mozaigi coğrafyamızda çok kültürlülük zaten vardı. Ama kör birileri bu zenginliği kolaylıkla harcadı ve tüketti.

Bir Diyarbekir şarkısının sözleri şöyledir.

*“Evli bedende kuş var,
Kanaadında gümüş var.
Kuşum gitti gelmedi,
Helbet bunda bir iş var.*

*Evli beden kuş pini,
Oldum kızlar düşküni.
Yalın ayak, baş açık,
Yola düştüm kış günü.”*

Bu kuş bildiğimiz kuşlardan değil ha! Haberinizi olsun. Bu kuş, cins-i latif, yani kadın. Diyarbekir'in eski genelevi, surlara sırtını dayamıştı. Ve oranın, yani “Aşağı mahle”nin sakînlerine gönül koyanlar, şarkı çağırانlar, ancak böyle seslenebilirdi. Ve o mekânlara, çift at koşumlu faytonlarla gidilirdi.

Ve genelevin bir kısmı da surların içindeydi. Yenikapı civarı Yahudi mahallesiydi. Daha sonraları, 1980'li yıllara ka-

dar genelev olarak kullanılan yerin bir kısmının Yahudi havrası olduğu da anlatılanlardandır. Ve havranın ev sahiplerinden Diyarbekir hahambaşı İlyas efendinin 1930'lu yıllarda ikibin yıllık değeri ölçülemeyen elyazması Tevrat'ı Diyarbekir halk evine armağan ettiği de tarihe not düşülenlerdendir.¹ 1950'li yıllarla birlikte Yahudiler kentten göçüp, gündeme de Kore savaşı oturunca mahalle bu kez Kore mahallesi adını alır. Daha sonra da 1980'li yıllarda Savaş mahallesi olur. Ve bugünlerde Hizbullah'ın mezar evlerinden birine evsahipliği yapar. İşte genelev ve çevresi mahallesi- nin hikâyesi de bu.

Düşümde bir yaradır, bir faytonun arkasındaki kargacık, burgacık yazı. “Kader utansın, Dilber.” Dilber, bir isim miydi? Yoksa düşen kadına bir ithaf mıydı? Bilinmez.

Bu anıyı niye anımsayıp anlattım? Bize bu çok kültürlülüşü çok görenler, şimdi çok kültürlülüğe can simidi gibi sarılarak Avrupalılaşmaya çalışıyorlar. Yaşadığımız bin yıla veda ederken, gerçek çok kültürlülüğü dünyasında yaşatan benim gibi insanlarla paylaştığım son yazım olsun diyorum.

Ne diyelim. Kader Utansın, Süryani dostlar ve bilumum ötekiler.

1 Diyarbakır, Müze Şehir. Yapı Kredi Yayını, s.381, Aralık 1999, İstanbul.

Süre Süre Süryani

Yakup Bilge'ye

*“Bir sığıntıyım sanki bu dünyada belki bir Süryaniyim.
Eski bir çeşme gibi artık su akıtmayan
Silmeye çalışmayın anıların izini
İçinde yarım kalmış günlüklerimle
Gümüş işlemeli bir sandık gibi kalayım öyle
Varsın hüznün sözcüğü eşanlamlı tutulsun ömrümüzle
Ben yine her gece kulağına fısıldarım taşların
Yüzümü serin sularında yıkarım.
Dicle kirvem olur milattan beri.”*

Kırık Mozaik / AHMET HICRI IZGÖREN

Diyarbakır Fotoğraf Grubu (Difog) adına, İstanbul'dan bir davet aldım. Anadolu'nun solan rengi, Süryaniler, konulu fotoğraf sergisiydi, çağrıya konu olan.

Bu çağrı beni yıllar öncesine götürdü. Süryanileri hep bildim. Onlarla ilgili yazılanları okurdum. Ama bir Süryani ile tanışmam epeyce geç oldu. Yakından tanıdığım ilk Süryani, sonradan iyi dostluk kurduğum, Cercis Yüksel'di. Cercis, Mardin ilinin Savur ilçesinin Kılıt (yeni adı Dereiçi) köyündendi. Köyün muhtarıydı. Bir doğa harikası köyünde modern bir şarap fabrikası kurmuştu. Hem de 1970'li yılların sonlarında.

Cercis Yüksel nüktedandı. Felsefi derinliği olan insandı. Halk adamıydı.

Cercis'in köyünde bir gün dostlarla beraber dere başında şarap içerken sormuştum: “Şarap yapmasını kimden öğren-

diniz. Ne zamandan beri şarap yapıyorsunuz?” Cercis’in yanıtı net ve kişilikli, kimlikliydi. Demişti ki, “Kekê Şeğmus. Biz Süryaniler Nuh Peygamber’in torunlarıyız. Nuh’un gemisi, sular çekilip Cudi dağında karaya oturduğunda, gemiden ilk inen ve Cudi’nin eteklerine yerleşenler bizlerdik. Yine Cudi Dağı’nın eteklerinde ilk üzüm bağlarını bizler kurduk. Ve o ilk hasat edilen üzümlerden bağ bozumunu bizler yaptık, şarap yapımını da bizlere Nuh dedemiz öğretti. O günlerden bu yana hep şarap yaparız. Ve en iyi şarapları da bizler üretiriz.”

Cercis’in söyledikleri gerçektir. Çünkü o günlerde Akdeniz’in beş yıldızlı turistik belgeli otellerine varıncaya dek çok geniş bir kesime pazarlanan, şişelerinin üzerinde “Savur -Dereiçi Yüksel” yazan şaraplar, Cercis’in şaraplarıydı.

Süryani kavminden muhtar Cercis Yüksel nüktedandı dedik. Boşuna değil. Köyleri Kılıt’ı ziyaret ettiğim gün, köydeki ezan sesi ilgimi çekti. Doğrusu biraz yadırgadım. Öncesinden bildiğim kadarıyla Kılıt köyü Süryani köyüydü. Köyde Müslüman da yoktu. Cercis’e bu çelişkiyi sormuştum. Gülümseyerek yanıtlamıştı. “Doğrudur, devletimiz Süryani köyüne camii yaptı. Bir de imam atadı. İmam, saati geldiğinde ezan okur. Köyde Müslüman cemaat olmadığı için, ayıp olmasın diye, biz Süryaniler gidip imamın arkasında saf tutarız. Ne de olsa orası da Allah’ın evi” demişti.

İşte Süryani Cercis böyle biriydi. Cercis Yüksel şimdi yaşıyor. 1990’lı yılların kör boğazlaşmalarında bir kurşuna kurban gitti. Her ölüm gibi, Cercis’in ölümü de acıydı. Anıları belleğimizde ama Cercis artık yok. Bugünlerde, terk edilmeye yüz tutan şarap fabrikasını, yakınları yeniden canlandırma çabasındalar.

Anılar yeni tanıklıklarla kendini yaşatmaya gebe. Değişik zamanlarda gittiğim Midyat’ta ilkel bakış ve davranışa örnek oluşturacak iki olay anlatıldı.

FOTO: SELAHATTİN DOĞAN

"Sanmayın ki dili yok, / Elbette var / Taşlarının diliyle konuşur..."

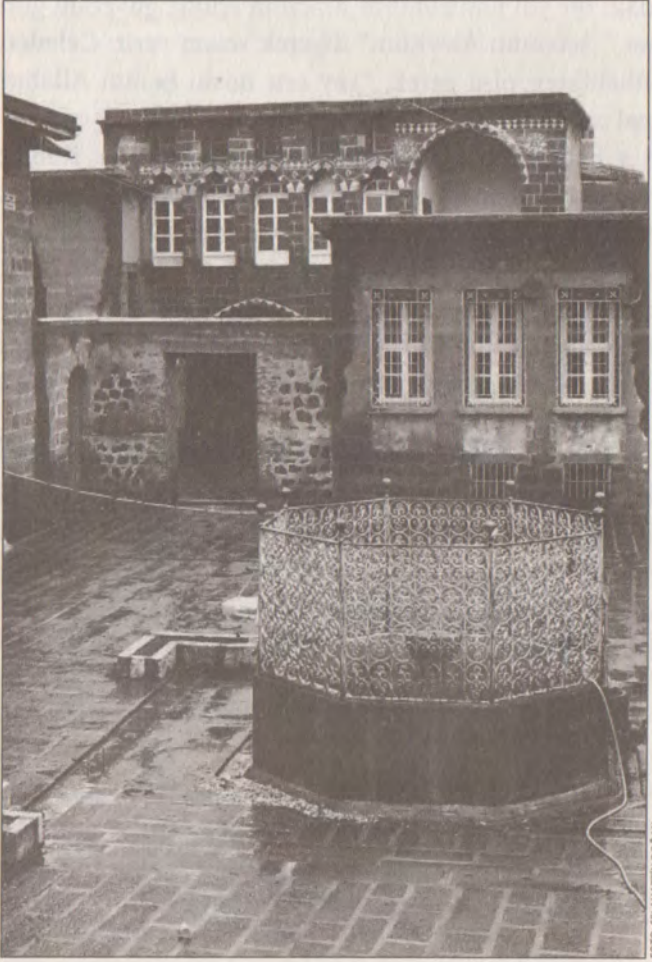

FOTO: SELAHATTİN DOĞAN

"Taşları öpülmeden girilmeyen avluya / Gitmek üzere."

Süryanilerin, Tur Abdin dağlarındaki 1600 yıllık Mor Gabriel Manastırı'nın Metropoliti Midyat – Diyarbakır arasındaki bir yol kontrolünde aracının içinde güvenlik görevlisine “ Salamün Aleyküm” diyerek selam verir. Cehaletten ve ilkelikten olsa gerek, “vay sen misin benim Allahımın kutsal adını ağzına alan gâvur” diyerek Süryani cemaat liderine hafif hırpalamayla karışık tepki gösterirler. Konu daha üst makamlara iletilince özür dilenerek sorun çözülür.

İkinci örnek olayımız yine Mor Gabriel’le ilgili olacak.

Mor Gabriel diğer adıyla Deyr-ul Umur Manastırı özellikle hafta sonları ciddi ziyaretçi akınına uğrar. Böylesine ziyaretleri gerçekleştiren gruplardan birinin ferdinin, manastır defterine yazdıklarındandır. “Her şey çok güzel, bir de Allahlarımız ayrı olmasa.”

İşte önümüzde aşmamız gereken ilkelikler ve bağnazlıklar.

Anadolu’nun renklerinin solmasını, soldurulmasını istemiyorsak, Anadolu coğrafyasını sahiplenmek zorundayız. Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olacağımıza, Midyat’a, Mezopotamya coğrafyasına, kadim medeniyetlerin kültür beşiğine gidip kendi insanlarımızla tanış olmalıyız.

Mehlemizde “Yok” Süryani

1998 yaz ayları, mevsim açısından normalin üzerinde bir sıcaklık yaşanıyor. Birçok insan bu sıcaklığı dünyadaki ekosistemin değişmesine bağlıyor. Bölgemiz de bu aşırı sıcaklıklardan payına düşeni alıyor.

Bu yaşananların dışında bölgede unutulmuş bir başka yön öne çıkmaya başladı; turizm sektörü. Turizmin yeniden canlandırılması için bölgeye, TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği) yetkilileri keşif gezileri yapmaya başladılar.

İki neden bu gezilerin düzenlenmesinde etkili. Biz de bunların ışığında tartışacağız. Gezilerin düzenlenmesinin nedenlerinden birincisi yüzyılın son güneş tutulması 1999 Ağustos’unda Diyarbakır’ın da üzerinde bulunduğu bir hattan izlenebilecek olması.

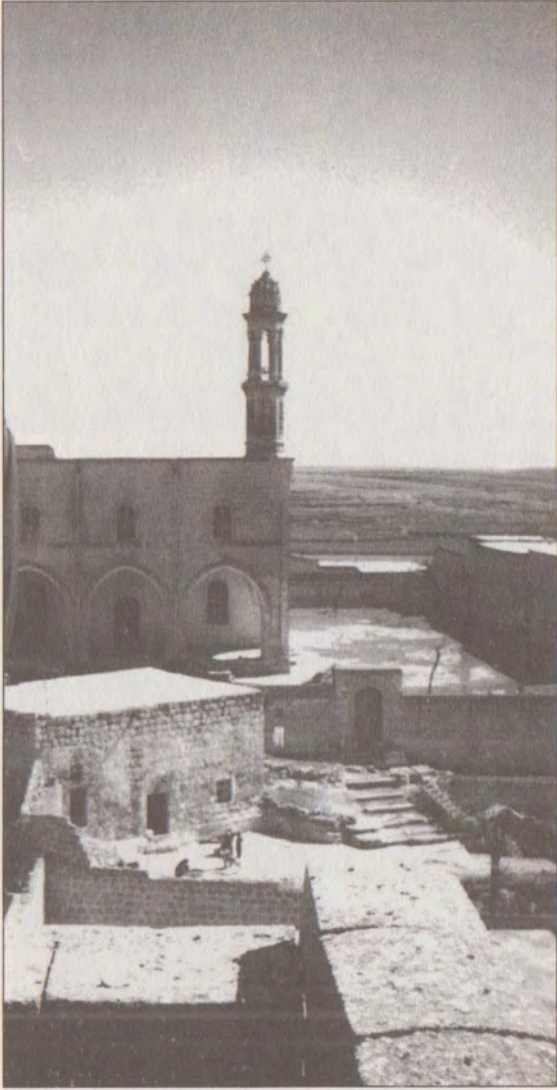
İkincisi de 2000 yılında Hazreti İsa’nın doğumunun iki bininci yılı nedeniyle, Türkiye’ye 10 milyon yabancı turistin bekleniyor olmasıdır. Bu inanç turizmi kapsamında Türkiye genelinde bölge illerini kapsayacak bir program uygulaması da düşünülmektedir.

*"Bir sığıntıyım sanki bu dünyada belki bir Süryaniyim /
Eski bir çeşme gibi artık su akıtmayan /
Silmeye çalışmayın anıların izini..."*

Eski kiliselerden son kalanlar, son anılar...

Midyat, Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları yer.

Bölge turizmine hareket sağlayacağı düşünülen bu iki olayı, yine tanıklık ettiğimiz iki örnek olay ışığında tartışmak gerekir.

1997 yılında 1600. yılını kutlayan ve Mardin ilinin Midyat ilçesine 20 km. mesafedeki Tur Abdin Dağlarındaki Mar Gabriel Süryani Manastırı'na gittim. Manastırı gezerken metropolit ve diğer yetkililerin sıkıntılarına tanık oldum. Manastır onarılırken basit denebilecek teknik ayrıntılar nedeniyle sıkça bürokratik engellemelerle karşılaştıklarını söylediler. Bu engellemelerin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan geldiğini de konuşma sırasında anlatılar. Cemaat yetkilileri, bürokratik sıkıntıları aşma esnasında manastırın kültürel ve tarihi değer olması anlamında henüz tescilinin de olmadığını anlattılar.

Tarih ve kültürel değer tescilinin yapılabilmesi için de cemaat yetkililerinin baş vurusu gerekiyormuş. El insaf! 1600 yıllık ve dünyanın bildiği bir manastırın res'en de olsa tescilli yapılamıyorsa, yetki kullanılarak onarımına hangi mantıkla müdahale ediliyor? Doğrusu sorgulanması gerekiyor.

İkinci örnek olayımız da Diyarbakır'da düzenlenmesi programlanan bir etkinlikle ilgilidir. 11 Mayıs 1998'de ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Tanıtma Vakfı) Diyarbakır temsilciliği ile yerel bir kültür sanat kuruluşu ortaklaşa, resim sergisi ve dia gösterisi düzenlemek istediler. Mekân olarak da Diyarbakır'ın eski surlarının içinde kalan Ali Paşa Mahallesi'ndeki Süryani Kadim Kilisesi'ni seçtiler. Süryani cemaati ile görüşülerek onay alındı. Hazırlıklar yürütülürken, davetiyeler de basılıp dağıtıldı.

Bir süre sonra, etkinliğe birkaç gün kala, yerel güvenlik birimlerinden bir yazı; "Dini ibadethaneler sadece ibadet amacı ile kullanılır. Başka amaçla kullanılamaz." Resmi yazıya dayanak da Süryani cemaati yetkililerinin aynı yönlü ifadesi oluyor, doğal olarak! Oysa aynı türden etkinliklere

bir başka coğrafyada, İstanbul'da kolaylıkla izin verildiği bir gerçek.

Önemli kültürlerin buluşma noktası olarak kabul gören Mezopotamya coğrafyasının böylesine tanıtımının, farklı ve renkli yönlerinin yansıtılmasının kime, kimlere ne zararı olabilir? Bu türden güzellikleri kaynağında boğdurmaya yönelik yerel ve ilkel davranış örnekleri nasıl açıklanmalı? Merak konusudur.

Yıllar önce tanıdığım ve şimdi yaşamayan bir Süryani dostum: “ Biz Nuh Peygamber'in torunlarıyız. Mezopotamya coğrafyasındaki Cudi Dağı'nın eteklerinde ilk şaraplık üzümleri yetiştirmeyi ve şarap damıtmayı Nuh'tan öğrendik.” derdi.

Evet Nuh'un torunlarının ürettiği şarapların kokteyl olarak ikrâm edileceği Diyarbakır'daki Süryani Kilisesi'nde fondaki müzik de belliydi.

*“Bir alav çıxti xavından,
Tutuşturdi her bir yani.
Bir o yani bir bu yani,*

*Xeyyo şavkan eg bu yani.
Mehlemizde xoş süryani,
Bir o yani bir bu yani.
Gel öpem sol yanağını,
Koy çatlasın öbir yani.*

*Bu alav yandırdi canı,
Ne kül kaldı, ne dumanı.
Kül etti canı cananı,*

*Xeyyo şavkan eg bu yani.
Mehlemiz dolu süryani,*

*Bir o yani bir bu yani.
Gel öpem sol yanağını,
Koy çatlasın öbir yani.”*

Arkeoloji profesörü Ekrem Akurgal’ın bir röportajını okumuştum. Aklımda kaldığı kadarıyla şöyle diyordu: “Anadolu coğrafyasında çok değişik kavimler yaşadı. Bu kavimler yok olmadığına ve de başka yerlere de göç etmediklerine göre bizler bu kavimlerin torunlarıyız. Ortak mirasçılarınız.”

Madem böyleyse, yaşamımızı ve dünyamızı tekçi bir etnik ve dini milliyetçiliğe hapsedmenin anlamı nedir?

Kalıcı olan ve aslolan kültür mirası ve varlıklarıdır. Turizm değerleri açısından da belirleyici olan bunlardır. İnanç turizmi çerçevesinde milyonlarca turisti dolarlarıyla birlikte bekliyorsak, önce beyinlerdeki prangaları kırmak gerekir. Bunu da şarkıdaki gibi “Mehlemizde hoş süryani” yi “Mehlemizde yok süryani” gibi algılamamaktır.

İnanç, “öteki” kavramını yüreğinin derinliklerine yerleştirerek yaşamak olmalı.

Hangi Yazı Nerede Çıktı?

Bu kitabın kapsamı 1995-2002 yılları arasında Diyarbakır üzerine yazılan yazılardan belirlendi. Bu yazıların hemen tümü, başından beri böyle bir Diyarbakır kent kitabı olabileceği düşünülerek yazılmıştı. Kitap baştan sona okunduğunda da bu bütünlük farkedilecektir. Bu yazıların bir kısmı bu yedi yıllık zaman dilimi içerisinde çeşitli yayın organlarında yayımlandı. Ve bu yazıların hemen hiçbiri yayımlandığı ilk haliyle kalmadı. Defalarca eklemelerle zenginleşti. Belki ilgisi merak edebilir diye, bu yayımlanmış yazıların tarih ve yayımlandığı yayınlar:

Adaklarla Gelen Şeyhmus: *AMİDA* dergisi, Mart 1998, sayı 3.

Diyarbakırlı ya da Potansiyel Suçlu Olmak: *V.S.* dergisi, Ekim 2001, sayı 3.

Kentler Belleğiyle Vardır: *Yeni Binyıl Pazar*, 3 Eylül 2000.

Gizini Surlarına Fısıldayan Şehir: *Çorba* dergisi, Haziran-Temmuz 2000, sayı 5.

İki Nehrin Hikâyesi: *WAR* dergisi, Bahar-Yaz 1999, sayı 8.

Kırklar Dağı'nın Gizi: *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Bülteni*, Ocak-Şubat 2001, sayı 6.

Diyarbakır Surlarının Gerçek Sahipleri: *Gündem-Aktüel* gazetesi, 31 Aralık 2000.

- Cemil Paşa Konağı ve Hüznün İsyanı: WAR dergisi, Kış 1999, sayı 7
- Yenişehir’de Hüzün Vakti: Çorba dergisi, Eylül-Ekim 2000, sayı 6.
- “Kazı Kazan”, Diyarbakır: Güneydoğu İletişim GGC yayını, Mayıs 1998.
- “Sem’an Köşkünden Dolmabahçe’ye Bir Celali Yolculuk”: Radikal İki, 11 Şubat 2001.
- Diyarbakir Sinemaları: Çorba dergisi, Aralık 1999, sayı 2.
- “21”: Birikim dergisi, Ağustos 1996, sayı 88.
- Yiğitlik İnkâr Gelinmez: WAR dergisi, Yaz-Sonbahar 1998, sayı 5-6.
- Diyarbakır Diyarım, Yitirmişim Yanarım: Sanatsal Mozaik dergisi, Nisan 1998.
- Diyarbakır’dan Bir Artin Gider, Hayatımız Eksik Kalır: AGOS gazetes, 9 Ekim 1998.
- Düşleri Gerçeğe Dönüştüren Diyarbakir: AGOS gazetesi, 16 Haziran 2000.
- Şimdi Söz Söylemek Zamanıdır: AGOS gazetesi, 19 Kasım 1999.
- Kader Utansın ya da Öte’nin Öteki’si: AGOS gazetesi, 3 Mart 2000.
- Süre Süre Süryani: Fıratta Yaşam gazetesi, 9-16 Ağustos 1998.
- Mehlemizde “Yok” Süryani: AGOS gazetesi, 14 Ağustos 1998.

"Diyarbakır; harcı, acı ve hüznü karılmış ama umudu her zaman diri tutmuş, ebedi kent... Diyarbakır; bedeninde derin yaralar açılmış yaralı kent... Diyarbakır; ahir zamanlardan bu yana, zamanın ve insanın sayılamayacak kadar çok musibet ve felaketine karşı durabilmiş, dayanabilmiş bir kent. Bir erdemli yürek. Diyarbakır; acısı, hüznü ve umudu henüz yeterince seslendirilmemiş kent..."

Romancı Mehmed Uzun, böyle anlatıyor Diyarbakır'ın sessizliğini ve onun ardındaki yaşam zenginliğini. Elinizdeki kitapla Şeyhmus Diken, *sırrını surlarına fısıldayan şehrin* bu sessizliğini aralamak için bir adım atıyor.

Yine Mehmed Uzun'un deyişiyle: *"Şeyhmus Diken, Diyarbakır'ın sesidir. Yumuşakça, dostça akan bir ses. Anlamlı, ferahlatıcı bir ses."*

Ona geçit veren nehriyle, dağıyla, surlarıyla, yitik mahalleleriyle, göçmüş hemşehrileriyle, sinemalarıyla... Âdetleriyle, aşklarıyla, yarenlik kültürüyle... Ve onca yoksunluğa, zorluğa, zora rağmen bir neşe bulabilmesinde büyük katkısı olan, kendine özgü nüktedanlığıyla... Diyarbakır'ı bir stratejik yer, bir simge, soyut bir kimlik mekânı olarak değil *bir şehir olarak, bir hayat olarak* anlatıyor Şeyhmus Diken.

O nüktedanlıkla... ve *yumuşakça, dostça akan, ferahlatıcı bir sesle...*

İLETİŞİM 780
MEMLEKET
KİTAPLARI 5

